

Universitat de València
Institut Universitari d'Estudis de la Dona

Màster de Gènere i Polítiques d'Igualtat. Itinerari Investigador

Treball Fi de Màster

Pràctiques de resistència
i recodificació de dispositius de poder:
el cas de FEMEN i el cos com a
ferramenta política.

Autoria de **Laura Martin Torrente**
Tutoritzat per la **Doctora Giulia Colaizzi**

Setembre, curs 2013 / 2014

AGRAÏMENTS

Tot i tractar-s'hi de les primeres línies del treball, són les darreres que he redactat, però ni de bon tros, per això, les menys importants. I és que aquest Treball de Fi de Màster ha estat possible gràcies a les converses, afectes, encoratjament i enorme suport brindats per cadascuna de les persones que m'han envoltat. Convertides, d'una manera o una altra, en pilars fonamentals de tot aquest procés, aprofite aquest moment per brindar-los l'agraïment, reconeixement i estima que mereixen. Per tot açò, gràcies sinceres a...

... a Giulia Colaizzi, no sols per la seua tutorització atenta i implicada, sinó també pels seus esclaridors consells en els moments de confusió, per les seues paraules d'alè i per la confiança dipositada en mi i en aquest treball.

... a les meues companyes del màster, per totes les discussions i debats al llarg d'aquests dos anys, per compartir treballs i angoixes però, sobretot, uns processos d'aprenentatge dels que, segur, mai no ens podrem desprendre. Gràcies, en especial, a Laura, per la seua companyonia i amistat, i a Arantxa, per la seua força i per eixa capacitat de contagiar l'alegria en qualsevol moment. I gràcies, sobretot, a Isabel, per la seua amistat i referència, per tots els moments, converses i cafès compartits: perquè sense ella el meu creixement com a persona no hagués estat el mateix.

... a les meues amigues i amics de la facultat, per totes les experiències i sensacions viscudes juntes, per les hores de classe, els cafès i les cerveses, les sortides i les llargues converses, riures i somriures. A Lucia, per la seua tendresa i la seua saviesa. A Isabel, per tot el seu caliu i per les estones sempre emocionants i enriquidores amb ella. A Elena, per la seua empatia i eixe caràcter reconfortant. I a Belen, per la seua sensibilitat i la seua comprensió, per ser, simplement, una germana més.

... als de casa, per animar-me sempre a seguir endavant i pel recolzament en els moments baixos. A Juan Luis, mon pare, per les seues converses tranquil·litzadores i per la seua atenta relectura d'aquest treball. A Yolanda, ma mare, perquè fou ella qui, sense jo saber-ho, em feu entrar en el món del feminisme: perquè ara, les seues batalles, són també les meues. I a Irene, la meua germana, per compartir, malgrat la distància, tants moments, i pels que ens queden.

A cadascuna i cadascun de vosaltres, gràcies.

Sense el vostre suport, aquest trajecte no hagués estat possible.

ÍNDEX

Construcció de la pregunta d'investigació i definició dels objectius.....	7
Un recorregut pels entramats de poder: indrets subjectius, pràctiques de llibertat i rehabilitació de dispositius de poder.....	7
Primera part. Caracterització de la mirada i anotacions sobre el context actual. .	13
1.1. La mirada parcial i els <i>coneixements situats</i>. noves aportacions de les epistemologies feministes alternatives.....	14
1.2. El context actual com a Nou Ordre Mundial.	19
1.2.1. Principals elements del Nou Ordre Mundial.	20
1.2.2. Conjugació de lògiques neoliberals i lògiques heterosexistes.....	24
Segona part. Reflexions sobre la relació entre poder, subjectivitat i cos.	
Conceptualitzacions i principals bastions teòrics.	27
2.1. Poder i subjectivitat. tot rellegant Michel Foucault.	28
2.1.1. Analítica del poder. Relacions de poder i resistència.....	29
2.1.2. Jocs de veritat, pràctiques discursives i règims de saber – poder.....	31
2.1.3. Tecnologia política del cos, societat disciplinària i <i>governamentalitat</i>.....	33
2.1.4. Les tècniques de si i els modes de subjectivació.	36
2.2. Processos de subjectivació: subjecció, agència i desig. contribucions de Judith Butler.	38
2.2.1. Poder, subjecció i agència.	38
2.2.2. Els <i>subjectes de desig</i>.	41
2.3. Aportacions de la crítica feminista: sexe, gènere i cossos.....	43
2.3.1. Poder inscrit al cos i teoria crítica feminista.....	44
2.3.2. Les tecnologies de gènere i els cossos generats. Aportacions del feminisme postestructuralista.	45
2.4. Aportacions del postcolonialisme: jerarquització de cossos amb marcatges de “raça”.....	48
Tercera part. Breus aproximacions metodològiques.	54
Quarta part. Cas d'estudi. Anàlisi d'un procés de subjectivació política feminista i efectes derivats: el cas de les FEMEN i el cos com a ferramenta política.	62

4.1. Subjectes polítics feministes al segle XXI. FEMEN i el cos com a arma política.	63
4.2. Ucraïna als albors del segle XXI. Cercles filosòfics estudiantils i Nova Ètica: camp d'adob d'un nou moviment feminista.	65
4.3. FEMEN i el naixement del <i>sextremisme</i>: <i>topless</i> i militància agressiva contra el patriarcat.	70
4.3.1. Discursos antipatriarcal al si de FEMEN: «Ucraïna no és un bordell», «Ucraïna no es Alina» i «Millor despullades que amb niqab!».	72
4.3.2. Els nostres cossos, les nostres armes: <i>sextremisme</i>, <i>artivisme</i> i mitjans de comunicació.	86
4.3.3. <i>Transgressions</i> i <i>desestabilitzacions</i> de l'ordre heterosexista actual.	93
4.4. Rehabilitació de dispositius de poder? Més enllà dels discursos de resistència.	97
4.4.1. <i>Naturalització</i> i <i>biologització</i> dels cossos femenins: primer dispositiu hegemònic i de subjectivació.	98
4.4.2. <i>Sexualització</i> dels cossos femenins: segon dispositiu hegemònic de subjectivació.	104
4.4.3. <i>La supressió de l'altre</i>: neocolonialisme i jerarquització per motiu d'ètnia/raça.	110
CONCLUSIONS EN TRÀNSIT.	120
BIBLIOGRAFIA.	128
ANNEX 1. Manifest de FEMEN.	134
ANNEX 2.	141

*... somos lo que hacemos para cambiar lo que somos.
La identidad no es una pieza de museo, quietecita en la vitrina,
sino la siempre asombrosa síntesis
de las contradicciones nuestras de cada día.*

Eduardo Galeano.

*¿Cómo podría un proyecto como el feminismo, o el antirracismo,
o un movimiento de clase, movilizarse como una fuerza política
transformadora si no comienza interrogándose acerca de los valores
y las normas internamente asumidos que pueden legitimar la dominación
y la desigualdad neutralizando "diferencias" particulares?*

Brah, A. Otras inapropiables

Construcció de la pregunta d'investigació i definició dels objectius.

Un recorregut pels entramats de poder: indrets subjectius, pràctiques de llibertat i rehabilitació de dispositius de poder.

Aquesta investigació neix com a resultat d'una profunda inquietud, d'una preocupació personal creixent pels desassossecos i malestars que, al meu parer, estructuraven i s'allotgen en les societats neoliberals i heterosexistes contemporànies. Uns desassossecos i malestars que, prenent la primera persona, m'afecten i experimente en la meua pròpia pell, que em travessen i sofrisc des de la meua posició *generitzada*, com a dona jove occidental, estudiant, aturada i precària. En bona mesura, però, han estat les meues aproximacions a la teoria crítica feminista, a les àmplies i reveladores reflexions que el món del feminisme obre i a les vastes possibilitats de canvi que hi possibilita, les veritables llavors d'aquesta investigació. I açò és deu al fet que han estat precisament aquestes reflexions les que ens han proporcionat les ferramentes necessàries per problematitzar i donar explicacions sociohistòriques a les nostres angoixes. És així, doncs, que el conglomerat de corrents feministes ha esdevingut el paraigua a recer del qual tindrà lloc el nostre procés d'investigació: a recer del qual aquest cobrarà forma i sentit. En darrer terme, doncs, la nostra investigació neix d'un compromís polític i personal que, arrelat en la pròpia experiència i en els malestars que impregnen les meues vivències, em porta a intentar contribuir a la producció i difusió d'un coneixement crític i transformador: d'un coneixement compromès amb el desmantellament i la liquidació del (des)ordre androcèntric vigent i de les fortes injustícies i desigualtats que aquest alimenta.

Atenent a les envestides neoliberals i a la rearticulació de noves formes d'heterosexisme que aquestes possibiliten, en aquesta investigació ens hem interessat pel desplegament de potents crítiques provinents dels múltiples feminismes existents envers el sistema hegemònic i els poder dominants. Unes crítiques que, davant l'injust i desigual panorama, no han trigat a fer-s'hi escoltar. Desplegades des de diferents racons, però, aquestes crítiques han estat traduïdes en una ampla coral de veus que, força heterogènies, han conduït al sorgiment de múltiples grups de protesta, tot assentant renovadors posicionaments, discursos i militàncies que, entre altres coses, han configurat, ressignificat i readaptat els espais i les causes de la lluita feminista als *nous temps*. Dintre de tot aquest procés de repolització i transformació dels moviments i de les lluites socials desplegat durant les dues darreres dècades –i que, en el cas del feminisme, s'ha erigit en torn a allò que molts han anomenat *Tercera Onada*

*Feminista*¹— hem considerat oportú i enormement necessari obrir una reflexió al voltant de les possibilitats d'una crítica radical, des de plantejaments feministes, envers els dispositius de poder i control desplegats dintre del Nou Ordre Mundial. És a dir, aprofundir en l'estudi dels entramats de poder i les dificultats / possibilitats de desenvolupar pràctiques de llibertat feministes que resisteixin l'ordre establert, que contribueixin a la seua subversió.

Més concretament, l'interès del nostre treball prendrà com a cas d'estudi específic l'activisme desenvolupat pel grup feminista internacional FEMEN, tot atenent als processos de subjectivació política feminista de les seues integrants —és a dir, al conjunt de pràctiques mitjançant les quals aquestes dones s'han autoconstituït com a activistes—, així com també a les formes específiques de *politització* que han tingut lloc al si d'aquest moviment, als marcs discursius que han desenvolupat les seues militants i al particular (i polèmic) tipus de militància que han desplegat. En aquest ordre de coses, l'objectiu d'aquest treball serà aprofundir en l'estudi de les complexes relacions que guarden aquestes noves subjectivitats feministes desenvolupades per les FEMEN amb el poder, tot partint de la hipòtesi que dites subjectivitats són productes derivats de processos de subjectivació resistents i/o subversius que, malgrat formular un qüestionament de l'ordre social hegemònic, al capdavant han tendit a reproduir determinats dispositius de subjectivació hegemònics. Uns dispositius que, profundament imbuïts per l'ordre actual, no sols hauran contribuït a una banalització dels discursos feministes, sinó també a la consolidació de potents mecanismes de subalteritat els quals, tant en clau de gènere com en clau d'ètnia/raça, no fan sinó contribuir al manteniment i la solidificació del *statu quo* imperant.

Com veurem al llarg de la investigació, el nostre posicionament respecte les relacions de poder i la construcció de les subjectivitats romandrà completament impregnat de l'herència foucaultiana, a la qual incorporarem el seguit de matisacions i arrodoniments realitzats per Judith Butler i Gilles Deleuze. Defensarem, doncs, la tesi

¹ Convé tenir present el fet que han estat múltiples i ben variades les perioditzacions realitzades de la trajectòria històrica seguida pel moviment feminista, de tal manera que, mentre que alguns divideixen l'evolució seguida en l'adveniment de tres onades diferents (la Primera, emergida amb les feministes sufragistes, Segona, inaugurada amb les protestes de Maig del 68, i la Tercera, advinguda amb les potents transformacions donades entre finals dels 80' i primeries dels 90'), altres parlen de l'aparició d'una Quarta onada, pròpia ja del nou segle. Mentre han anat apareixent nous conceptes com ara *postfeminisme* o *neofeminisme*, per fer referència a la situació actual del feminisme. Aquestes noves nocions, però, han estat definides també de maneres ben diverses, tot emergint múltiples debats que no considerem pertinent incloure aquí. La periodització que nosaltres farem servir en aquesta investigació, però, és aquella que, seguida per Sílvia Gil, divideix el moviment feminista en tres onades.

que l'ordre social hegemònic contribueix a generar uns tipus de subjectivitats que escauen i convenen a la reproducció i enfortiment d'aquest mateix ordre; uns processos de subjectivació, però, que malgrat aquest èmfasi normativitzador, no podran ni evitar ni aturar el sorgiment d'esclètxes i, amb elles, d'espais de resistència. Amb tot, l'aspecte en què ens centrarem en les nostres reflexions serà el fet que, dintre d'aquestes relacions del poder i de les pràctiques de llibertat, de les seues mútues i ambivalents implicacions, també les resistències deuen considerar-s'hi com a quelcom heterogeni, ambigu, polisèmic: unes resistències no-preestablertes que es configuraran de forma diversa i complexa, i que provocaran l'esclat de fortes pugnes pel significat. Aquestes no sols arranjaran la possibilitat de desafiar els *jocs de veritat* dominants sinó que, en darrer terme, permetran la introducció i (re)definició de nous *jocs* que, amb el pas del temps, podran esdevenir també normatius.

Prenent com a eix aqueixa circularitat i imbricacions entre el poder i la resistència, a través de l'anàlisi de les praxis discursives i militants de les FEMEN veurem com, en ocasions i de manera paradoxal, determinades resistències poden incidir i alimentar el marc normatiu què, d'entrada, pretenien subvertir. Així doncs, després d'haver exposat el lloc d'enunciació de què partim (a nivell tant epistemològic, com sociohistòric) i d'haver caracteritzat els bastions teòrics i metodològics que emprarem, aquesta investigació respondrà a dos objectius fonamentals, els quals desenvoluparem en el darrer apartat del treball:

Primerament, intentarem donar compte de la manera en què les militants de FEMEN han intervingut, mitjançant tot un seguit d'accions de reflexivitat, en la construcció creativa d'elles mateixa com a subjectes polítics, tot subvertint aquelles definicions i dispositius normalitzadors que, marcats pel gènere, les havien conformat, a l'hora que generant nous *sentits subectius polítics* –els quals, més enllà de la seua vida quotidiana, podrien aplegar a resultar transformadors a nivell social–. Aquestes anàlisis ens permetran considerar les experiències polítiques d'aquestes activistes com a pràctiques de llibertat o, en altres paraules, com a trajectòries de *des-subjecció*. Unes trajectòries, d'altra banda, que romandran fonamentades sobre una posada *en narració dels cossos* de les mateixes militants. És a dir, en la configuració que aquestes en faran d'una sèrie de relats militants-artístics, els quals impactaran enormement tant als carrers com a l'àmbit cibernètic (amb la difusió que les mateixes activistes en faran de gravacions audiovisuals per la xarxa). Com veurem, la producció d'aquestes narracions

corporals implicarà una centralitat dels cossos que, en el cas de les FEMEN, no sols deurà ser entesa en una doble clau –rellevància en tant que cossos femenins, i en tant que cossos militants–, sinó que, a més a més, s'asseurà sobre la màxima (i sobre la seua corresponent aplicació pràctica) de fer de llurs materialitats corporals vertaderes «armes polítiques». En darrer terme, com veurem, tot açò posarà en marxa la construcció de tota una xarxa de noves significacions i representacions simbòliques que transcendiran a la societat, i que seran susceptibles de contribuir a la (re)definició transformadora de l'imaginari social.

Segonament, tanmateix, més enllà de les transgressions simbòliques i dels continguts subversius que algunes de les pràctiques auto-creatives de les FEMEN introduiran, allò que analitzarem serà la manera en què aquest tipus de militància pot contribuir a la recodificació i rehabilitació de determinats dispositius de subjectivació hegemònics. Aquestes reflexions les realitzarem parant especial atenció a aquells dos elements que considerarem com a *dispositius de subjectivació dominant*: el primer, al qual anomenarem dispositiu de *naturalització*, i aquell altre que anomenarem dispositiu de *sexualització* del cos femení. D'altra banda, i per acabar, atendrem a un tercer element que, dintre d'aquesta recodificació dels dispositius de poder derivada de les gramàtiques simbòliques de les FEMEN, girarà al voltant d'un mecanisme de subalteritat que barrejarà la normativització de gènere amb el control i les prescripcions d'ètnia/raça: un mecanisme que anomenarem *supressió de l'altre*.

El fet exprés d'endinsar-nos en les gramàtiques simbòliques de les FEMEN i en les pràctiques militants desenvolupades per aquestes activistes ens permetrà aprofundir en les reflexions al voltant dels entramats de poder, els espais subjectius i les possibilitats alliberadores i/o transgressores d'algunes de les pràctiques discursives desplegades a l'actualitat. Contràriament a les anàlisis que acostumen a donar-s'hi quan s'estudien les connexions entre les relacions de poder i les pràctiques de llibertat, la disposició del fil conductor que establirem en aquesta investigació ens permetrà estudiar aquestes qüestions des d'una altra dimensió. Una dimensió que, deliberadament, abordarà el recorregut circular del poder, tot atenent als efectes normativitzadors que determinats desplaçaments i problematitzacions resistents poden aplegar a desenvolupar. Així doncs, més enllà del fet de reconèixer que sempre hi ha possibilitats per a l'agència i la resistència, el viatge que engegarem amb aquesta investigació buscarà aprofundir en les imbricacions entre el poder i les pràctiques de llibertat, en les lògiques i dispositius

normativitzadors que poden aplegar a (re)configurar unes pràctiques inicialment subversives. Un viatge, doncs, que ens portarà des de les resistències i vivències que les militants de FEMEN experimenten en clau alliberadora, fins a veure com són precisament aquests discursos i pràctiques resistents que busquen la desobediència i la transgressió, aquells que contribueixen a perpetuar deixos normatius hegemònics.

Finalment, com exposàvem adés, podem afegir que tot plegat ens obrirà la possibilitat de reflexionar sobre com en són de necessaris els exercicis de crítica constant, tenint en compte que entenem aquests no sols com un aparell indispensable per al canvi de l'espai subjectiu que habitem, sinó també com a una ferramenta clau en l'adveniment de transformacions socials de major abast. La crítica, la problematització, a més a més, romandrà per a nosaltres una tasca inacabable i indispensable, incessant i capaç de provocar perpetues basculacions dintre de cadascú, oscil·lacions constants que ens permetin habitar i deshabitar determinats espais, construir i deconstruir dispositius normalitzadors, configurar-nos de manera alterna dintre de processos de subjecció i de processos des-subjecció. I heus aquí, efectivament, la rellevància acadèmica i política (ambdues, al nostre parer, dimensions inseparables) d'aquesta investigació, amb la qual intentarem contribuir a la producció d'un coneixement crític i compromès que aprofundeixi en l'anàlisi dels entramats de poder i de llurs dinàmiques, dels ambivalents efectes de les gramàtiques discursives, de les condicions de possibilitat de les pràctiques de llibertat feministes actuals. Alhora que contribuir, també, a la construcció de nous espais i formes de saber que, dintre del feminisme, dels feminismes, ens permetin ampliar els debats, configurar noves conceptualitzacions i problematitzar noves veus, així com també potenciar, reconsiderar i enfortir les estratègies de lluita i acció feminista contra un sistema que, considerem, inhabitable i desprietat. En darrer terme, inscriurem aquesta praxi investigadora dintre d'aquella lògica que, segons entenem, roman com a una de les principals virtuts de la teoria feminista: la seua profunda tasca d'autocrítica, el seu esperit d'interrogació constant i la seua capacitat per emprar una heterogeneïtat de postures que, fins avui, li han permès sortejar qualsevol tipus d'anquilosaments.

Primera part. Caracterització de la mirada i anotacions sobre el context actual.

Per entendre la posició de què partim, i abans d'endinsar-nos en la definició del nostre corpus teòric, considerem convenient incloure un apartat que ens permeta dibuixar el context on ens trobem immerses, cosa que farem en dos sentits diferents alhora que vinculats: d'una banda, explicitant quin és el nostre lloc d'enunciació, és a dir, referint la perspectiva epistemològica per la què hem optat a l'hora d'engegar aquesta investigació –aquella divulgada sota el concepte de «coneixements situats»de Donna J. Haraway–; d'altra banda, caracteritzant aqueix entorn que ens envolta, el qual, seguint alguns teòrics actuals, convindrem en anomenar Nou Ordre Mundial. A banda de la vàlua d'aquestes explicacions per tal d'emplaçar adequadament la relació que establím amb el nostre objecte d'estudi, entenem que aquest apartat ens permetrà, al mateix temps, visibilitzar les lògiques i turbulentes transformacions que, desplegadas a l'època contemporània, conformen l'escenari d'emersió del grup militant feminista que estudiem, així com també l'atmosfera malestant i descoratjadora on traspunten les nostres pròpies inquietuds i neguits.

I és que, tal com veurem, la postura epistemològica que adoptem, amb la seua vindicació d'una necessària (i fructífera) conjugació d'experiència i coneixement, de teoria i de praxi, farà palès no només el fet que aquesta investigació neix com a resultat d'un compromís polític i personal en la recerca del desmantellament de les desigualtats de gènere, així com també del profund malestar i desassossecs què, patits en primera persona, ens porten a buscar respostes i noves solucions als problemes que ens assetgen en la societat actual.

És per això, doncs, que al capdavant considerem rellevant ubicar i contextualitzar la nostra mirada no sols epistemològicament, sinó també social, política i històricament. I així ho farem en aquest apartat.

1.1. La mirada parcial i els *coneixements situats*. noves aportacions de les epistemologies feministes alternatives.

Contextualitzar la nostra mirada en aquesta investigació passa, en primer lloc, per atendre a les *epistemologies feministes*: aquell heterogeni i vast camp que, constituït a partir dels 80' dintre de la teoria crítica feminista, feu emergir pròspers i ben conflictius

debats al voltant de les pràctiques de construcció del coneixement. Seguint Amigot², podem dir que aquests debats pivotaren, fonamentalment, sobre tres eixos: el quefer epistemològic, la identitat (feminista / femenina) i la política. Ja des de ben prompte, les contribucions d'aquestes candents controvèrsies conformaren un dels bastions vertebradors dels processos de deconstrucció dels models tradicionals de fer ciència, és a dir, d'aquella forma canònica de construir el coneixement científic que, històricament privilegiada, s'havia sustentat sobre fermes (i fal·laces) pretensions d'objectivitat, neutralitat i universalitat. Així doncs, ja des de ben prompte, les teòriques feministes començaren a proposar noves maneres de fer i pensar la ciència, nous mapes que dotaren el coneixement de renovadors i esperançadors sentits.

Recordem, però, que les aportacions crítiques des del feminisme no foren, ni de bon tros, les úniques. Més bé, convindria emmarcar-les dintre d'un ampli i heterogeni conjunt de corrents crítics el qual, seguint Montenegro i Pujol, podríem caracteritzar com a **context dels posts** (és a dir, postestructuralisme, socioconstruccionisme,...).³ En general, tots els corrents inclosos en aquesta amalgama crítica ubicada en oposició al coneixement científic canònic, coincidien en tres aspectes clau: d'una banda, l'atac a la concepció representacionista sobre la que s'asseia aquest, és a dir, aquella que entenia el coneixement com una percepció directa (objectiva i neutra) de la realitat. D'altra banda, i anàleg a l'anterior, el qüestionament d'aquella premissa segons la qual el coneixement científic havia entès que la realitat (la *veritat*) podia ésser desvelada (en tant que aquesta es troba *allà fora*) pel subjecte - investigador, més concretament, mitjançant l'ús del mètode científic. Finalment, la denúncia d'aquella convicció del coneixement científic que, pretensiosament, afirmava l'existència d'un subjecte cognoscent i d'un objecte susceptible d'ésser conegut, entenent ambdós com a entitats no sols rígidament separades, sinó a més a més, fortament jerarquitzades. Des de l'òptica dels corrents crítics, aquesta rígida jerarquia perjudicava enormement qualsevol tipus d'investigació mampresa, donat que s'entenia que contribuïa a una clara cosificació de l'objecte d'estudi –el qual quedava despullat d'agència–, així com també a un enaltiment de la figura de l'investigador qui, neutral i objectiu, era convertit en un ésser totpoderós:

²AMIGOT, Patricia: *Relaciones de poder, espacio subjetivo y prácticas de libertad: análisis genealógico de un proceso de transformación de genero*. Dirigida por Margot Pujal i Llombart. Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Psicologia Social, 2005, pàg. 10.

³MONTENEGRO MARTÍNEZ, Marisela i PUJOL TARRÈS, Joan: «Conocimiento Situado: Un Forcejeo entre el Relativismo Construccionista y la Necesidad de Fundamentar la Acción», *Revista Interamericana de Psicología*, Vol. 37, Num. 2, 2003, pàg. 299.

desarrelat del context que l'envoltava, des-marcats de la posició ocupada. Un ésser imparcial, incontaminat, posició a la què, en realitat, era impossible accedir.

Com dèiem, les epistemologies feministes participaren de totes aquestes crítiques al coneixement científic canònic. Tanmateix, allò que les caracteritzà i les constituí com a camp pròsper i genuí fou el desenvolupament de tot un seguit de teories, conceptes i categories noves mitjançant les quals buscaren comprendre, explicar i desmuntar totes aquelles concepcions que, històricament, havien nodrit el caràcter androcèntric de la ciència. Fou així com les teòriques feministes engegaren un ardu procés de redefinició i replantejament de tots aquells paradigmes científics hegemònics que, a banda d'obstaculitzar l'accés de les dones al coneixement científic i segregar-les de la producció d'aquest, contribuïren a la producció i manteniment de les desigualtats entre els sexes. Segons ens explica Amigot, la trajectòria seguida per les diferents teòriques al llarg de les darreres dècades donà pas a modificacions i canvis en els focus d'interès. Així, tot i que

[I]os estudios feministas comenzaron analizando la situación de las mujeres en la ciencia y la construcción del objeto «mujer» [amb el temps, acabaren desplaçant-se] hacia propuestas feministas de hacer ciencia y la consideración de la posición situada, la subjetividad generizada –*gendered*– del sujeto cognoscente⁴.

Al llarg de tot el recorregut seguit dintre d'aquest efervescent camp, trobem reflexions tan clarividents com, per exemple, la necessitat de trencar amb la falsa universalitat i neutralitat del coneixement, la qual comporta, en realitat, la centralitat d'un punt de vista masculí, androcèntric i totalitzador que no sols invisibilitza els subjectes que estudia, sinó també els propis subjectes cognoscents⁵. Aquesta crítica, que recolzem plenament, entronca amb la necessitat de visibilitzar el caràcter generitzat de la ciència, entenent que el gènere opera sempre com a referent clau en els processos de producció del coneixement. És així com les teòriques feministes han derivat envers la denuncia de les investigacions descorporeïtzades, tot destacant el caràcter encarnat, concret i històric dels subjectes de coneixement: aquests, amb llurs cossos marcats –pel gènere però també la raça, la classe, l'edat,...–, inclouen tot un bagatge cultural i

⁴AMIGOT, Patricia: *Relaciones de poder...* pàg. 10.

⁵CASTAÑEDA SALGADO, Martha Patricia: *Metodología de la investigación feminista*, Guatemala, CEIHC Universidad Nacional Autónoma de México, 2008.

experiencial específic, amb una concepció particular del món de la que no poden desprendre's en les investigacions.

Unes reflexions a les què s'afegeix el rebuig del representacionisme, entenent-se que el coneixement (sempre perspectiu, sempre parcial) té efectes performatius sobre l'objecte d'estudi: les representacions de la *realitat* són, en efecte, construccions, creacions que configura l'investigador. Finalment, tot plegat convergeix amb la censura d'un coneixement que roman despolititzat, d'un coneixement que, pressuposant-s'hi neutral, condueix a nodrir i recolzar posicions socials hegemòniques de domini i, finalment, contribueix al manteniment de múltiples formes d'opressió. És per això, que les epistemologies feministes són, sens dubte, polítiques donat que, encertadament, visibilitzen i problematitzen els estrets lligams existents entre el saber i el poder⁶, col·locant en la diana els grans relats hegemònics i les jerarquies generades per aquests. D'aquesta manera, aconseguen mostrar els efectes que qualsevol tipus de coneixement produït provoca sobre els subjectes, així com també les derives perverses que aquest coneixement pot aplegar a reproduir. Al capdavall, podem dir que les epistemologies feministes, en tant que compromeses amb el desmantellament de les desigualtats i jerarquies de gènere, clamaran per la necessitat d'un coneixement científic que, explicitant la posició de què parteix i sent-ne conseqüent i responsable amb ella, se involucre en projectes emancipadors.

Parlàvem, però, d'una efervescent pluralitat de pràctiques epistemològiques dintre de la crítica feminista, una pluralitat que, seguint les distincions elaborades per Harding, podríem dividir en tres complexos corrents que, tot i que en constant interacció i amb cert caràcter complementari, inclouen dinàmiques tibants i candents debats. D'entre ells, però, nosaltres ens centrarem en les *tendències feministes postestructurals*—aquelles desenvolupades per teòriques com Donna Haraway, Judith Butler o Jane Flax i que participen dels corrents postmodernistes⁷, tenint en compte que és aquesta la perspectiva epistemològica amb la que simpatitzem i, de fet, a què ens adherim a l'hora de realitzar la nostra investigació.

⁶BONDER, Gloria: «Género y subjetividad: avatares de una relación no evidente», en BONDER, Gloria: *Género y epistemología: mujeres y disciplinas*, PIEG, Universidad de Chile, 1999.

⁷ CASTAÑEDA SALGADO, Martha Patricia: *Metodología de...* pàg. 42. Les altres dues perspectives epistemològiques definides per Harding seran: d'una banda, l'*empirisme feminista*—el qual busca reparar els biaixos androcèntrics de la ciència canònica però per mig de les mateixes premisses metodològiques del positivisme—, d'altra banda, la *teoria del punt de vista feminista*—aquella, de fet, recolzada per Harding i per Eveling Fox Keller, que entén com un avantatge epistèmic la posició desfavorable de les dones, prioritzant-les a l'hora d'entendre i conèixer el sistema que les oprimeix—.

Més concretament, participarem d'aquella perspectiva no-representacionista consolidada per Donna J. Haraway i definida sota el nom de *coneixements situats*, la qual surt com alternativa tant de les línies de caire més empirista, com d'aquelles de substrat postmodern. Mitjançant aquest concepte, Haraway sosté que el coneixement es crea a partir de connexions parcials entre posicions de subjecte que, inserides dintre de contextos històrics específics, són aquelles des de les quals hom experimenta, es relaciona i viu realitats diferents. Ens trobem, per tant, davant d'un coneixement derivat de la localització i la particularitat del subjectes cognoscent i, en aquest sentit, d'un coneixement parcial, en tant que generat a partir del propi subjecte i el seu cos, dels processos semiòtics i materials específics que l'han configurat. Front als presumptuosos afanys d'objectivitat i neutralitat, així com als perills del relativisme extrem, els coneixements situats seran encarnacions on la posició des de la què s'observa definirà les possibilitats de lectura i d'acció. I és que, tal i com tan encertadament exposa Haraway,

[n]ada viene sin su mundo, es decir que conocer ese mundo es crucial. Desde el punto de visto de la cultura de la no cultura, donde la separación entre lo político y lo técnico se mantiene a todo coste y la interpretación se asigna a un lado y los hechos al otro, esos mundos nunca pueden ser investigados. La objetividad fuerte insiste que tanto los sujetos como los objetos de las prácticas productoras de conocimiento deben ser localizados. La localización no consiste en una serie de adjetivos o etiquetación de raza, sexo o clase. La localización no es lo concreto respecto al abstracto de la descontextualización. La localización es siempre parcial, siempre finita, siempre juego intenso de primer plano y fondo, texto y contexto, que constituye la investigación crítica. Sobre todo, la localización no es transparente ni autoevidente (...) es también parcial, en el sentido de ser para unos mundos y no para otros. No hay manera de que la objetividad fuerte evite este criterio polutivo⁸.

⁸HARAWAY, Donna: «Testigo_Modesto@Segundo_Milenio», *Lectora: revista de dones i textualitat*, 10, 2004, pàg. 29.

Però, a més a més, parlarem d'encarnacions que donaran pas a connexions parcials (i inesperades) amb altres agents⁹, generant una intersubjectivitat compartida per un grup concret que, al capdavall, donarà pas a l'establiment de veritats inacabades, de fixacions parcials de sentit. Tot plegat, possibilitarà la configuració d'una xarxa de lligams entre política, acció i epistemologia que, en contrapartida a l'asèpsia positivista, incorporarà com a eix central la responsabilitat dels subjectes cognoscents, a més d'una dimensió ètica, donat que els primers es trobaran en disposició d'assumir el lloc de que parteixen, els discursos a què s'aferren i aquells contra els què s'erigeixen, tot admetent els efectes performatius de la seua activitat investigadora i el compromís polític - ètic pel què aposten.

Personalment, més enllà de la tranquil·litat que ens brinda aquesta postura epistemològica a l'hora d'ubicar-nos en el quefer investigador (postura que ens permet visibilitzar i fer constar el lloc on ens situem i els mapes conceptuals de què partim), considerem aquesta una opció molt més transparent i honesta que qualsevol model o corrent provinent de les línies desplegades pel positivisme. Una postura epistemològica que, enllaçant experiència i coneixement (sempre situat i parcial), teoria i praxi, dimensió personal i dimensió política,... sintonitza a la perfecció amb les produccions científiques –a la manera de Haraway- i amb les polítiques desplegades, des de fa dècades, pels feminismes.

1.2. El context actual com a Nou Ordre Mundial.

En el marc d'aquesta investigació hem considerat indispensable caracteritzar tots aquells fenòmens i vertiginoses transformacions que, a l'època contemporània, conflueixen per conformar allò que alguns teòrics han identificat com a Nou Ordre Mundial. És important ressaltar que bé des del camp de les Ciències Socials, bé des de l'ampli espectre polític, ha quedat palesa una clara avinença a l'hora d'acceptar que, d'un temps ençà, ens trobem al davant d'un context sociohistòric completament distint a l'anterior –aquell que, comunament, es coneixia sota el nom de Societat Industrial–. No debades, és davant d'aquesta certesa quan comencen a proliferar nombrosos conceptes la finalitat dels quals no buscarà altra cosa que caracteritzar i donar compte dels nous

⁹HARAWAY, Donna: *Ciencia, cyborgs...*, pàgs. 328 – 329.

canvis. Conceptes com ara *Societat Postindustrial*, *Societat de la Informació o del Coneixement*, *Societat Postfordista*,... en són una bona mostra.

Tot i la multiplicitat de termes, però, nosaltres hem optat, deliberadament, pel de Nou Ordre Mundial, noció proporcionada per autors com T. Negri, M. Hardt o D. J. Haraway, amb la què es pretén fer al·lusió no sols a les noves mutacions, dinamismes i contorns de l'ordre emergent, sinó sobretot a la imposició d'un nou tipus d'organització que integra una dimensió corporal¹⁰ o, en altres paraules, que disposa una nova forma de poder sobre la vida. Com expliquen Hardt i Negri, «[j]unto con el mercado global y los circuitos globales de producción ha emergido un nuevo orden, una nueva lógica y estructura de mando –en suma, una nueva forma de soberanía»¹¹: aquella els propòsits de la qual busquen instaurar una altra manera de governar la vida, en el seu conjunt, d'ordenar i dotar d'uns sentits concrets (i adients per a la reproducció del Nou Ordre) l'existència de tots i cadascun dels éssers humans.

1.2.1. Principals elements del Nou Ordre Mundial.

Caracteritzar el Nou Ordre Mundial passarà, en bona mesura, per parar atenció als diferents processos, dimensions i arestes que l'han anat conformant. Convé fixar-s'hi, en primer lloc, en els canvis i en les sacades esdevingudes a l'esfera econòmica, resultat de la **mundialització** dels mercats i de l'aparició de nous circuits globals: aquests es constituïran com a eixos vertebradors del darrer cicle del mode de producció capitalista què, sorgit rere la 2ª Guerra Mundial, es caracteritzarà per l'acumulació desenfrenada i indefinida del capital a nivell mundial¹². Açò suposarà, entre altres coses, la instal·lació de la lliure circulació de capitals (tant financers, com mercaderia) com a màxima central, així com també la deslocalització i la transnacionalització de les empreses multinacionals –convertides en agents protagonistes de l'escenari econòmic–.

Els complexos processos engegats amb la **globalització capitalista**, però, no s'esgoten en l'àmbit econòmic. Ans al contrari, en progressiva expansió durant les

¹⁰HARAWAY, Donna: «Testigo Modesto... pàg. 32.

¹¹HARDT, Michael i NEGRI, Toni: *Imperio*, Harvard University Press, Massachusetts, 2000, pàg. 4. Vinculats amb corrents postmarxistes, els autors exposen en aquesta obra que la nova forma de sobirania pot ésser definida com una *sobirania Imperial* que buscarà alimentar i sostenir la utopia capitalista del mercat mundial: un aparell de govern *desterritorialitzat* i descentralitzat que, abastant la totalitat espacial, intentarà regular, regir i controlar la vida social en la seua totalitat (cosa que farà sota la forma del biopoder).

¹²LÓPEZ-PETIT, Santiago: *La movilización global. Breve tratado para atacar la realidad*, Nociones Comunes, Tinta Limón Ediciones, Buenos Aires, 2009, pàgs. 21 – 45.

darreres dècades, han impactat de manera multidimensional, tot produint una desintegració de fronteres materials i simbòliques que sobrepassen aquesta interdependència econòmica de què parlem. La interconnexió a nivell mundial que implica la globalització, per tant, obri la porta a l'aparició d'una fervent i dinàmica interacció humana, a l'establiment d'heterogènies xarxes socials i a l'adquisició d'una nova consciència global. Fenòmens que, tots plegats, trastocaran i remodelaran també els àmbits polític, cultural i social. En aquest sentit, convé remarcar que aquelles formes d'organització sociopolítica que s'imposaran tendiran a una homogeneïtzació sota la qual, en realitat, s'amagarà una autèntica *occidentalització* sociocultural del món.

Així mateix, i entrelligada amb les dues darreres qüestions, cal atendre a la implantació d'un *neoliberalisme* desfermat que, malgrat l'enorme potència de la crisi mundial que arrosseguem des de l'any 2008, sembla cada cop més arrelat. Aquest no pot entendre's sinó com un programa teòric - ideològic el qual, aglutinant plantejaments que prenen com a eix la centralitat dels mercats i la inexorable necessitat de desregulació d'aquests, servirà com a bastió discursiu clau sobre el què anirà edificant-s'hi el conglomerat de pràctiques econòmiques i polítiques actuals. Recordem com, hereu d'economistes centreeuropeus de les dècades de 1930 – 1940, el neoliberalisme aconseguí donar-li una ferotge volta de rosca a la doctrina del liberalisme clàssic gràcies a un gir que, deixant enrere aquella crèdula visió naturalista dels mercats i el *laissez faire*, preconitzava l'obligació de governar *per* al mercat¹³.

El nucli dur d'aquesta proposta, doncs, instava a engegar una incessant intervenció sobre la societat amb l'objectiu de generar una competitivitat que la travessés per complet. I encara més, tal i com explica López-Petit, foren aquests plantejaments econòmics els què acabaren esdevenint el trampolí que arranjà el camí per al trànsit de la «vida del mercat» al «mercant de la vida», és a dir envers una concepció de la vida com a mercat. Un camí que es consolidà posteriorment, gràcies als teòrics del cercle de Chicago i a la radicalització que realitzaren d'aquest programa el qual, sobrepassant amb escreix la dimensió econòmica, emfasitzà aquesta *centralitat de la vida* com a mercat¹⁴. En la mateixa línia, i com plantegen sociòlegs com Lander, més que entendre

¹³ FOUCAULT, Michel: *Nacimiento de la biopolítica: curso del Collège de France (1978 – 1979)*, Madrid, Akal, 2009.

¹⁴ LÓPEZ-PETIT, Santiago: *La movilización global...* pàg. 65. Petit ens recorda que és precisament l'esmentada centralitat de la vida com a mercat generalitzat aquella premissa que es tradueix amb les popularitzades màximes de teòrics com Becker o Nozick, els quals entenen que cal que tota persona esdevingui una empresa en miniatura, és a dir, un empresari de si mateixa. Màximes que, al mateix temps,

el neoliberalisme com una mera teoria econòmica, resultarà més adient entendre'l com el discurs hegemònic d'un model civilitzador que s'ha autoconstituït no sols com a l'únic ordre social desitjable, sinó també com a l'únic possible.¹⁵

A més a més, el fort arrelament i la potència d'aquest metarrelat han estat, alhora, els qui han conduït a generar la *malaltissa situació de l'Estat del Benestar*, aquell sistema d'institucions públiques que, erigit sobre una postura interventora de l'Estat en matèria econòmica, s'encarregava d'assistir a la societat en totes aquelles matèries enteses com a drets de la ciutadania –educació, sanitat i altres prestacions socials–. Els propòsits d'aquest model polític assentat sobre una economia planificada i vigent als països occidentals durant bona part de la segona meitat del segle XX, no eren altres que els de promoure una redistribució de la riquesa que intentés compensar i/o pal·liar aquelles derives excloents i desigualtaries que causaria un capitalisme completament desregulat. Davant les arremeses del capitalisme neoliberal i la *política no-intervencionista* del Nou Ordre Mundial, resulta ben comprensible la crisi travessada per l'Estat del Benestar. Aquesta, xifrada en clau de retallades en les despeses socials (tal com comprovem diàriament a l'Estat espanyol), es barreja a més amb una nova forma d'organització del món laboral que, hereva de les premisses no-interventores neoliberals, passa per una completa flexibilització del mercat de treball i, en conseqüència, per una precarització generalitzada de bona part de la societat.

Finalment, ens queda referir-nos al significatiu paper jugat per les *Noves Tecnologies de la Informació i la Comunicació* les quals, envaint els racons més inhòspits de la vida social, han reformulat tot tipus de dinàmiques i formes de relació: des d'aquelles de caràcter econòmic –transcendentals en el desenvolupament del capitalisme transnacional, però també en el pas a una societat de consum–, fins a aquelles de caire més cultural, social o simbòlic. D'aquesta manera, seguit Castells¹⁶, es pot aplegar a parlar d'una vertadera revolució tecnològica que, en darrer terme, ha donat

han impregnant el conjunt de la societat i, avui en dia, romanen interioritzades i naturalitzades pels subjectes.

¹⁵LANDER, Edgardo (comp.): *La colonialidad del saber: eurocentrismo y ciencias sociales. Perspectivas latinoamericanas*, Buenos Aires, CLACSO, Consejo Latinoamericano de Ciencias Sociales, 2000. És així, doncs, com totes les mesures econòmiques i polítiques neoliberals mampreses durant els darrers anys des de les instàncies de poder del Nou Ordre Mundial, han estat col·locades sota l'aixopluc de discursos que apel·len a un quefer indestruïble i, segons diuen, consubstancial a societats avançades i democràtiques, siguen quins siguen els efectes perniciosos que, per contra, dites mesures ocasionen al conjunt de la població.

¹⁶CASTELLS, Manuel: *La Era de la Información. Vol. I: La Sociedad Red*, México, Siglo XXI Editores, 2002.

lloc a una completa reformulació dels límits espacials - temporals del món globalitzat, així com també a una transformació radical en les formes de percebre i simbolitzar aquest.

Al capdavant, com és ben sabut avui en dia, els efectes socioeconòmics de tot plegat han donat lloc a crisis financeres d'ordre mundial, un endeutament progressiu dels Estats-nació, la massificació de l'atur, així com la hiperflexibilització i l'arrelament de condicions extremes al mercat laboral, provocant així un empobriment generalitzat de la societat. Més enllà d'aquests pilars que sostenen el Nou Ordre Mundial, el que resulta interessant ressaltar són els efectes humans, en termes de subjectivació, d'aquesta globalització neoliberal, en tant que amb ella ha quedat també inaugurada una nova forma d'individuació regida per la *precarització extrema de l'existència*¹⁷. És a dir, per la vigència que adquireix la precarietat (desbordant el nivell del món laboral) en la constitució dels subjectes, construïts ara com a «éssers precaris» i conformats dintre de l'amalgama d'incerteses i desassossecs generats en conseqüència. Amb la centralitat que adquireix la vida (la vida com a *mercat*) en el nou capitalisme global, podem parlar de fet de la configuració d'un nou tipus de vulnerabilitat, la qual es caracteritza per l'expansió i l'afermament de poderosos sentiments d'inseguretat que, interioritzats pels subjectes, es conjuguen amb l'arrelament d'un temor paralitzant.

Ens trobem, per tant, davant d'una potent enginyeria social-tecnològica-econòmica que, mitjançant l'exercici i l'aplicació d'un poder múltiple i difús, fa de la inseguretat i la por la nostra columna vertebral, l'eix de les nostres vivències quotidianes. Ambdues sobrevolen amargament les nostres vides: ens paralitzen i ens fan sentir impotents, recordant-nos constantment que, dintre d'aquest sistema, no som més que mers subjectes accessoris, completament prescindibles. Dintre d'aquest context, convé recordar el fet que, malgrat l'aparent esfondrament del paper protagonista de l'Estat-nació, allò que s'observa és, en realitat, una remodelació i readaptació d'aquest al capitalisme global, convertit en un estri de poder més en el manteniment i el impuls de les lògiques neoliberals.¹⁸

A més a més, la forta articulació de tots aquets elements dintre del Nou Ordre Mundial ha donat peu a la configuració de nous dispositius de poder, els quals,

¹⁷LÓPEZ-PETIT, Santiago: *La movilización global...* pàg. 70.

¹⁸Així, a mesura que van perdent funcions polítiques i socials i col·laboren en la precarització existencial de la societat, els Estats-nació aniran aferrant-se cada cop més a l'únic paper que dotarà de sentit la seua existència: *garantir* la seguretat de la ciutadania.

mitjançant diferents mecanismes i noves conceptualitzacions, han provocat un terrible procés de *despolitització de la societat*. Entre aquests dispositius trobem, per exemple, aquell encarregat de la construcció de *subjectivitats ultraindividualistes*, és a dir, encarregat de construir subjectes com a éssers aliens als altres, fent enormement difícil la percepció de la dependència que hom té dels demés i portant, al capdavant, no sols a la pèrdua del sentit d'allò comú, sinó també a erigir com a única finalitat de l'individu la satisfacció de les pròpies necessitats.

1.2.2. Conjugació de lògiques neoliberals i lògiques heterosexistes.

Les investides de les lògiques neoliberals pròpies del Nou Ordre Mundial, així com també les racionalitats polítiques que aquestes han conformat, però, caldrà conjugar-les amb una *rearticulació de noves formes d'heterosexisme* que, emmascarades sota el miratge de la llibertat individual i d'una igualtat fictícia, han acabat fomentant i enfortint històriques desigualtats entre els sexes que, dit siga de pas, ja no romanen latents: les jerarquies s'hi tornen vertaderament explícites. D'aquesta manera, tal com han assenyalat nombroses teòriques, dintre del nou context de flexibilització laboral i acomiadaments massius, d'increment de l'atur, d'augment de la precarietat i l'exclusió social, i de progressiva pèrdua dels drets aconseguits, les múltiples necessitats socials insatisfetes han acabat carregant-s'hi sobre els múscles de les dones. És així com, tot aquell treball de cures tradicionalment invisibilitzat i infravalorat –però, sens dubte, imprescindible per al funcionament de la societat– torna a ser, una vegada més, assumit per les dones.

Som nosaltres, doncs, les més afectades per les retallades dels Estats del benestar, les obligades a encarregar-nos de gestionar la misèria i d'aconseguir la subsistència d'aquells que ens envolten, tot brindant un servei gratuït a la família i la comunitat. D'altra banda, l'empobriment i la precarització que ha suposat la implantació d'aquest model neoliberal a escala global sobre un ampli conjunt social, han incidit de forma especialment severa sobre les dones, donant lloc a una *feminització de la pobresa* que, al mateix temps, ha romàs estretament entrelligada amb un fort procés de feminització de les migracions¹⁹.

¹⁹Encetat fa poc més de dues dècades, aquest procés que podem anomenar feminització de la supervivència ha estat caracteritzat per una disposició de les dones de països empobrits a emigrar a l'òrbita occidental amb l'objectiu de trobar una feina que els permeti treure endavant les famílies.

D'altra banda, convé parar atenció a l'expansió i **arrelament de la indústria del sexe**, tenint en compte que els orígens d'aquesta no poden entendre's sinó com un efecte de la capacitat expansiva del model capitalista i de la seua pretensió de mercantilitzar tots els aspectes de la vida col·lectiva i individual, tot intentant aplicar a aquesta els imperatius de creixement, plusvàlua i benefici²⁰. En aquest context de societat de consum, on ens trobem davant d'una generació constant de noves necessitats i desitjos que, tot i ser prescindibles, cal satisfer amb immediatesa, els sectors que componen la indústria del sexe disposaran de l'hegemonia per construir i reproduir "necessitats" sexuals i objectes de plaer que poden ser aconseguits per mig de la transacció econòmica. L'expansió del mercat de la prostitució serà, doncs, una més de les respostes per tal de satisfer aquestes necessitats que, al capdavall, acabarà conduint a la normalització i acceptació social del seu consum com una part de l'oci masculí.

Com veiem, en el Nou Ordre Mundial la tecnologia heteronormativa actua conjuntament amb l'afermament, l'exaltació i el trasllat del consum a totes les dimensions de l'existència dels subjectes. Aquesta aliança, traduïda en una instigació al **consum il·limitat que inclou els cossos i les identitats**, també dóna pas a la producció i jerarquització d'uns determinats models corporals que, a més, s'hi configuraran a partir de les asimetries derivades de l'ordenament de gènere existent. És així com la globalització neoliberal –potenciada pels mitjans de comunicació i pel desenvolupament de fortes indústries cosmètiques- ha instal·lat un restringit cànon de bellesa que, convertit en eix de la cultura dominant, s'ha acarnissat amb els cossos femenins. Basat en la blancor de pell, l'eterna joventut, l'extrema primesa i els trets occidentals, aquest model no sols servirà com a eina de normalització i control dels cossos de les dones, sinó que, a més, les redreçarà envers actituds consumistes: dones-objecte, llestes per a ésser consumides pel personatge masculí, blanc i occidental²¹.

Finalment, si ajustem l'òptica a l'**escenari de l'Estat Espanyol**, ens trobem en front d'un govern que, a força de retallades i de constants càrregues contra drets fonamentals com l'educació, la sanitat o l'habitatge, i també contra les llibertats sexuals i reproductives, pugna inequívocament per la imposició d'un model de societat no sols al

SASSEN, Saskia: *Contrageografías de la globalización. Género y ciudadanía en los circuitos transfronterizos*, Madrid, Traficantes de Sueños, 2003.

²⁰Veure les reflexions de Weeks a: WEEKS, Jeffrey: *El malestar de la sexualidad: significados, mitos y sexualidades modernas*, Madrid, Talasa, 1993.

²¹Per profunditzar en aquest tema, resulten enormement reveladores les reflexions realitzades per Naomi Wolf a: WOLF, Naomi: *El mito de la belleza*, Barcelona, Emecé, 1991.

servei del capital i el mercat, sinó també amb un caràcter obertament homòfob i masclista. Així, a les polítiques generadores de precarització social del govern actual, cal afegir-hi algunes de les mesures mampreses durant el 2013, com és el cas de la proposta realitzada a les CC.AA. de vetar els tractaments de reproducció assistida a lesbianes i dones soles, una mesura discriminatòria que atempta contra la igualtat d'accés a la sanitat pública però que, a més, expulsa totes les dones que se'n surten de la norma heteropatriarcal. I, per descomptat, l'ofensiva del ministre Ruiz-Gallardón per tal de reformar una ja estreta Llei de l'avortament: un projecte que, contravenint l'obsessió del Partit Popular per privatitzar-ho tot, torna a convertir els cossos de les dones en una vertadera qüestió d'Estat²².

²² Així, dit projecte acabarà creant una llei molt més restrictiva que la de 1985 que, en darrer terme, sols permetrà la interrupció de l'embaràs en supòsits força limitats. Noves restriccions en matèria de llibertats sexuals i reproductives que posaran les dones en una situació de risc i que, a sobre, convertiran allò que deuria ser un dret, en un privilegi d'unes poques.

Segona part. Reflexions sobre la relació entre poder, subjectivitat i cos. Conceptualitzacions i principals bastions teòrics.

Com exposàvem a la introducció d'aquesta investigació, el context històric en què ens ubiquem no és solament el nostre entorn immediat, aquell que ens marca i condiona, sinó també el context dintre del qual ha tingut lloc el desplegament de tot un seguit de respostes crítiques per part dels múltiples feminismes existents. Unes veus heterogènies que, tot conformant nous grups de protesta i assentant posicionaments, discursos i pràctiques ben diferents –en ocasions, fins i tot, enfrontades–, s'han erigit en allò que algunes i alguns han qualificat com la Tercera Onada Feminista.

És just en aquest punt que hem considerat oportú i enormement necessari obrir una reflexió al voltant de les possibilitats d'una crítica radical, des de plantejaments feministes, envers els dispositius de poder i control desplegats dintre del Nou Ordre Mundial, prenent com a cas d'estudi l'activisme del grup feminista internacional FEMEN. Però, abans d'endinsar-nos en l'estudi concret dels processos de subjectivació política feminista de les militants d'aquest grup, així com en els efectes que d'ells se'n deriven, donarem pas a aquest segon bloc, on exposarem quins han estat els principals bastions teòrics de què ens hem servit per realitzar la nostra investigació.

2.1. Poder i subjectivitat. tot rellegant Michel Foucault.

Tenint ben present que el interès d'aquest treball consisteix a analitzar les condicions de possibilitat de moviments resistents, de plantejament de crítiques radicals envers dispositius de poder i control hegemònics desplegats en un context sociohistòric concret, resulta imprescindible que l'exercici teòric que realitzem incorpore, en primer lloc, el seguit de conceptualitzacions i plantejaments desenvolupats per Michel Foucault: polièdric teòric, autor d'una de les anàlisis més exhaustives i influents al voltant del poder, així com d'una potent exploració sobre la producció dels subjectes. Més enllà de les grans controvèrsies generades al voltant de la pertinença d'un diàleg entre l'obra de Foucault i la crítica feminista, considerem, amb Amigot i Pujal, que aquesta primera no pot entendre's sinó com una *aliada estratègica* del feminisme en la comprensió de les relacions de poder actuals²³, així com una eina fonamental en la problematització dels oblitats de l'autor, dels biaixos androcèntrics de les seues teoritzacions. Una problematització que ens permetrà reutilitzar i redefinir les conceptualitzacions foucaultianes des d'una perspectiva de gènere que, en darrer terme,

²³AMIGOT, Patricia i PUJAL, Margot: «Una lectura de género como dispositivo de poder», *Sociológica*, 24, 70, 2009, pàg. 117.

possibilitarà uns resultats ben fructífers no només per a una millor comprensió dels processos de construcció de la subjectivitat, sinó també en allò referent a la dimensió corporal –en aquest cas, *generitzada*– i a la concepció d'aquesta com a lloc de poder.

2.1.1. Anàlisi del poder. Relacions de poder i resistència.

Malgrat la variabilitat de perioditzacions de què han estat objecte l'obra de Foucault i els seus enfocaments canviants sobre el poder, en darrer terme aquestes categoritzacions ens situen davant d'un autor força propens a escapolir-se'n dels processos classificatoris. Així, malgrat aquella divisòria temporal establerta entre una primera etapa *arqueològica*, una segona etapa *genealògica* i, finalment, una altra que pren com a eix l'estudi del *subjecte* i les *pràctiques de sí*, en realitat, els diferents marcs de referència i els distints objectes d'anàlisi prioritzats per Foucault no deixaran de reiterar-s'hi i combinar-se al llarg del seu recorregut intel·lectual, traçant connexions que faran complexa la periodització.

Amb tot, resulta inexcusable parar atenció a les circumstàncies que, a les darreries dels anys 60', el portaren a modificar les seues inicials concepcions sobre el poder: noves reflexions engegades no sols com a conseqüència del grapat de lluites polítiques desplegades a partir de Maig del 68, sinó també com a resultat de les vivències pròximes que Foucault hi tingué, les quals canalitzaren els nous sentits d'allò polític que estaven emergint (amb la politització de la quotidianitat, la consideració de noves dimensions que sobrepassaven la clàssica "societat política",...). Fou així com, arran d'aquest conglomerat d'esdeveniments i en contraposició a aquelles teories inicials que l'havien portat a inscriure el tema del subjecte en les problematitzacions sobre el saber, Foucault aconseguí desmarcar-se d'aquella tradicional concepció del poder arrelada en el *paradigma jurídic*²⁴, tot desenvolupant una renovadora reconceptualització d'aquest segons la qual es donaria pas a un *paradigma estratègic*. Entre altres coses, aquest paradigma col·locà en el centre el caràcter productiu d'un poder el qual, a partir d'aquí, fou repensat com unes heterogènies i canviants relacions de poder presents en tots els àmbits de les societats. Relacions de poder que romandran en l'eix de tota una complexa anàlisi l'objectiu de la qual ja no residirà tant en veure *què són* aquestes relacions de

²⁴ Parlaríem d'aquell paradigma convencional que, centrat en els aparells normatius de l'Estat, remetia a una concepció repressiva, prohibitiva, negativa, del poder. Una concepció, considerarà Foucault, simplista i reductora, que brindava una limitada definició del poder, circumscribint-lo a termes de sobirania, constitució,... és a dir, a termes jurídics.

poder sinó, més bé, en indagar i esbrinar *com operen*, com s'exerceixen²⁵: quines posicions estratègiques utilitzen, mitjançant quines disposicions, tàctiques, maniobres,... operen. Relacions de poder, d'altra banda, que construïran els subjectes, que produïran cossos i que, al capdavall, configuraran allò social com a un camp de forces efectives, les quals penetraran i envairan tots els espais –també aquells exclosos, tradicionalment, del paradigma jurídic-. Com exposa Foucault,

el poder está en todas partes; no es que lo englobe todo, sino que viene de todas partes [...]El poder no es una institución y no es una estructura, no es cierta potencia de la que algunos estarían dotados: es el nombre que se presta a una situación estratégica compleja en una sociedad dada²⁶.

No debades és aquest poder difús, circulant, que ho impregna tot,... el que ens permetrà parlar d'una *microfísica del poder*, una mena de xarxa capil·lar, on aquest és exercit, de manera fluïda, des d'incomptables focus. I seguint aquesta línia, com dèiem adés, topem amb el tret clau de les relacions de poder: llur **caràcter productiu**²⁷. Convé ressaltar, però, el fet que aquesta concepció estratègica i productiva del poder deurà entendre's com quelcom contingent. És a dir, com un camp de relacions de força que cal ubicar històricament: relacions de poder complexes i dinàmiques que, vinculades al llarg de la història a diferents modalitats de «saber» i operant mitjançant múltiples dispositius, aniran transformant-s'hi en cada context sociohistòric, tot penetrant en els cossos, configurant i *produint* uns models concrets de subjectes. És per això, doncs, que la constitució social dels subjectes, llur intel·ligibilitat, sempre quedarà fermament amerada per un ordre històric-simbòlic específic, resultat dels diàlegs estratègics (i històrics) de poder. El coneixement que els subjectes tindran sobre ells mateixa quedarà, així, configurat per un seguit de pràctiques discursives concretes que, al capdavall, assentarà unes conductes disciplinades, travessades per un poder que no buscarà altra cosa que mantenir vigent l'ordre social imperant.

²⁵FOUCAULT, Michel: «El sujeto y el poder», *Revista Mexicana de Sociología*, Vol. 50, No. 3, 1988, pàg. 11.

²⁶FOUCAULT, Michel: *Microfísica del poder*, Madrid, Las Ediciones de La Piqueta, 1979, pàg. 113.

²⁷Amigot ens explica com «tal productividad será exhaustivamente examinada mediante el análisis de la disciplina y de la norma, que sujetan produciendo a los sujetos mediante regulaciones normativas y normalizadoras. Pero también lo será en relación con los juegos de verdad que en una época rigen y tienen efectos, y en el análisis de las prácticas de sí y la constitución de los sujetos morales», en AMIGOT, Patricia: *Relaciones de poder...* pàg. 130.

No obstant això, com veurem, el desplegament *epocal* d'aquests engranatges no pot entendre's com un procés que deixi els subjectes exempts de la possibilitat de desenvolupar un principi d'acció que els permeti desprendre's i renegociar la pròpia subjectivitat. I és que, tal com explicarà Foucault, malgrat que no existeixen espais fora dels discursos i relacions de poder, són precisament aquests *jocs de poder* els que possibilitaran el desenvolupament d'estratègies i de **mecanismes de resistència**. És precisament aqueixa contingència del poder de què parlàvem aquella que, dintre d'un quadre de tensions, deixarà la porta oberta a la mobilitat, a la transformació, a la desobediència de les normes imposades: permetrà un camp de possibilitats que impulsarà l'agència, la capacitat de subversió dels subjectes. La resistència, doncs, sols pot entendre's com a element intrínsec al poder, forces actives donades en situacions ocasionals que es despleguen de manera disseminada, seguint estratègies globals i, a l'igual del poder, conformant una mena de microfísica –fràgil, dispersa però sempre present-. Com diu Foucault,

[u]na relación de poder solo puede ser articulada en base a dos elementos, cada uno de ellos indispensable si es realmente una relación de poder: “el otro” (aquel sobre el cual es ejercido el poder) ampliamente reconocido y mantenido hasta el final como la persona que actúa; y un campo entero de respuestas, reacciones, resultados y posibles invenciones que pueden abrirse, el cual está enfrentado a una relación de poder²⁸.

2.1.2. Jocs de veritat, pràctiques discursives i règims de saber – poder.

Aquesta complexa concepció del poder romandrà fortament imbricada amb altres nocions clau dintre de la seua obra com ara el *subjecte*, la *veritat* o el *saber*, elements que constituïren veritables preocupacions per a l'autor²⁹ i que, de fet, resulten enormement interessants per al nostre estudi. Convé ressaltar les reflexions de Foucault al voltant de la inserció dels subjectes dintre de *jocs de veritat* històrics, passant a primera línia d'estudi els discursos, les formacions discursives o els enunciats. L'objectiu serà rastrejar les normes de formació dels discursos, veure llurs formes

²⁸FOUCAULT, Michel: «El sujeto y... pàg. 15.

²⁹ Trobem aquestes preocupacions ja en obres com *Història de la bogeria* (1961), *Les paraules i les coses*(1966), i amb gran força, en *L'Arqueologia del saber* (1968).

d'emergència, unes formes configurades sempre dintre d'una època històrica específica i encarregades de produir subjectivitats. Allò que es busca, doncs, és esbrinar com amb aquests discursos, han anat imposant-s'hi determinades veritats que, assumides com a vàlides –com a úniques possibles–, han anat reiterant-s'hi en la recerca del manteniment de la submissió dels subjectes³⁰.

Resulta interessant destacar el fet que tots aquests plantejaments de Foucault no fan sinó asseure's sobre una renovadora concepció del llenguatge, dels llenguatges socials, la qual havia quedat inaugurada ja amb les reflexions de tot un seguit de lingüistes i teòrics com ara Saussure, Wittgenstein, Barthes o Derrida. Aquests, impugnant i contradient aquella visió clàssica segons la qual el llenguatge no podia definir-s'hi més que com un mer mitjà de representació de la realitat, un estri amb el què els subjectes enunciarrien i reconeixerien la realitat objectiva externa a d'ells, assentaren una nova concepció segons la qual el llenguatge deixava d'ésser mer vocabulari per tal d'esdevenir discurs. És a dir, una concepció en base a la qual el llenguatge es convertia en un conjunt de formes conceptuals que, cultural i històricament convingudes, s'encarregarien d'establir les formes de percebre, aprehendre i fer intel·ligible un context determinat. Els conceptes lingüístics, doncs, ja no s'entendrien sols com allò que servia per referir-s'hi i designar la realitat, sinó també com a allò que contribuïa a modelar, intervenir i afaiçonar no sols la imatge que els éssers humans hi tenien d'aquesta, sinó també l'experiència subjectiva dels darrers³¹. En últim terme, doncs, hom parlarà del paper normatiu, convingut i arbitrari (i, en conseqüència, mudable, susceptible de canvi) dels sistemes lingüístics. Aquests no sols convindran, produiran i atribuiran uns significats concrets al món objectiu, sinó que mitjançant els jocs de llenguatge, organitzaran les pràctiques, identitats i experiències vitals dels subjectes, encapsulant-los dintre d'uns universos de sentit limitats per les regles d'aquest joc³².

Seguint el vocabulari foucaultià, els múltiples discursos científics i acadèmics (aquells que l'autor estudià inicialment) es trobaven inserits dintre de règims de verificació històrics a partir dels quals es desplegaven, en cada context, uns *enunciats*

³⁰FOUCAULT, Michel: *El orden del discurso*, Buenos Aires: Tusquets Editores, 1992.

³¹ COLAIZZI, Giulia: *La pasión del significante: teoría de género y cultura visual*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2007.

³² Convé tenir present, però, aquelles consideracions realitzades ja per Wittgenstein en parlar-nos d'aquests *jocs de llenguatge* en tant que, tot i entendre que aquests jocs sempre esdevenien dintre del marc d'una comunitat lingüística concreta, i eren regits per unes regles que establien exactament com havien d'emprar-s'hi les diferents expressions, els diferents significats dels termes deuriem analitzar-s'hi en funció dels modes en què aquest era emprat pels parlants, i no pas com una essència en si mateixa.

determinats. Aquests, deurien entendre's com una mena d'esdeveniments discursius que, tot instituint el seu propi referent, emergirien en situacions específiques, traçant aliances entre ells i provocant uns efectes específics. Més enllà del caràcter performatiu d'aquets enunciats i del seu paper en la definició i delimitació de les fronteres d'allò possible –d'allò *enunciable*, d'allò *pensable*–, el que ens interessa ressaltar són els lligams indissolubles establerts entre aquest règim d'enunciats i les relacions de força, de poder. Tal com exposarà Foucault, doncs, en tant que parlem des de l'interior de les regles del sistema d'enunciats del nostre context, allò necessari serà esbrinar com eixes regles regeixen la formació del discurs, veure quins són els procediments que en la nostra societat actuen per controlar i dominar la producció discursiva. I, en aquest sentit, convindrà no sols parar atenció als mitjans que configuren l'ordre del discurs –les normes d'exclusió, de prohibició, de separació i rebuig, i de veredicció–, sinó també adonar-nos-en de l'enorme complexitat de les formes discursives i dels forts lligams que aquestes estableixen amb les institucions i les pràctiques socials³³. En darrer terme, Foucault entendrà que l'establiment d'heterogènies pràctiques discursives delimitarà també les normes de producció i validació del saber, tot generant un vast camp de nous sabers sobre els subjectes que, alhora, guardaran estrets vincles amb la definició de la veritat –i, per tant, d'allò vàlid, d'allò legítim–. És en aquestes reflexions on l'autor introdueix la noció de **règims de saber – poder**, fixant-s'hi en les complexes relacions entreteixides entre aquests, en l'amalgama de mútues influències ordida entre ambdues dimensions, dintre de la qual s'ubiquen els *jocs de veritat*.

2.1.3. Tecnologia política del cos, societat disciplinària i governamentalitat.

Les reflexions fonamentals al voltant de les relacions de poder, però, tindran lloc al llarg de la dècada dels 70', període en què Foucault desenvoluparà la seua noció de **biopolítica**, un concepte del què se'n servirà per definir i teoritzar sobre les dues potents dimensions que conformen el *poder sobre la vida* configurat per la tecnologia política contemporània.

Ja en *Vigilar i castigar* (1975), l'autor inicia l'estudi del sorgiment d'aquelles formes disciplinàries que, en tant que tecnologies polítiques, es dedicaren a produir i configurar la individualitat, a objectivar-la discursivament mitjançant una contundent

³³ FOUCAULT, Michel: *El orden del discurso...* pàgs. 7 – 8.

estratègia que, lluny de reprimir, de prohibir, d'excloure,... allò que buscava era normalitzar el cos social. És per això que, a partir d'aquí, les anàlisis de poder de l'autor es faran en termes de *tecnologia*, és a dir, en termes d'estratègia i tàctica, ressaltant-s'hi ja aquella dimensió productiva del poder de què parlàvem adés, així com també la seua plasticitat, la seua ubiqüitat. Aquesta complexitat de les xarxes de poder, a més, quedarà erigida al voltant de l'activació de **dispositius**, concepte de què Foucault es valdrà per tal de referir-se a tot aquell entramat de relacions que, en una època concreta, poden establir-se entre elements ben distints i heterogenis –com ara discursos, institucions, reglaments,...– i que serveixen a una finalitat tàctica del poder. Allò que ens interessa ressaltar, però, és que aquesta tecnologia deurà entendre's com una **tecnologia política del cos**, és a dir, com una tecnologia encarregada de regular els cossos. És així com Foucault, en els seus afanys per explicar els canvis introduïts al llarg del segle XVIII a l'hora de governar les societats, inaugura l'estudi de la societat disciplinària i el sorgiment de l'*economia política dels cossos* que aquesta hi comporta³⁴.

Lluny del poder sobirà, doncs, aquest serà un poder destinat a produir i regular la vida, un poder que, tot col·locant en l'eix central el cos individual, constituirà una nova anatomia política en base a la qual es configuraran noves formes i estratègies de disciplinarització dels subjectes. Serà aquesta, de fet, una de les dues dimensions de què parlàvem adés: allò que Foucault definí com una *anatomopolítica del cos humà*, la qual s'encarregaria de definir els ordres disciplinaris. Uns ordres, així mateix, caracteritzats pel desplegament de tota una tecnologia discursiva destinada no sols a la fabricació i producció dels individus, sinó també al control, vigilància, correcció i normalització d'aquests: de llur jerarquitxació i ordenament, així com de l'encarrilament de llurs conductes. Un nou entramat tecnològic de poder que, mitjançant tot tipus de tècniques, maniobres,... en darrera instància, aconseguiria incorporar la pròpia llei als cossos³⁵, inserir en ells els esquemes hegemònics fins al punt que apleguessin a ser, els propis

³⁴Així, tal com exposa Foucault: «[...] el cuerpo está (...) directamente inmerso en un campo político; las relaciones de poder operan sobre él una presa inmediata; lo cercan, lo marcan, lo doman, lo someten a suplicio, lo fuerzan a unos trabajos, lo obligan a unas ceremonias, exigen de él unos signos. Este cerco político del cuerpo va unido, de acuerdo con unas relaciones complejas y reciprocas, a la utilización económica del cuerpo; el cuerpo, en una buena parte, está imbuido de relaciones de poder y de dominación, como fuerza de producción; pero en cambio, su constitución como fuerza de trabajo sólo es posible si se halla prendido en un sistema de sujeción (en el que la necesidad es también un instrumento político cuidadosamente dispuesto, calculado y utilizado). El cuerpo sólo se convierte en fuerza útil cuando es a la vez cuerpo productivo y cuerpo sometido» (veure a FOUCAULT, Michel: *Vigilar y castigar...* 32).

³⁵FOUCAULT, Michel: *Vigilar y castigar...* 33.

cossos, els encarregats d'autoregular-s'hi, d'autoimposar-s'hi la norma. Un poder, per tant, que actuarà de manera invisible, mobilitzant forces i efectes, regulant, subjectant, produint allò adequat, allò desitjable per al manteniment del *statu quo*.

D'altra banda, l'organització d'aquest *poder sobre la vida* advingut al llarg del segle XVIII incorporaria, com dèiem, una segona dimensió la qual referiria a la **biopolítica de la població**, un concepte perfilat i desenvolupat en la *Voluntat de saber* (1976), a partir de la caracterització d'aquell «dispositiu de sexualitat» tan profusament estudiat per Foucault. Aquesta biopolítica de la població s'entendria en base a la necessitat dels governs del moment d'instal·lar una tecnologia de poder que, tot reemplaçant el vell dret dels monarques *sobre la mort*, configurés un nou model de *fer viure*. Això és, un nou model de regulació de les poblacions, d'administració, control i intervenció de les condicions de vida d'aquestes, el qual sorgiria com a resultat de les noves preocupacions dels governs dels països d'Europa davant l'evidència que, més enllà del control de les individualitats, allò que començava a fer-s'hi necessari era la regulació d'unes poblacions amb unes problemàtiques ben concretes –naixements, mortalitat, nivells de salut,...³⁶.

Problemàtiques que caldria controlar i gestionar mitjançant noves configuracions estratègiques de poder, si és que es pretenia refrenar el sorgiment de possibles derives perilloses per al manteniment de l'ordre social hegemònic. En anàlisis posteriors, Foucault aprofundiria en totes aquestes qüestions relacionades amb el biopoder, tot insistint en la necessitat d'engegar un estudi al voltant dels **modos de govern** desenvolupats a Occident, així com de les racionalitats concretes que s'hi vinculaven amb ells. No debades serà aquí on l'autor introduirà el concepte de **governamentalitat**, és a dir, tot aquell conjunt d'institucions, reflexions, procediments, tàctiques,... que dintre d'un mateix context històric, permetien exercir el poder. Un poder que, pivotant sobre tres eixos diferents, prenia com a objecte clau, la població; com a forma de saber, l'economia política i com a instrument tècnic clau, els dispositius de seguretat³⁷.

³⁶FOUCAULT, Michel: *Historia de la sexualidad, I: La voluntad de saber*, Madrid, Siglo XXI, 2005 (any de publicació de l'original, 1976), pàg. 182.

³⁷LÓPEZ ALVÁREZ, Pablo: «Biopolítica y neoliberalismo: acción política y gestión de la vida en el último Foucault», en ARRIBAS VERDUGO, Sonia, CANO CUENCA, German y UGARTE TELLERÍA, Javier: *Hacer vivir, dejar morir: biopolítica y capitalismo*, CSIC: Los Libros de la Catarata, 2010, pàgs. 324 – 325. Tal i com exposa López Álvarez, el desenvolupament d'aquestes idees serà portat a terme en el curs de *Seguretat, territori, població* (1977 – 1978), el qual Foucault completarà l'ant següent amb el curs de *Naixement de la biopolítica* (1978 – 1979) on, més en concret, analitzarà el sorgiment del liberalisme clàssic i el neoliberalisme contemporani.

2.1.4. Les tècniques de si i els modes de subjectivació.

Per tancar l'apartat de Foucault convé fer al·lusió a aquell altre àmbit que, rere l'estudi de la governamentalitat, es proposà investigar aquest autor: l'esfera que, centrada en la dimensió subjectiva, faria referència al *govern d'un mateix*. D'aquesta manera, després de la inicial centralitat de les pràctiques discursives i la formació dels sabers, i la posterior preeminència de les tecnologies i les relacions de poder, Foucault acabà desplaçant l'eix del seu interès envers els processos de constitució dels subjectes. És a dir, envers l'anàlisi de totes aquelles modalitats de relació que els subjectes establien amb si mateixos, formes mitjançant les quals aquests acabarien configurant-s'hi com a *subjectes de desig*. Més enllà de l'aplicació dels anteriors «jocs de veritat» a l'anàlisi de les relacions que els subjectes estableixen amb ells mateixos, aquesta nova dimensió col·locarà sobre la taula la qüestió de la subjectivitat i, anàlogament, allò que Foucault definirà com les tècniques de si.

Tenint en compte que, des de la perspectiva foucaultiana, el subjecte mai no pot ser entès com una essència universal, coherent i invariant, sinó més bé com a modes històrics d'ésser, la **subjectivitat** serà definida com aquella manera amb la què el subjecte fa, de l'experiència de si mateix, un *joc de veritat*. D'altra banda, cal tenir en compte que és a partir d'aquestes reflexions quan Foucault al·ludirà a la noció de **subjectivació**, als *modes de subjectivació* existents en cada època, és a dir, a aquelles formes de construcció de la subjectivitat: l'ampla amalgama de pràctiques que possibilitaran l'ésser humà en tant que subjecte reflexiu, subjecte de coneixement de si, capaç de governar-se a si mateix. Modes de subjectivació, així mateix, que seran configurats sempre en la xarxa entreteixida pels dispositius de saber i poder i que faran possible, doncs, un determinat *govern del ser*. Seguint aquesta línia, i entenent que la subjectivitat és configurada i travessada sempre per les relacions de poder (canviants, contingents,...), Foucault exposarà que cada època històrica s'encarregarà de produir i conformar aquells models de subjecte que més li convinguin, que millor procurin la reproducció de l'ordre establert³⁸. Així, segons exposa l'autor, en cada context, junt a les tecnologies de producció, les tecnologies de sistemes de signes i les tecnologies de poder, es donarà també un altre tipus de tecnologies: les *tecnologies del jo* o **tècniques de si**. Aquestes seran definides com unes tècniques que els individus s'apliquen sobre si mateix, sobre llurs conductes, actituds, pensaments i cossos, per tal de constituir-s'hi

³⁸FOUCAULT, Michel: *Historia de la sexualidad...*

com a subjectes singulars. Tècniques que romandran inserides dintre dels règims de veritat històrics, modulades per l'exercici d'un poder productiu que busca constituir un seguit de cossos funcionals per al sistema hegemònic i que, en aquest sentit, maldrà per tal que siguin els propis subjectes els qui s'auto-introjecten els codis lingüístics que, arbitraris i convinguts socialment, modelen i conformen la realitat i l'imaginari social. Lligat amb açò, però, cal tenir present que la interiorització de totes aquestes relacions de poder no pressuposarà, automàticament, l'exclusió o la negació de les *pràctiques de llibertat*, ans al contrari: tenint en compte que les tècniques de si possibiliten l'autoconstitució dels subjectes, serà precisament aquest element el que permetrà una participació activa dels subjectes en la creació de si mateixos, tot deixant la porta oberta a la creació d'espais per a l'estratègia, per a la resistència, per a la configuració d'una veritat subjecta a llur propi procés constituent³⁹.

Convé fer ressaltar una altra dimensió que Foucault inclou en l'estudi de tot aquest camp subjectiu: aquella esfera relacionada amb l'*àmbit de l'ètica*, entenent-s'hi que qualsevol acció realitzada sobre si mateixa implica, sempre, un comportament ètic, i tenint en compte que dita acció inclou encaminar-s'hi cap a una finalitat i valors concrets. És per això que les *tècniques de sí*, malgrat romandre entrelligades amb els processos de dominació i els règims de veritat històrics –i, en conseqüència, produir subjectes que, habitualment, intenten adequar-s'hi a dits règims i valors dominants–, també podran, en contraposició, ésser *problematitzades* pels subjectes. Un procés que Foucault defineix com a *estilització de l'existència*, és a dir, com a problematització d'aquesta i dels codis normatius que la configuren. És a dir, un procés que al capdavall possibilita un moviment autocreatiu dels subjectes mitjançant el qual, aquests, puguin transformar llurs vides. Així, podem afirmar que, en cada context, al temps que existeixen uns modes de subjectivació orientats a l'acompliment i rigorosa obediència dels codis hegemònics, també s'hi donaran uns modes de subjectivació capaços d'esbossar tècniques de sí orientades a l'ètica⁴⁰ i, per tant, a engegar una mena de processos de des-subjecció dels subjectes implicats. Finalment, podem dir que aquests *processos de des-subjecció* caldrà entendre'ls de manera vinculada a la qüestió de la llibertat, tenint present que sols els processos d'alliberament poden aplegar a restituir la possibilitat d'una pràctica ètica.

³⁹ AMIGOT, Patricia: *Relaciones de poder...* pàg. 167 – 168.

⁴⁰ Foucault introduirà el concepte de *cura de sí* en la seua profusa anàlisi del període hel·lenístic al segon volum de la *Història de la Sexualitat: L'ús dels plaers*.

2.2. Processos de subjectivació: subjecció, agència i desig. contribucions de Judith Butler.

Tot enllaçant amb les anàlisis de la dimensió subjectiva realitzades foucaultianes, en aquest segon bloc farem al·lusió a les teoritzacions realitzades per la teòrica feminista Judith Butler qui, aprofundint i repensant la línia de Foucault, col·locarà en l'eix de les seues reflexions conceptes com els de *subjecció*, *agència* i *desig*. Deixant per a l'apartat posterior les seues elaboracions al voltant de la performativitat de gènere, allò que ens interessa exposar aquí són els intents d'aquesta autora per tal de conformar una teoria de la psique que complete les teories de poder de Foucault: una teoria que s'endinse en l'anàlisi de les tensions entre subjecció i agència mitjançant l'exploració de la *vida psíquica del poder*. Entenent, com hem vist, que resulta impossible situar-s'hi fora de les relacions de poder i reprenent el concepte foucaultià d' *assujettissement* (subjecció), Butler se'n servirà d'aquest per connectar la dimensió macrosocial del poder amb uns processos de construcció de la subjectivitat que entindrà com *experiències d'interioritat*.

2.2.1. Poder, subjecció i agència.

Butler recull la concepció de poder de Foucault, tot entenent que aquest, lluny de romandre com quelcom que constreny, que reprimeix, s'encarrega de conformar el subjecte, proporcionant-li no sols la seua pròpia condició d'existència, sinó també la trajectòria dels seus desitjos: un poder que habilita el subjecte. D'aquesta manera, el subjecte s'inaugura, ja des de el inici, mitjançant una subordinació primària al poder.⁴¹ Amb tot, en tant que l'autora troba en falta, dintre de les anàlisis foucaultianes, explicacions que donen compte de com els mecanismes de poder també operen sobre la **dimensió psíquica** dels processos de subjecció i subjectivació, pren la decisió d'estudiar l'àmbit de l'inconscient. L'objectiu serà evidenciar l'encarnació, la corporeïtzació del poder, és a dir: mostrar els complexos lligams, els processos afectius no-conscients, existents en la constitució dels subjectes.

Segons exposa, el concepte de *subjecció* fa referència tant al procés d'esdevenir subordinat al poder, com al procés d'esdevenir subjecte, concepció que més enllà de remetre a un posicionament on el «jo» és fruit del poder, entén que el subjecte no sols es

⁴¹BUTLER, Judith: *Mecanismos psíquicos del poder*, Madrid, Cátedra, 2001, pàg. 12.

forma en la subordinació sinó que, a més a més, aquesta subordinació constitueix la condició de possibilitat del subjecte. Efectivament, «desear las condiciones de la propia subordinación es (...) un requisito para persistir como uno/a mismo/a».⁴² D'aquesta manera, en tant que la submissió possibilita l'existència, assistirem a l'arrelament de *vincles apassionats* entreteixits amb la submissió en el procés de constitució dels subjectes: vincles que asseguraran llur supervivència social i psíquica, que garantiran llur existència, que els faran intel·ligibles en tant que subjectes. En aquest sentit, cal tenir present la virtualitat introduïda amb el concepte de subjecció i és que, amb ell, s'aconsegueix assenyalar una nova superfície dels processos de subjectivació: aquella en la qual la subjecció s'erigirà com un procés que possibilitarà l'experiència dels subjectes en tant que *subjectes de desig*. La subjecció, per tant, guardarà relació amb la construcció *d'allò desitjable*, una qüestió directament relacionada amb el poder que ens constitueix.

Així mateix, convé ressaltar que els *vincles apassionats* establerts amb la submissió es caracteritzaran, a més, per la seua invisibilitat: dispositius estratègics que s'emascararan, que romandran ocults i es tornaran inconscients, facilitant així no sols la seua instal·lació,⁴³ sinó també assegurant aquella operativitat reiterativa del poder amb la qual, al capdavall, s'aconseguirà sedimentar els preceptes. En darrer terme, aquesta invisibilització donarà lloc a uns subjectes fundats en el repudi.⁴⁴ Convé parar atenció, però, al fet que malgrat la construcció del subjecte com a subjecte-subjectat, configurat dintre la xarxa de relacions de poder, dit subjecte mai no podrà considerar-s'hi una mera cristal·lització de les darreres. I és que, al temps que el poder fonamenta els subjectes mitjançant la submissió, Butler exposarà que és precisament dita submissió l'element que proporcionarà les possibilitats de resistència⁴⁵. L'autora parlarà, de fet, d'ambivalència dels subjectes, tenint en compte que l'agència d'aquests romandrà com quelcom inherent a la subjecció de llurs cossos: subjecció que serà submissió (subordinació que possibilitarà l'existència dels éssers humans) però que també serà condició de possibilitat de la *potència* d'aquests. Com exposa l'autora,

⁴²BUTLER, Judith: *Mecanismos psíquicos...* pàg. 20.

⁴³AMIGOT, Patricia: *Relaciones de poder...* pàg. 200.

⁴⁴BUTLER, Judith: *Mecanismos psíquicos...* pàgs. 19 – 20.

⁴⁵ En aquest sentit, podem dir que assistim a una reconceptualització de les reflexions de Foucault al voltant del poder i les *pràctiques de llibertat* o, en altres paraules, que ens trobem davant d'una nova manera de pensar les tensions entre la subjecció i l'agència.

El proceso de asumir el poder no consiste sencillamente en cogerlo de un lado, transferirlo intacto y enseguida convertirlo en propio; el acto de apropiación puede conllevar una modificación tal que el poder asumido o apropiado acabe actuando en contra del poder que hizo posible esa asunción. Cuando las condiciones de la subordinación hacen posible la asunción del poder, el poder que se asume permanece ligado a ellas, pero de manera ambivalente; de hecho, el poder asumido puede mantener y al mismo tiempo resistir la subordinación (...) Ambas cosas se dan al mismo tiempo y esta ambivalencia constituye el dilema de la potencia⁴⁶.

Aquesta paradoxa constitutiva de la subjecció, doncs, ens deixa davant d'un subjecte al qual no li és negada la possibilitat d'acció. Amb tot, cal tenir ben present el fet que aquest ha estat habilitat dintre de processos normatius que porten comporten marcades restriccions.

Al capdavall, podem fer al·lusió al *paradigma generatiu* de Butler en allò referent al poder –altra forma de tractar la dimensió productiva foucaultiana–, el qual roman entrellaçat al seu concepte de performativitat. Segons l'autora, és la dimensió pràctica i reiterativa la que contribuirà a la sedimentació de la norma durant els processos de subjectivació; sedimentació que, al mateix temps, engegarà processos d'assimilació d'identificacions normatives mitjançant els quals, dita norma, concedirà unes identitats concretes als subjectes –identitats legítimes i dotades d'una falsa coherència i estabilitat–. Serà en aquest complex procés de constitució dels subjectes, on la dimensió psíquica cobrarà protagonisme: la norma serà interioritzada pels subjectes i assentada sobre una operació que instal·larà en els darrers un *desig d'existència* dintre del règim existent. Caldrà evitar, però, comprendre els processos de sedimentació de les normes com quelcom automàtic: la reiteració de les pràctiques normatives, l'actualització constant però imperfecta d'aquestes, deixarà la porta oberta a subtils desplaçaments i, amb ells, a la configuració d'un espai on els subjectes puguin desenvolupar significats particulars que impugnen o contradiguin els preceptes hegemònics. Espais que, mitjançant la imaginació i la fantasia, ressignifiquin les normes i, així, els permetin assumir posicions resistents.

⁴⁶BUTLER, Judith: *Mecanismos psíquicos...* pàgs. 23 – 24.

2.2.2. Els subjectes de desig.

Al marge de les aportacions de Butler, però, considerem convenient profunditzar en algunes de les reflexions realitzades per altres teòrics al voltant de la qüestió del *desig*, element sense el qual no podem entendre ni les dimensions subjectives, ni les possibilitats de resistència d'aquestes. Ens centrarem, doncs, en les consideracions desenvolupades pel filòsof Gilles Deleuze qui, entenent que el subjecte no és un ésser idèntic a si mateix, preferirà definir aquest com un procés, una acció, un *esdevenir*. Així mateix, Deleuze centrarà bona part de les seues reflexions en el paper jugat per la imaginació en el procés de constitució d'allò que hom entén per l'*esperit* —és a dir. la ment, la psique,...—, tenint en compte la capacitat d'aquesta per fantasiejar, per projectar, per ordinar: una imaginació que aconseguirà depassar les constriccions normatives.

Aquesta capacitat de la imaginació, però, no exclou l'enorme potència de tot aquell conjunt de creences, idees, preceptes,... que, derivats de les operacions ordides per la cultura i basant-se en una experiència de repetició, actuen en la construcció dels subjectes, fixant i naturalitzant llurs deliris i fantasies. És a dir, *territorialitzant*—seguint la terminologia de Deleuze— llurs sensacions i projectes. En darrer terme, açò no farà sinó actuar com una mena de llei estructural sobre la imaginació dels subjectes, encaminant-la, (re)conduint-la, orientant-la,... És precisament tot aquest entramat allò que denominarem procés de *construcció de la subjectivitat*⁴⁷, un procés en base al qual els subjectes no sols esdevindran subjectes autoconcebuts com a “*jos*” coherents, totals i unitaris sinó que, sobretot, esdevindran subjectes que caldrà entendre en termes des-subjecció: *subjectes-subjectats*.

Convé parar major atenció, però, a les potencialitats de la imaginació dintre d'aquests processos de subjectivació del subjecte-subjectat, tot entenent que mai no podrem definir aquest com una mena de substància que preexisteix a l'activitat imaginativa, ans al contrari: la construcció de la subjectivitat es donarà, processualment, enmig d'un marc on intervindrà la invenció, la creació de noves associacions i significats que buscaran escapar de les repeticions fixades pel llenguatge. El propi esdevenir dels subjectes, doncs, no serà altra cosa que un procés de desig: desig que, des de la perspectiva *deleuziana*, serà potència, acció, energia,... un element que tot i romandre *subjectat* en la seua forma de partida, emergit de categories prèvies activades

⁴⁷GALCERÁN, Montserrat. *Deseo (y) libertad. Una investigación sobre los presupuestos de la acción colectiva*, Traficantes de Sueños, 2009, pàgs. 149 – 150.

pel poder dominant, no s'esgotarà en aquestes⁴⁸. Serà el caràcter implosiu, irrefrenable i espontani del desig allò que el farà fluir enèrgicament sense una direcció nítida, constituint-s'hi en un desig susceptible de dotar de nous sentits els esquemes normatius que ens fan intel·ligibles. Un desig que, de manera imprevista, anirà expandint-s'hi, conformant nous territoris sobre espais inesperats.

Serà en aquest sentit, de fet, que Deleuze introduirà el terme *rizoma*, tot equiparant-lo al desig. Tal com explica, el rizoma són aquelles plantes que, contràriament al creixement vertical dels arbres, creixen de manera horitzontal, connectant-s'hi be subterràniament, be per l'aire⁴⁹. Mitjançant aquesta metàfora vegetal, Deleuze busca, d'una banda, assimilar la cultura arborescent a la *cultura de l'ésser*—aquella fonamentada en la identitat coherent, de contorns fixes, empresonada pel llenguatge—, tenint en compte que l'arrelament dels arbres al sòl li val per mostrar els impediments que la cultura de l'ésser aplica a qualsevol tipus de moviment del subjecte. D'altra banda, amb la imatge de la cultura rizomàtica aconsegueix equiparar aquesta amb allò que entenem per *subjecte de desig* en tant que, igual que el desig, el territori del rizoma creix i s'amplia fins on aplega la seua pròpia força, establint vincles i interaccions amb els múltiples elements rizomàtics que l'envolten. Aquest territori desconeix límits, murs que el confinen: serà la seua pròpia potència, la seua energia, aquella que delimitarà l'abast del seu impuls per ocupar nous espais.

El vaivé constant i circulat, l'esdevenir dels subjectes evitant enquistaments, podrà entendre's com a una mena de procés de *desterritorialització*, és a dir, moviments que sense acabar d'abandonar un territori, connecten amb nous territoris, envaint-los amb la seua energia, amb el seu impuls, modificant-los i fusionant-s'hi amb ells. Seguint aquesta línia, i tot reprenent la idea que són les formacions discursives i les dimensions simbòliques aquelles que, des de la matriu cultural, configuren les subjectivitats i la vida social, Deleuze introdueix la noció dels subjectes com a *coscos organitzats*: és a dir,

⁴⁸Com es palesa a *El Anti Edipo. Capitalismo y esquizofrènia* (1972), obra que el filòsof francès realitzarà junt a Félix Guattari, l'objectiu d'ambdós buscava inventar un nou concepte de desig que aconseguís desbancar la concepció del desig hegemònica: aquella desplegada de la mà de la psicoanàlisi i que, tot definint el desig com a carència, entendria que la satisfacció d'aquest sols podria donar-se amb l'adquisició d'allò mancat. Front al desig com a carència, però, Deleuze i Guattari entendran el desig com a producció. Així, tot equiparant l'inconscient a una *fàbrica*, aquests autors exposaran que és una fal·làcia que el desig busque objectes, en tant que quan hom desitja, desitja sempre un conjunt: el desig implica construir, crear un paisatge particular. El desig és una disposició, és l'acte de col·locar, de construir,... Un desig que discorre dintre d'una concatenació d'elements: desig que s'instal·la i construeix agenciaments.

⁴⁹DELEUZE, Gilles y GUATTARI, Félix: *Mil mesetas. Capitalismo y esquizofrenia*, Valencia, Pre-textos, 2004 (any de publicació de l'original, 1988), pàgs. 9 – 33.

com a cossos que saben allò que són, que s'autoidentifiquen i reconeixen dintre dels règims de poder, que han après no sols allò que està bé i allò que està malament, sinó també a modular llur voluntat en base a allò legítimament desitjable, al marge de la seua pròpia potència, de la seua pròpia vida. La desterritorialització, les *línies de fuga*, però, ens permetrà alliberar la vida, fer que aquesta creixi i s'expandeixi, en un procés de ***desorganització del cos*** del qual en sortirà –en termes de Deleuze- un *cos sense òrgans*: un cos fonamentat en sensacions i afectes, pel qual fluiran els desitjos i que serà susceptible de recórrer camins inèdits, amb combinacions i trobades no preestablertes.

Ara bé, cal tenir ben present que tot i entendre el desig com a quelcom imprescindible per a la resistència i la subversió, aquest sempre romandrà lligat al poder. Reconèixer aquest dolorós lligam, aquesta clara dependència i marcatge del desig per les relacions de poder, ens ajudarà a comprendre i analitzar els processos de construcció de les subjectivitats: a entendre la vigència dels *projectes de mort*, de l'enquistament de les subjectivitats, i també a estudiar les possibilitats i/o impossibilitats de resistir-los.

2.3. Aportacions de la crítica feminista: sexe, gènere i cossos.

La conformació del marc teòric d'aquesta investigació no tindria sentit sense incorporar un apartat on abordéssim les principals contribucions realitzades per la teoria feminista, fort ancoratge de què partim. Com és ben sabut, fou a partir del sorgiment del renovat moviment feminista a finals dels 60' quan anava a tenir lloc l'elaboració d'un potent marc teòric que, de manera progressiva i tot i les obertes oposicions de l'acadèmia, anà adquirint cada cop més sentit. Així, participant dels renovadors i heterogenis corrents crítics emergents dintre les ciències socials, les teòriques feministes prompte començaren a dotar-s'hi de noves eines analítiques amb l'objectiu no sols de rebutjar aquella visió essencialista de la «feminitat» –considerada immutable– sinó també de comprendre el conflicte entre els sexes i la manera en què les diferències sexuals havien anat construint-s'hi i transformant-s'hi al llarg del temps. Òbviament, en aquest context, la vessant política de la nova praxi investigadora romandria explícita: combatre i desacreditar l'androcentrisme prevalent en les societats, tot intentant desarticular les arrelades conviccions segons les quals la inferioritat de les dones no era més que el resultat *evident* de les diferències del sexe biològic –sobre les quals s'havien legitimat tot tipus de discriminacions–.

Allò que ens interessa a nosaltres, però, és entendre bé com dintre d'aquestes pugnes feministes –tant les desenvolupades al carrer, com les esdevingudes a l'acadèmia–, els *cosos* anaven a adquirir un importantíssim paper: definits com a entitats inscrites política i històricament, entesos com a llocs privilegiats *sobre els quals* i *des dels quals* podria pensar-s'hi i actuar-s'hi. Una concepció que, tot i les diferents i enfrontades visions, vinculà les perspectives teòriques amb les pràctiques que anaren sorgint amb el pas dels anys dintre dels feminismes. En aquest sentit, podria dir-se que la cèlebre i aclamada consigna «allò personal és polític» anava a donar un pas més enllà, adquirint ara una nova dimensió segons la qual *allò corporal també era polític*.

2.3.1. Poder inscrit al cos i teoria crítica feminista.

Dintre del procés de recerca de noves ferramentes teòriques i metodològiques seguit per les estudioses feministes anava a prendre especial rellevància la categoria de *gènere*, concepte provinent de l'àmbit anglosaxó que esdevindria central en la teoria feminista i, en poc temps, en el conjunt de les ciències socials. Aquest, permetria a les teòriques aprofundir en l'estudi de les formes en què els *cosos sexuals* havien estat (i eren) percebuts, construïts i organitzats dintre d'entorns socials concrets. Entre les principals finalitats d'aquests estudis rauria el intent de desbaratar aquells presumptament objectius fonaments què, inaugurats amb la Modernitat, no sols havien definit els *cosos* com a vertadera font de coneixements dels subjectes, sinó que havien conduït a l'estructuració i ordenament del pensament i de la societat en base a tot un seguit d'oposicions binàries, com ara raó/emoció, llum/obscuritat, públic/privat,... Oposicions binàries i dicotòmiques que, rígidament jerarquitzades, anaven a incorporar també el tàndem masculí/femení el qual, a banda d'asseure's sobre una base d'oposició i complementarietat, acabà definint l'home com a *norma* (identitat forta, racional, objectiva, hegemònica,...) al temps que, de retruc, relegava les dones a un esglai inferior (vinculant-les amb allò irracional, subjectiu, passional, corporal, feble,...). Uns atributs biològics ben distints que, estructuradors de les identitats sexuals, foren entesos com a punt d'origen *evident* i *natural* de la inferioritat de les dones respecte de la norma masculina, atrapant les primeres en el propi cos.

Al capdavall, les noves conceptualitzacions teòriques facilitades amb la introducció del terme *gènere* buscaren desactivar aquestes percepcions tan fortament arrelades al món occidental, en una pugna per demostrar que la *biologia no era destí* i que les

diferències entre els sexes responien a construccions socioculturals de les identitats. És a dir, a la vigència d'un heterogeni i potent conglomerat d'idees, representacions, pràctiques, estereotips i prescripcions socials desenvolupades per les societats en base a la diferència anatòmica entre dones i homes, i instal·lades amb un doble objectiu: d'una banda, simbolitzar i configurar, de manera jerarquitzada, "allò propi" dels éssers masculins i dels éssers femenins; d'altra banda, sustentar tot aquest entramat sobre els principis d'heteronormativitat.⁵⁰

Convé detenir-s'hi un moment per tal de veure algunes de les principals problemàtiques que, ja a mitjans dels 80', anaven a sorgir de la mà del concepte *gènere*, contra el qual començaren a desplegar-se tot un seguit de crítiques referides tant a la seua utilitat teòrica, com als perills que podia ocasionar-ne un ús abusiu. Lluny d'avaluar-s'hi com a quelcom negatiu, però, les alertes respecte el concepte *gènere* deuen considerar-s'hi com reflexions indispensables en l'adveniment de significatives transformacions teòriques. Aquestes, produïdes sobretot durant les dues/tres darreres dècades, no sols han encetat un procés de profunda renovació de la crítica feminista sinó que, a més, han convertit l'estudi dels cossos en un aspecte central d'aquesta. En aquest sentit, allò que ens interessa a nosaltres són les reflexions ordides al caliu del corrent feminista postestructuralista, tenint en compte que, al nostre parer, és aquest el què ha constituït un vertader punt d'inflexió dintre dels estudis feministes.

2.3.2. Les tecnologies de gènere i els cossos generats. Aportacions del feminisme postestructuralista.

L'originalitat del gir provocat per les contribucions del feminisme postestructuralista residí, en bona mesura, en la rotunda problematització de la noció de subjecte que elaboraria, problematització que passaria per la realització d'acurades anàlisis de la dimensió corporal i sexuada d'aquest. A partir d'aquí, el cos passava a ésser definit com una construcció social i cultural, una superfície d'inscripció dels discursos i dels mecanismes de poder existents: considerat, doncs, una mena d'espai capturat pels significats culturals d'un determinat context. Fou aquesta la manera en què s'aconseguí desbancar aquella arrelada naturalització de la *diferència sexual* què, com

⁵⁰ És a dir, sobre la base d'una heterosexualitat obligatòria que, més enllà de regir els cossos, prescriuria quines havien de ser llurs relacions. En CARBONELL, Neus i TORRAS, Meri: *Feminismos literarios*, Arco-Libros, 1999 (veure article de Dianna Fuss, pàgs. 113 – 124).

dèiem, no sols havia quedat normalitzada i assumida com a quelcom evident en la societat sinó que, de fet, havia aconseguit impregnar bona part de la crítica feminista anterior –amb les radicals distincions establertes entre sexe(biològic) / gènere(cultural)– . En aquest sentit, podem afirmar que una de les característiques principals dels corrents postestructuralistes passarà per afirmar la necessitat d’abandonar totes aquelles línies d’estudi que havien preferit romandre cegues davant els cossos, per tal de realitzar investigacions en profunditat d’aquests. Els nous objectius permetrien palesar l’equivoc que suposava parlar d’una diferència biològica *natural* entre homes i dones, tenint en compte que, amb açò, s’ignorava que resulta impossible accedir a la “realitat” si no és mitjançant el llenguatge, oblidant que no existeixen essències autèntiques prèvies a les operacions simbòliques ordides per aquest. Unes operacions, a més, produïdes i convingudes sempre dintre d’un marc contextual concret. Dintre d’aquestes reflexions, considerem important destacar la postura mantinguda per Butler, teòrica per a qui suposa un terrible error concebre el gènere com una inscripció cultural de significat operada sobre un sexe pre-donat. Per a d’ella,

el género no es a la cultura lo que el sexo a la naturaleza; el género es también el medio discursivo / cultural por el cual la naturaleza sexuada o “el sexo natural” es producido y establecido como “prediscursivo” o “anterior” a la cultura. Si se impugna el carácter inmutable del “sexo” quizá esta construcción llamada sexo esté tan culturalmente construida como el género; de hecho, tal vez siempre fue género, con la consecuencia de que la distinción entre sexo i género no existe como tal⁵¹.

A partir d’aquest nou conglomerat teòric, doncs, començava a abandonar-se aquella premissa segons la qual els cossos havien estat entesos com a materialitats essencials, prèvies,... atribuint-se’ls ara una existència performativa, marcada pels marcs i codis culturals. Seguint aquesta línia, podem afirmar que fou gràcies a aquestes noves concepcions, que també s’aconseguí revitalitzar novament la noció de *gènere*: aquesta, be entesa com a tecnologia, be entesa com a dispositiu (o també en clau performativa) remetria ara a una mena de mecanisme concret de poder dintre del qual quedava aglutinat un heterogeni conjunt de discursos, institucions, reglaments, lleis, proposicions

⁵¹BUTLER, Judith: *El género en disputa. El feminismo y la subversión de la identidad*, Madrid, Paidós Studio 168, 2010, pàg. 40.

científiques i morals,... encarregats de forjar i instaurar la diferència sexual. S'entendria, a més, que l'esmentada diferència havia anat constituint-s'hi històricament, ordida dintre les xarxes de poder existents en cada època. Una concepció que permetria afirmar que, al cap i a la fi, aquesta tecnologia de gènere no sols operava de diferents maneres en cada context (produint així situacions ben variades en l'experiència de les dones) sinó que també es presentava en interacció continua amb altres dispositius de desigualtat (com ara el de classe, el de raça i/o ètnia,...). Per tancar aquest apartat sobre el feminisme postestructuralista, considerem important destacar la tasca de dues importants estudioses vinculades a l'esmentat corrent. D'una banda, la teòrica Teresa de Lauretis, qui mitjançant la reconceptualització del concepte *gènere* en terme de *tecnologia*, passava a entendre aquest com el conjunt d'efectes produïts sobre els cossos i les relacions socials. Així, fou De Lauretis qui, seguint l'estela de Foucault, i en bona mesura ultrapassant aquesta, afirmà que:

Se podría empezar a pensar el género tomando como punto de partida a Michel Foucault y su teoría de la sexualidad como «tecnología del sexo», para proponer que también el género, ya sea como representación como autorepresentación, sea considerado como el producto de varias tecnologías sociales, como el cine, y de discursos institucionales, epistemologías y prácticas críticas, además de prácticas de la vida cotidiana. Podríamos así decir que el género, como la sexualidad, no es una propiedad de los cuerpos o algo que existe originariamente en los seres humanos, sino que es «el conjunto de los efectos producidos en cuerpos, comportamientos y relaciones sociales» como dice Foucault, debido al despliegue de «una compleja tecnología política»⁵².

A grans trets, podem dir que l'objectiu fonamental de la *tecnologia de gènere* seria, d'una banda, el d'encarregar-se de la producció de la dicotomia de sexe i de les subjectivitats relacionades amb ella –és a dir, produir subjectes masculins i femenins funcionals–; d'altra banda, el de regular les relacions de poder existents entre homes i dones, les quals també hi serien objecte d'altres tecnologies socials, d'altres discursos

⁵²DE LAURETIS, Teresa: «La tecnología del género». *En Diferencias. Etapas de un camino a través del feminismo*, Madrid, Horas y horas, 2000 (1987), pàg. 35.

(com ara el publicitari, el literari, el cinematogràfic,...): elements igualment importants dintre dels processos despleats amb la finalitat de disciplinar i de controlar els cossos.

D'altra banda, la teòrica feminista Judith Butler, amb les reconceptualitzacions que engegarà al voltant de la performativitat. A grans trets, podem dir que la clau de les seues reflexions resideix en els seus intents per descobrir i detectar tots aquells processos mitjançant els quals els cossos han anat actualitzant-s'hi i modificant-s'hi en les societats, tot analitzant el conjunt de formes, tècniques i mecanismes –o tecnologies, seguint a Foucault- despleats(des) per disciplinar, controlar i vigilar els cossos. A més a més, tot desmentint les concepcions essencialistes de la identitat i la noció d'un subjecte coherent i unitari, Butler introdueix també la idea de la *performativitat de gènere*. L'elaboració d'aquest concepte suposarà entendre que allò que hom considera essència estable i fixa de gènere, en realitat, no és altra cosa que aparença, una simulació construïda mitjançant la reiteració constant d'actes corporals normatius. Afirmer que el gènere es performa, doncs, li valdrà a Butler per impugnar la naturalització de sexe, tot desmuntant el caràcter suposadament *presocial* d'aquest: serà mitjançant la repetició d'actes corporals normatius, mitjançant la reiteració performativa de les normes de gènere, que el sexe acabarà essent construït, establert com una mena de ficció natural. Aquesta repetició d'actes normatius de gènere funcionarà com a anticipació i expectativa, entesa com a fonament *natural* de l'actuació però, a més, no s'esgotarà en les prescripcions de gènere, ans al contrari. I és que el caràcter imperfecte d'aquestes reiteracions obrirà la porta als desplaçaments, a les variacions respecte de la norma i, en aquest sentit, permetrà l'aparició de transgressions dels preceptes normatius: unes transgressions que, produïdes en termes d'apropiació i ressemantització de les prescriptives i violentes normes socials –aquelles que imposen els límits d'allò possible, d'allò legítim– crearan desafiadors desestabilitzacions dels sistemes de comprensió de les identitats sexuals i en els processos de constitució dels subjectes.

2.4. Aportacions del postcolonialisme: jerarquització de cossos amb marcatges de “raça”.

Per tancar el bloc teòric, considerem important introduir en aquest darrer apartat les significatives aportacions teòriques ordides al caliu dels feminismes postcolonials, és a dir, d'aquelles veus que, sense deixar de reconèixer les possibilitats emancipadores del discurs feminista liberal oficial, començaren a qüestionar i rebutjar totes aquelles

teoritzacions universalitzadores que havien imposat una definició de «subjecte femení» de tall eurocèntric. En aquesta definició de «dona», la subjectivitat femenina quedava caracteritzada per la blancor de pell, la procedència occidental i, generalment, un nivell socioeconòmic relativament benestant. Amb les teòriques feministes postcoloniales, doncs, anava a introduir-se una nova (i indispensable) dimensió en els Estudis Feministes –una dimensió encarregada d’analitzar els processos mitjançant els quals s’havia configurat la *dobte alteritat* de totes aquelles dones no pertanyents al món occidental–, així com també tot un seguit de ferramentes teòriques i metodològiques que servissin per visibilitzar les potents herències del pensament colonial que encara residien dintre els feminismes dominants.

Fou la barreja de les reflexions realitzades pel feminisme postestructuralista, amb el corpus teòric elaborat des dels Estudis Postcoloniales, a partir del qual començà a prendre forma allò que es coneix per *feminisme postcolonial*. Així doncs en primer lloc, podem dir que fou en bona mesura gràcies a aquest corrent deconstruccionista i antiessencialista que anava a començar a considerar-s’hi les dones com a subjectes múltiples –complexes, no-unitàries– essent abatuda, així, aquella rígida i essencialista visió que, durant tant de temps dintre de la teoria feminista, havia oblidat la gran quantitat de diferències existents entre les dones. Ara passava a recalcar-s’hi la idea que, en realitat, mai no havia existit cap fet «natural» que impel·lís les dones a unir-se, a formar aliances⁵³.

Aquestes crítiques reflexions foren, majoritàriament, realitzades per un heterogeni sector de dones lesbianes i afroamericanes ubicat al món acadèmic dels EUA, les quals buscaren erigir-se contra la pretesa universalitat del model marcat per les feministes blanques i de classe benestant. Fou així que, després dels aferrissats debats produïts entre finals dels 80’ i principis dels 90’ a l’interior de la teoria feminista, acabà fent-s’hi evident que aquesta ja no podia centrar les seues anàlisis tan sols en allò que atenyia a les diferències marcades pel gènere (com si aquesta es tractés d’una variable aïllada i única). Ans al contrari, des de llavors, començà a entendre’s que el gènere sempre operava de manera interrelacionada amb altres variables, com ara la raça/l’ètnia, la

⁵³ Com bé explica Donna Haraway, «no existe nada en el hecho de “ser” mujer que una de manera natural a las mujeres. No existe incluso el estado de “ser” mujer, que, en sí mismo, es una categoría enormemente compleja construida dentro de contestados discursos científico-sexuales y de otras prácticas sociales. La conciencia de género, raza o clase es un logro forzado en nosotras por la terrible experiencia histórica de las realidades sociales contradictorias del patriarcado, el colonialismo y el capitalismo» (HARAWAY, Donna: *Ciencia, ciborgs...* pàg. 55).

classe, la sexualitat o l'edat. Així, els cossos passaren a ser entesos com a superfícies sobre les quals operen i s'inscriuen múltiples discursos sobre la diferència (sens dubte, en clau d'alteritat), com a eixos d'intersecció de diferents variables.

D'altra banda, però, al temps que esdevenien tots aquests debats dintre la teoria crítica feminista, havia començat a sorgir, a les institucions universitàries dels EUA i Gran Bretanya, un heterogeni grup que, integrat per teòrics del Mitjà Orient i del sud-est asiàtic, inauguraren un nou corrent de investigació: els Estudis Postcoloniais. L'objectiu d'aquest grup partia de la preocupació dels teòrics reunits al seu si per estudiar i analitzar els efectes del colonialisme, de l'imperialisme i del racisme en les manifestacions discursives i textuais, tot entenent que era a partir d'aquestes que havia tingut lloc un complex procés de configuració de les identitats culturals dels *subalterns*. És a dir, de construcció com a *alteritat* (i, per tant, com a inferioritat) de tots aquells subjectes que no es corresponien amb el cànon ideal fundat pel pensament il·lustrat occidental (l'home jove, blanc i benestant). Així mateix, es buscava també explorar les múltiples estratègies de resistència que, al llarg del temps, havien anat sorgint contra aquestes formes hegemòniques de saber-poder. Amb teòriques i teòrics tan reconeguts com Edward Said, Home Bhabha o Gayatri C. Spivak, gràcies als Estudis Postcoloniais s'anava a aconseguir introduir noves propostes epistemològiques als àmbits acadèmics, propostes amb les quals descolonitzar el coneixement i visibilitzar la manera en què el colonialisme discursiu havia construït tot un seguit de representacions discursives assegurades sobre l'exclusió, el racisme i l'etnocentrisme més extrem.

El *feminisme d'arrel postcolonial*, doncs, aglutinà aquests dos focus de pensament, el postestructuralisme feminista i el postcolonialisme, bastions dels quals es serví per qüestionar l'arrelat etnocentrisme del feminisme liberal dominant. Fou així com començà a desenvolupar tot un seguit de ferramentes teòriques que li permetessin explorar i visibilitzar com les herències del pensament colonial havien impregnat els feminismes hegemònics, així com també les epistemologies que aquest hi havia assumit en llurs investigacions. D'aquesta manera, sorgí una visió crítica amb aquell feminisme que, històricament, no sols havia parlat des d'unes posició de poder sinó que, assumint que la incorporació de les dones al model il·lustrat del *subjecte autònom, lliure i racional* era el més beneficiós per a totes, havia imposat la seua agenda política com

l'única legítima en la lluita per la igualtat entre els sexes⁵⁴. Les feministes postcoloniales, doncs, rebutjaren totes aquelles conceptualitzacions universalitzadores que, fomentades per un feminisme hegemònic enecat i entestat en brindar explicacions de les experiències de les dones occidentals, havien silenciats i/o exotitzat el vast conjunt d'experiències de subordinació de dones que també es trobaven marcades per la variable d'ètnia.

Les denúncies de les feministes postcoloniales, a més, atacaren fermament una colonització discursiva que, apropiant-s'hi del coneixement i servint-s'hi de diferents estratègies textuais, havia acabat codificant a l'Altre com a no-occidental, tot produint un discurs cultural particular al voltant d'allò que es coneixia com «Tercer Món». És aquí on trobem reflexions com les de Talpade Mohanty qui, amb uns suggeridors plantejaments, explica com el discurs feminista occidental,

al asumir a las mujeres como grupo coherente y previamente constituido que se coloca dentro de las estructuras familiares, legales y de otros tipos, define a las mujeres del tercer mundo como sujetos afuera de las relaciones sociales en vez de fijarse en cómo las mujeres se constituyen a través de estas mismas estructuras. [...] Es aquí donde entra en juego la universalidad eurocentrista. Cuando estas estructuras se definen como "subdesarrolladas" [...] y se coloca a las mujeres dentro de ellas, se crea una imagen implícita de la "mujer tercermundista promedio". Esta es una transformación de la "mujer oprimida" (implícitamente occidental) en una "mujer oprimida del tercer mundo" [la qual implicarà] un atributo adicional, ¡la diferencia del tercer mundo! La "diferencia del tercer mundo" incluye una actitud paternalista hacia las mujeres del tercer mundo. [I aquestes, constituïdes com a grup i/o categoria acabaran essent definides] automàtica i necessàriament com a religioses (léase: no progresistas), orientades hacia la familia (léase: "tradicionales"), menores de edad (léase: "aún no están conscientes de sus derechos"), analfabetas (léase: "ignorantes"), domésticas (léase: "primitivas") y, a veces,

⁵⁴ SUÁREZ NAVA, Liliana y HERNÁNDEZ CASTILLO, Rosalva: *Descolonizando el feminismo. Teorías y prácticas desde los márgenes*, Cátedra, 2008, pàg. 37.

revolucionarias (léase: "¡su país está en guerra, tiene que luchar!) Es así como se produce la "diferencia del tercer mundo"⁵⁵.

Cal tenir en compte, però, l'enorme heterogeneïtat de postures existents a l'interior d'aquesta renovadora corrent feminista, amb teòriques de cultures i de procedències ben diferents i, en conseqüència, marcades per experiències ben distintes, element que enriqueix enormement aquestes reflexions. Així, a banda de Talpade Mohanty, sorgiren també autores com Gayatri C. Spivak, Trinh T. Minh-ha, Avtar Brah o Saba Mahmood, provinents del món indígena, musulmà, africà, llatinoamericà, hindú,... –mons relegats als marges, a la perifèria del món occidental–, totes elles, en clara pugna per contrarestar les pràctiques i els discursos colonitzadors dominants que havien intentat encapsular-les dintre de la doble alteritat (estratègies que, de fet, romanen força vigents en el sistema capitalista neoliberal i heteropatriarcal actual). Noves categories començaren a prendre força amb les noves conceptualitzacions realitzades per aquestes autores i activistes: noves visualitzacions que remetrien a nocions *frontereres* i de *mestissatge*, metàfores d'hibridació i redefinició de conceptes com *marges*, *estrangera* o *cultura*, elements dels quals es serviren per evidenciar que els feminismes tampoc no escapaven de les relacions de poder.

En aquest sentit, al nostre parer resulten força rellevants aportacions com les de Gloria Anzaldúa, una de les feministes més influents dintre dels estudis postcoloniais, amb reflexions i creacions metafòriques tan interessants com la de la **identitat de la nova mestissa**. Anzaldúa, xicana que inaugurarà tot un corrent feminista literari força subversiu, partirà de la seua pròpia introspecció, d'una recerca de la pròpia identitat que, des dels marges, des de la vida en les tèrboles fronteres, resultarà ser una estratègia de lluita permanent a l'hora de construir el seu propi indret, el seu propi emplaçament polític, sense aplegar a desprendre's dels seus orígens. Així, amb escrits d'una potent càrrega poètica, formularà idees tan desafidores com la següent:

Así que no me deis vuestros dogmas y vuestras leyes. No me deis vuestros banales dioses. Lo que quiero es contar con las tres culturas – la blanca, la mexicana, la india. Quiero libertad de poder tallar i cincelar mi propio rostro, cortar la hemorragia con cenizas, modelar

⁵⁵ TALPADE MOHANTY, Chandra: «Bajo los ojos de Occidente. Academia feminista y discurso colonial», en SUÁREZ NAVAZ, Liliana y HERNÁNDEZ CASTILLO, Rosalva: *Descolonizando el feminismo...* pàg. 76.

mis propios dioses desde mis entrañas. Y si ir a casa me es denegado, entonces tendré que levantarme y reclamar mi espacio, creando una nueva cultura –*una cultura mestiza*– con mi propia madera, mis propios ladrillos y argamasa y mi propia arquitectura feminista⁵⁶.

⁵⁶ HOOKS, Bell, BRAH, Avtar, SANDOVAL, Chela [et. al.]: *Otras inapropiables. Feminismos desde las fronteras*, Madrid, Traficantes de Sueños, 2004, pàg. 79. Convé tenir present, doncs, que aquesta *vida en la frontera* ideada per Anzaldúa no sols referirà una contundent crítica contra les operacions de domini exercides per la cultura occidental hegemònica, sinó que també suposarà un potent qüestionament d'aquells aspectes de la seua pròpia que han contribuït a minar, bloquejar i immobilitzar les dones xicanes sota el pretext de protegir-les-

**Tercera part. Breus aproximacions
metodològiques.**

Com hem vist anteriorment, els propòsits d'aquesta investigació passen per obrir una reflexió al voltant dels processos de constitució de noves subjectivitats polítiques a partir de l'anàlisi i caracterització de la recent aparició del grup activista feminista FEMEN. Abans de passar a l'anàlisi pròpiament dit, però, considerem indispensable realitzar algunes reflexions al voltant del tipus de metodologia de què ens servirem: una metodologia interdisciplinària què, tot arrelant en les reflexions i reelaboracions metodològiques desenvolupades per la *teoria crítica feminista*, pivotarà entre diverses de les disciplines que cohabituen dintre dels Estudis de Gènere. Com veurem, però, la nostra proposta teòrica-metodològica quedarà articulada, més en concret, al voltant de la perspectiva oberta amb l'Anàlisi Social del Discurs.

Com sabem, en l'àmbit de la investigació, tot allò relacionat amb la selecció d'un enfocament metodològic concret, d'unes estratègies d'observació i d'anàlisi específiques, roman sempre estretament lligat amb qüestions de tipus teòric i epistemològic, de tal manera que més enllà de la visibilització de les opcions teòriques i epistemològiques per què hem optat en aquest treball, resulta indispensable que entreliguem aquestes amb les opcions i procediments metodològics amb què s'avenen, amb què resulten compatibles. Així, cal que reprenguem novament els bastions teòrics i epistemològics a què ens adscriuim, aquells que, com hem exposat anteriorment, arrelen en la *teoria crítica feminista* i parteixen d'un posicionament epistemològic crític, postrepresentacionista i ancorat en allò que s'ha conegut com *coneixements situats*. Repensar i explicitar la nostra adhesió a aquest tipus de plantejaments a l'hora d'encarar la investigació, no sols ens permetrà l'obertura d'un profund exercici reflexiu que connecti teoria, epistemologia i estratègies metodològiques, sinó també romandre molt més conscients i sabedores de la manera en què construïm i abordem el nostre objecte d'estudi, i dels efectes que açò provocarà.

Pel que fa al plànol epistemològic, el punt de referència serà aquella contundent crítica realitzada des de la teoria feminista contra el quefer científic convencional i contra el paradigma representacionista sobre el què aquest s'havia assegut. Un clar qüestionament del paradigma positivista dominant que, com hem vist, implicaria un contundent rebuig d'aquelles vanitoses pretensions que asseguraven la capacitat del coneixement científic per reflectir la realitat *tal com era*. D'aquest desmarcament del paradigma dominant i del seguit de canvis d'arrel epistemològica generat dintre les investigacions feministes, però, anaven a desprendre's també importants

transformacions a nivell metodològic⁵⁷ les quals, de manera crítica, començaren a perfilar innovadors procediments i estratègies a l'hora d'observar, analitzar i interpretar la complexa realitat social⁵⁸. De la mateixa manera, en allò referent al plànol teòric, convé tenir present el fet que la constatació de la complexitat de la realitat social, del seu caràcter històric i multidimensional contribuiria a evidenciar la necessitat de configurar també nous esquemes i models d'anàlisi.

Fou així, doncs, com des de les investigacions feministes començaren a perfilar-s'hi renovadors procediments metodològics que resultaren coherents amb aquest seguit de pressupòsits. Sense voler estendre'ns en els debats ordits entre les diferents teòriques, convé tenir ben present la impropedència que se'n derivarà de parlar d'una metodologia feminista en singular. Així, més que referir-nos a una metodologia pròpiament feminista,

[...] en el plano concreto de la investigación feminista lo que prevalece es la adopción de la multimetodología, la cual supone, primero, que no hay una normatividad metodológica que se aplique acriticamente a las investigaciones y, segundo, que las elecciones metodológicas son contingentes a [...] la contextualidad, el carácter experiencial y la orientación teórica⁵⁹.

En conseqüència, resultarà molt més adient parlar de l'existència d'una pluralitat metodològica, d'una multiplicitat d'estratègies les quals, seleccionades sempre en funció de l'objecte d'estudi particular que haguem construït, ens permetran abordar millor l'estudi de la realitat social. En aquest sentit, les investigadores feministes no sols s'encarregaran de reprendre i reelaborar procediments metodològics ja existents, sinó que també en crearan de nous quan, trobant-s'hi davant d'atzucacs procedimentals, es vegin obligades a idear estratègies que, més enllà d'ajudar-les a resoldre els problemes plantejats, els permetin legitimar els nous coneixements produïts⁶⁰. Abordar les opcions

⁵⁷ CASTAÑEDA SALGADO, Martha Patricia: *Metodología de...* pàg. 65.

⁵⁸ MARTÍNEZ BENLLOCH [et al.]: *Imaginario cultural, construcción de identidades de género y violencia: formación para la igualdad en la adolescencia*, Madrid, Instituto de la Mujer, 2008, pàg. 147.

⁵⁹ CASTAÑEDA SALGADO, Martha Patricia: *Metodología de...* pàg. 17.

⁶⁰ Malgrat tot, però, sí que podem fer referència a un seguit de procediments comuns enormement significatius dintre del camp de les metodologies feministes: uns principis bàsics que vertebraran les investigacions. En són un bon exemple les operacions de visibilització i de deconstrucció, així com també els procediments de desnaturalització o d'historització. Tots ells mecanismes que, entrelligadament, resultaran fonamentals no sols en l'exercici transformador de la praxi investigadora feminista, sinó també en el seu caràcter polític i compromès a l'hora de qüestionar i desarçonar l'històric ordenament androcèntric de les societats.

metodològiques que hem resolt adoptar en la nostra investigació passarà, abans de tot, per recordar el nostre rotund rebuig del paradigma representacionista dominant i, en conseqüència, confirmar la nostra adhesió a unes opcions epistemològiques, teòriques i metodològiques que, més enllà de deixar enrere el positivisme clàssic, han reelaborat els criteris de rigorisme científic. Aquests, tot deslligant-s'hi de fal·laces pretensions objectivistes, guarden relació amb supòsits de reflexivitat, és a dir, amb el nostre afany per realitzar, al llarg de la investigació, una exposició clara i constant del punt de vista que mantenim. Visibilitzar el nostre lloc d'enunciació (i, amb ell, les opcions per què optem) constituirà la part indispensable d'aquest posicionament reflexiu que, en darrer terme, ens permetrà assumir una postura responsable en tot el procés d'investigació.

La nostra proposta teòrica-metodològica quedarà articulada al voltant de la perspectiva oberta amb l'**Anàlisi Social del Discurs** (l'ASD). Una perspectiva d'investigació, convé subratllar, no sols enormement heterogènia, sinó també inserida dintre d'un vast camp interdisciplinari que, tot abastant nombroses disciplines de les Ciències Socials i Humanes, ha estat conegut sota el nom d'Estudis del Discurs. Institucionalitzat a l'àmbit acadèmic al llarg de la dècada dels 80', el focus d'interès i tret definitori d'aquest renovador camp s'asseuria sobre l'espai del llenguatge i els seus usos, elements clau que caldria estudiar dintre d'un contextos sociohistòrics específics (*macro* i *micro*), tenint en compte la centralitat que, certerament, se li pressuposava al llenguatge en la configuració de la vida social. Lluny de centrar-s'hi en l'anàlisi dels sistemes de significació, allò que erigiria com a focus d'interès serien els efectes productius i constitutius d'aquests. És a dir, els processos mitjançant els quals els significats s'hi havien produït, constituït i atribuït al món objectiu, tot configurant els sabers, interaccions i subjectivitats específics que, dintre d'un ordenament sociohistòric concret, organitzarien i dotarien de sentit les pràctiques dels subjectes històrics.

És dintre de tot aquest efervescent panorama on convé que situem la perspectiva teòrica-metodològica que seguirem, l'ASD, la qual, com ja hem avançat, incorpora la coexistència d'enfocaments i filiacions plurals⁶¹. Així, malgrat l'existència d'eixos comuns als múltiples enfocaments –com ara, la centralitat d'un renovat estudi del

⁶¹ Autors significatius en la constitució d'aquesta perspectiva seran teòrics com ara T. Van Dijk, N. Fairclough, R. Wodaw, T. Van Leeuwen, G. Kress, J. Potter o M. Wetherell; amb reflexions i aportacions ben variades.

llenguatge i, sens dubte, l'esperit crític que hi roman latent⁶² – no podrem referir-nos pas a una tècnica prescriptiva⁶³ i normativitzadora del procés investigador, sinó d'un caleidoscòpic conjunt de propostes que possibilitarà l'elecció del/la investigador/a.

Davant d'aquesta ampla i flexible perspectiva, però, les pràctiques i procediments metodològics que seguirem en la nostra investigació s'asseuran sobre una concepció del *discurs com pràctica social i històrica*, tot qüestionant tant l'estructuralisme lingüístic – i el posat objectivista d'aquest –, com aquell construccionisme social que havia acabat reduït a llenguatge –i la base subjectivista i logocèntrica què prengué–. Allunyar-nos d'ambdós enfocaments teòrics suposarà, de fet, prendre una distància crítica respecte dues línies les quals, tot i derivar de les renovadores nocions de llenguatge assentades arran del *gir lingüístic*, acabaren convertint aquest en un producte *essencialitzant*, sistèmic i deslligat d'altre tipus de pràctiques socials. És així que nosaltres ens hi adherim, concretament, a totes aquelles problematitzacions que, engegades rere el *boom* del *gir* i sense deslliurar-s'hi de les seues propostes més potents, maldaren per complementar les seues carències, per esmenar aquells aspectes discutibles què, en certa mesura, havien conduït a explicacions igual de constrenyedores que aquelles que, inicialment, havien intentat pal·liar-s'hi.

Les nostres aproximacions a l'ASD, per tant, les realitzarem col·locant-nos sota l'aixopluc del pensament foucaultia: aquell segons el qual la intel·ligibilitat dels marcs discursius sols podrà ésser entesa en base a les especificitats dels contextos sociohistòrics concrets què, de fet, constituïran les condicions de possibilitat i de producció dels marcs discursius de què parlem. Més enllà de les importants virtualitats de la dimensió radicalment històrica que ens proporciona aquesta concepció de l'ASD, per al nostre objecte d'estudi, resultaran enormement rellevants tres aspectes fonamentals:

En primer lloc, la possibilitat que ens brinda aquesta ferramenta metodològica a l'hora de revisar les *gramàtiques discursives*, és a dir, els jocs de significats configurats tant per mig dels seus discursos, com per mig dels continguts concrets que bastiran alguns dels seus conceptes clau. Unes gramàtiques discursives, a més a més, que caldrà

⁶² Convé tenir ben present, doncs, aquest factor crític de la perspectiva de l'Anàlisi Social del Discurs, generalitzats malgrat la multiplicitat d'opcions que hi coexisteixen al seu si. El compromís crític (i, en aquest sentit, polític-ètic) romandrà com un element consubstancial a la praxi investigadora, fent-s'hi evident el interès per generar noves formes de coneixement les quals contribueixin a visibilitzar les injustícies, contradiccions i desigualtats legitimades i naturalitzades en les societats actuals, tot obrint noves possibilitats d'autocomprensió i praxi dels agents socials. Un compromís i afany crític, efectivament, que subscriuim i què col·loquem en l'horitzó d'aquesta investigació.

⁶³ MARTÍNEZ BENLLOCH [et al.]: *Imaginario cultural, construcción...* pàg. 149.

analitzar parant especial atenció a totes les connexions, lligams, transvasaments, aliances, conflictes o desunions que traçaran amb marcs discursius més amplis –allotjats en el mateix ordre sociohistòric– a partir de les quals es generaran i es (des)estabilitzaran noves relacions discursives i noves pràctiques, carregats d'altres sentits i significacions.

En segon lloc, i enllaçant amb l'anterior punt, podem dir que aquesta decodificació i desxiframent que l'ASD ens permetrà fer d'aquesta complexa xarxa d'interconnexions, aliances i tensions generades amb la praxi discursiva, ens portarà directament a la inextricable simbiosi donada entre els **discursos i les relacions de poder**. I és que, com bé exposà Foucault, els discursos pertanyen i repliquen a determinats jocs de forces, és a dir, a les lluites, tensions i nusos de conflicte que emergeixen dintre d'un context sociohistòric concret. Així, tot i que la producció dels discursos es troba controlada i distribuïda dintre d'uns espais tancats i estrictament reglamentats⁶⁴, podem dir també que aquesta producció discursiva esdevé sempre dintre de difusos i inestables entramats de poder on esclaten lluites *amb / a través de* els discursos. En darrer terme, caldrà deixar d'entendre els discursos com a mers entrecreuaments de paraules, com a mers suports d'elements significants, per tal de passar a entendre'ls com a esdeveniments polítics mitjançant els quals el poder es transmet, s'encamina: *esdeveniments discursius*, de fet, que sempre sorgiran be en contra be a favor d'alguna cosa, tot erigint-s'hi be com a discursos contestataris (contradiscursos), be com a discursos que busquen aliances. Seran, al capdavant, instruments de poder, de subjecció, de control, de qualificació i de desqualificació què, ocupant diferents posicionaments socials, romandran en pugna.⁶⁵

És necessari, però, destacar dues qüestions clau dintre les relacions ordides entre entramats de poder i marcs discursius. D'una banda, el fet que serà precisament la restitució dels discursos com a *esdeveniments* allò que els fornirà d'un caràcter particular, específic i, per tant, eventual –un tret que ens fa retornar a la importància del component sociohistòric de l'ASD–. Així mateix, si seguim Bourdieu podem veure que, deixant de banda les interaccions simbòliques permeses pels camps discursius allotjats en un societat, resulta indispensable destacar el fet que aquestes interaccions lingüístiques són, sobretot, relacions de poder simbòlic dintre de les societats⁶⁶.

⁶⁴ FOUCAULT, Michel: *El orden del discurso...* pàg. 14.

⁶⁵ MARTÍNEZ BENLLOCH [et al.]: *Imaginario cultural, construcción...* pàg. 161.

⁶⁶ Dintre d'aquestes, segons ens explica Bourdieu, aniran restablint-s'hi i actualitzant-s'hi, constantment, les posicions de força existents entre els diferents grups que cohabitaven un espai determinat. Per això, no

En tercer i darrer lloc, un altre element significatiu aportat per la nostra aproximació a l'ASD serà el fet que, a partir d'aquesta concepció específica dels discursos, quedarà també introduïda una **dimensió productiva i performativa** d'aquests, la qual guardarà relació amb els efectes de les pràctiques discursives. Així, els discursos passaran a entendre's com a pràctiques sociohistòriques els efectes de les quals ocasionen un seguit d'accions performatives que, més enllà de la seua empremta en el plànol individual, es caracteritzen pel seu paper configurador del plànol social. Els discursos, doncs, disposen d'un caràcter performatiu, constructor de realitat, el qual, combinat amb un nivell més extens de pràctiques, opera, s'hi configura i interacciona amb les darreres, tot donant lloc a un seguit d'efectes/accions que, al capdavant, resulten imprevisibles: mai no vénen donades.

Així doncs, tot partint d'una metodologia feminista postrepresentacionista i adoptant aquella perspectiva de l'ASD que s'asseu sobre les nocions de discurs foucaultianes, podem dir que d'allò que es tractarà en la nostra investigació serà d'endinsar-nos en les **gramàtiques discursives configurades per les FEMEN** en els seus processos de *subjectivació política*, tot parant atenció als jocs de significats que hi configuraran mitjançant els seus discursos i la seua praxi activista, així com a alguns dels conceptes i de les expressions que, dintre les seues pràctiques discursives, operaran com a significatius bastions simbòlics en aquesta nova forma de *polítizació* feminista (conceptes com per exemple *cos*, *nuesa*, *sextremisme*,...). Com dèiem adés, allò important serà reparar en els lligams, interaccions, conflictes i tensions que aquestes gramàtiques concretes de les FEMEN traçaran amb altres marcs discursius immersos, tot plegat, en aquest efervescent i productiu entramat de poder que configurarà relacions i posicionaments. En aquest sentit, algunes de les qüestions en què ens centrarem en aquestes anàlisis discursives i lingüístiques buscaran veure quines són les persones que parlen i d'acord amb quins criteris de veritat ho fan; des de quins llocs erigeixen els seus discursos i quines fórmules autoritzen aquests; quines són les seues demandes específiques, contra quins discursos hegemònics s'aixequen i, en conseqüència, quines batalles simbòliques fan esclatar,... entre altres. Finalment, ens endinsarem ja en l'anàlisi dels efectes derivats de totes aquestes pràctiques discursives i de la càrrega simbòlica que impregna la militància política de les FEMEN, entenent, com ja hem avançat, que

sols caldrà atendre a allò que es diu, sinó sobretot a qui està en disposició de dir-ho, a quins grups socials tenen a l'abast uns o altres discursos, agenciant-s'hi d'un capital simbòlic o d'altre en funció de la posició que ocupen.

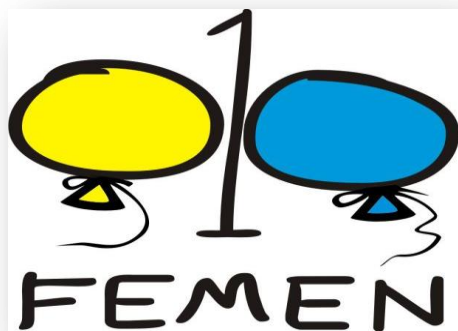
aquestes han contribuït a perpetuar derives normatives hegemòniques, mitjançant la (re)codificació i la (re)articulació de nous dispositius de poder.

Per tancar aquest apartat podem dir que l'ASD, procediment metodològic qualitatiu que prendrem en aquesta investigació, i les consegüents observacions, interpretacions i reflexions que hi realitzarem respecte de les FEMEN, el portarem a terme prenent com a eines d'anàlisi tot un seguit de materials textuais i audiovisuals. Com a punt base prendrem l'obra que, publicada a Espanya aquest mateix any sota el títol de *En el principio era el cuerpo*, ha constituït el manifest i crònica del moviment FEMEN. D'altra banda, ens servirem també de la producció documental francesa «*Nos seins, nos armes*», realitzada per Caroline Fourest i Nadia El Fani, així com també d'un programa radiofònic emès a la radio de Bèlgica el juny de 2013, on té lloc una taula rodona amb la intervenció d'Inna Shevchenko, una de les principals líders del moviment. A més a més, farem servir també una selecció de fotografies que, be publicades als mitjans de comunicació, be a les plataformes web del mateix grup militant, resulten enormement reveladores a l'hora d'analitzar totes aquestes qüestions.

Quarta part. Cas d'estudi. Anàlisi d'un procés de subjectivació política feminista i efectes derivats: el cas de les FEMEN i el cos com a ferramenta política.

4.1. Subjectes polítics feministes al segle XXI. FEMEN i el cos com a *arma política*.

Com hem avançat en l'apartat metodològic, fent ús de la tècnica de l'Anàlisi Social del Discurs, en aquest primer apartat d'anàlisi ens proposem endinsar-nos en l'estudi de les gramàtiques discursives desplegadas per les FEMEN al llarg dels seus processos de

subjectivació política, prenent com a eix vertebrador tant el desafiament i desplaçaments provocats respecte dels *jocs de veritat* dominants, com els nous *jocs de significat* que hi configuraran mitjançant les seues pràctiques discursives i militants. A més a més, ens fixarem també en alguns dels conceptes i de les expressions que

romandran com a bastions simbòlics clau en el procés d'estructuració d'aquesta nova forma de *politització*. Una nova i ambivalent forma de politització que, com veurem més endavant, en el cas de les FEMEN quedarà a mig camí entre la Segona i la Tercera Onada Feministes⁶⁷. Atès tot açò, pararem atenció als *processos de des-subjecció* que aquestes militants han engegat, processos mitjançant els quals, més enllà de subvertir les normativitzacions de gènere que les havien conformat, intentaran fer trontollar les profundes desigualtats existents entre dones i homes a les societats actuals. Abans d'endinsar-nos en l'anàlisi de totes aquestes qüestions, però, convé fer dues consideracions prèvies:

D'una banda, exposar què entenem quan parlem de *subjectivitat política*, tenint present que amb la matisació introduïda pel terme *política* ens estem referint al seguit d'accions de reflexivitat que són realitzades pel subjecte tant sobre si mateix, com sobre la vida social que l'envolta, per tal de posar en entredit, de manera creativa i transformadora un entorn que se li fa inadmissible. Aquest exercici de reflexivitat no sols li permetrà qüestionar i deixar de reproduir una realitat social que, malgrat que instituïda i naturalitzada, s'ha tornat inhabitable, sinó que, sobretot, li brindarà la possibilitat de reinventar-la, de ressignificar-la. I açò, efectivament, ho farà d'una manera imaginativa, radical i incorporada. És a dir, tot instituint nous sentits subjectius

⁶⁷ Això no obstant, com veurem més endavant, convindrà matisar enormement aquest aspecte que ens fa establir vinculacions entre les FEMEN i la Tercera Onada tot tenint present que, malgrat existir-hi clares correspondències entre aquest grup militant i les novetats generals característiques de la nova onada, toparem també amb clares contradiccions que mostren certa inadequació entre el primer i la darrera.

polítics els quals no sols es faran cos a nivell individual (traduïts com a processos de des-subjecció), sinó que s'hi desplegaran també a l'àmbit d'allò comú a tothom, tot buscant espargir-s'hi i ésser assumits com una mena d'utopia col·lectiva. Seguint la mateixa línia, parlarem també de *politització* com un procés mitjançant el qual es fa subjectiva, *pren cos*, una ruptura radical amb la situació d'un context donat: ruptura que, ampliant els horitzons d'allò possible, permetrà una nova configuració del món.⁶⁸ Tot plegat, guardarà una estreta relació amb aquell *desig* implosiu deleuzià de que parlàvem anteriorment: aquell que, fonamental en els processos de subjectivació, permetrà dotar de nous sentits els esquemes normatius que ens fan intel·ligibles.

D'altra banda, convé que realitzem una segona consideració, atenent al fet que, malgrat que inserim l'eclosió de les FEMEN dintre d'aquella lògica contestatària que, sota el terme *Tercera Onada Feminista*, constituí una nova i (sobretot) renovadora etapa dintre de l'històric moviment feminista, la correspondència automàtica entre les FEMEN i la Tercera Onada no és possible. És a dir que, tot i que podem afirmar que ambdós es tracten de fenòmens sincrònics els quals, efectivament, guarden estretes connexions (les FEMEN incorporen diversos dels elements que caracteritzen aquesta Tercera Onada), com comprovarem al llarg de l'anàlisi, no deixa d'ésser cert que el tipus de discursos i plantejaments emergits amb aquestes activistes, guarden també correlació amb els marcs discursius i tipus de protestes enarborats per molts dels col·lectius, grups i associacions propis de la Segona Onada.

Exposades breument aquestes dues consideracions (les quals desenvoluparem més endavant) però,... qui són les militants que conformen el grup de les FEMEN? Des de quines posicions erigeixen els seus discursos i quines són les seues exigències? Al voltant de quins elements han construït la seua militància i simbologia? Aquestes, entre altres, seran algunes de les qüestions que intentarem dilucidar al llarg dels següents punts, tot desenvolupant una mena de relat microhistòric sobre el procés mitjançant el qual es conegueren i aplegaren a conforma-s'hi com a grup militant.

⁶⁸ EMA LÓPEZ, José Enrique: «¿Qué es para ti politizarse hoy?» Espai en blanc [en línia]. Abril, 2011 [data de consulta 12 Juny 2014] Disponible en: <http://politizarsehoy.blogspot.com.es/2011/04/jose-enrique-ema-lopez.html>.

4.2. Ucraïna als albars del segle XXI. Cercles filosòfics estudiantils i Nova Ètica: camp d'adob d'un nou moviment feminista.

Atenent a les explicacions brindades per les pròpies integrants d'aquest grup de militància feminista nascut pels volts de 2008, les FEMEN s'autodefineixen com una organització de dones activistes en *topless* les quals, amb els cossos atapeïts amb esllògans i els cabells pentinats amb corones de flors, s'han aliat en defensa de la igualtat sexual i social en el món.

Sasha Shevchenko

Així, segons expliquen les integrants del moviment, la seua particular lluita haurà acabat constituint una nova onada feminista, pròpia del tercer mil·lenni i amb adeptes i seguidors arreu del globus. Abordar la naixença i el procés de constitució d'aquest controvertit i recentíssim grup militant feminista ens mena a disposar els esguards envers la Ucraïna de les albars del segle XXI

i, més concretament, envers les experiències vitals de les quatre joves què, nadiues d'aquest país, en conformarien la columna vertebral del nou grup activista. Ens referim a Anna Hutsol (1984), Inna Shevchenko (1990), Oksana Chatchko (1987) i Sasha Shevchenko (1988), l'encontre i l'amatent amistança de les quals acabà fent germinar, pels volts del 2008, les primeres llavors d'allò que, en sis anys, ha esdevingut el moviment feminista d'abast internacional FEMEN.

Girar els esguards envers la Ucraïna postsoviètica, però, suposa adonar-nos-en del context sociohistòric que ha anat modelant-s'hi, en aquest territori instal·lat al cor de l'Europa de l'est, a partir de la seua proclamació com a Estat independent i democràtic el 1991. Un context on les diferents pràctiques de les elits de govern,

Inna Shevchenko

contràriament a d'aquesta caracterització democràtica i constitucional oficial del nou règim polític, prompte començaren a fer-s'hi palesos els deixos autoritaristes d'un sistema en el qual la monopolització del poder en mans de la presidència de torn, així com la progressiva violació i restricció de drets i llibertats polítiques de la ciutadania es

convertiren, entre altres coses, en la clau de volta. Mentre, a nivell econòmic començà a impulsar-s'hi una reconversió econòmica que, filla de les versions neoliberals més extremes, seria erigida per les elits com a l'única alternativa possible (en tant que oposada al passat comunista). Contra aquesta atmosfera de radicalització neoliberal i autoritària, però, a finals de 2004 i amb el rerefons d'unes eleccions presidencials, anava a obrir-s'hi una profunda crisi política (la qual acabà, de fet, constituint un dels episodis clau de la història recent d'Ucraïna): esdeveniment conegut com a *Revolució Taronja*. Aquests suposà la mobilització pacífica d'una societat civil que, en protesta contra les irregularitats produïdes en el procés electoral, acamparia en la Plaça de la Independència de Kiev, tot prenent el color taronja com a símbol del desig d'avançar en la construcció d'una democràcia europeïsta a Ucraïna⁶⁹. Allò que ens interessa destacar, però, és el significatiu paper que ocuparia aquest succés en els processos de *subjectivació política* de les futures FEMEN: succés que, en distintes mesures, cisellaria les seues adolescències, gravat en llurs memòries com una fita transcendental en les respectives trajectòries de conscienciació política.

Així, per exemple, mentre Inna Shevchenko definirà aquest període com «un periodo idealista en la historia de la Ucrania independiente» gràcies al qual «aprendí lo

Anna Hutsol

que es el activismo político»⁷⁰; Sasha Shevchenko ho farà entenent-lo com un «acontecimiento puro, honesto y justo con el que era imposible no sentirse solidario. Suponía una bocanada de libertad, la alegría de estar juntos, un hecho extraordinario».⁷¹ Això no obstant, malgrat el darrer accés al govern de les forces pro-democràtiques, l'escassa cohesió existent entre les diferents forces constituïren la coalició de govern

taronja prompte provocà tensions, tot fortes generant pugnes internes per la imposició de programes i interessos ben distintos. Les incapacitats de la coalició a l'hora de

⁶⁹ Recordem com, en aquest context, les manifestacions produïdes contra la il·legitimitat del triomf de Víktor Yanukóvich (polític i ex-president conegut per les trames de corrupteles, intimidacions, coaccions i extorsions,... que ha protagonitzat junt amb el seu govern) acabaren conduint a la repetició d'uns comicis que, tot brindant la victòria al líder de l'oposició Víktor Yushchenko, permeteren la conformació d'un govern de coalició, conformat per algunes de les heterogènies forces que hi havien participat en la *Revolució Taronja*.

⁷⁰ FEMEN: *En el principio era el cuerpo*, Barcelona, Malpaso Ediciones, 2014, pàg. 26.

⁷¹ *Ibíd.* pàg. 42.

gestionar la crisi econòmica i de fer front a la corrupció suposaren una enorme decepció per a bona part dels ucraïnesos, i també, per a les futures FEMEN. Fou el període comprès entre la *Revolució Taronja* i els anys 2008 (any de fundació de les FEMEN), efectivament, aquella etapa durant la qual les futures activistes encetaren els seus primers contactes amb el món de la política, experimentant les seues primeres vivències en aquest terreny. Nascudes en ciutats de província⁷² i procedents de famílies humils, fou precisament en aquest context quan cadascuna engegà el seguit d'*experiències polítiques* que, amb el temps, les feu coincidir. D'una banda, mogudes pels afanys d'immiscir-s'hi en algun tipus d'activitat política, el descobriment que feren Anna Hutsol, Oksana Chatchko i Sasha Shevchenko del cercle filosòfic de Jmelnitsky: una mena d'*universitat del carrer* organitzada per joves que, oposant-s'hi a la moral i el consens polític dominant, es reunien per llegir i comentar llibres de filosofia marxista, a banda d'organitzar un Centre encarregat de la lluita estudiantil. Més enllà de les aproximacions que farien a autors de la talla de Hegel, Marx o Engels (i també d'altres autors italians), fou el marxisme el què les ajudaria a buscar respostes als incessants dubtes de què fer per canviar les seues vides i també la societat. Com explica Anna Hutsol,

nos gustaba la idea de que la gente naciera igual en derechos y que así tuviera que ser siempre. La idea que cada uno pueda desarrollar sus capacidades, su creatividad, en lugar de soportar el destino que la sociedad capitalista le reserva (...) Todos y cada uno de nosotros rechazábamos el a capitalismo salvaje⁷³.

Gràcies a aquesta activitat intel·lectual i política desplegada amb els cercle filosòfic, Anna Hutsol començà a manifestar una incipient preocupació per descobrir i comprendre la situació desigual de la dona en la societat. Així, segons ens relata,

el descubrimiento del feminismo me permitió encontrar una motivación duradera. En el fondo, aunque no lo supiera, había sido siempre feminista. El ejemplo de mis padres me había traumatizado: ¿cómo era posible que mi madre se casara con un hombre simplemente porque bailara bien? El hecho de que la mayoría de mis

⁷² Anna Hutsol, Sasha Shevchenko i Oksana Chatchko originàries de Jmelnitsky, ciutat ubicada a la part Occidental del país; mentre que Inna Shevchenko és provinent de Jersón, ciutat ubicada al sud.

⁷³ *Ibíd.* pàg. 35.

compañeras de colegio se hubiera casado de inmediato tras terminar sus estudios de secundaria me impresionaba profundamente (...) El matrimonio destroza la vida de la mujer en la misma medida en que eleva el estatus de un hombre⁷⁴.

Al capdavant, tot aquest seguit de reflexions portaren a Anna Hutsol a organitzar un grup de discussió exclusivament femení el qual, sota l'eslògan «Tots els homes són fem», aglutinà a diverses joves interessades amb la qüestió –entre elles, Sasha Shevchenko i Oksana Chatchko–. Iniciades les primeres reunions, i de manera conjunta, es dedicaren a recordar les seues pròpies vides, tot analitzant els comportaments i actituds del seu entorn més proper (mares i pares, amics,...). En aquest sentit, Sasha Shevchenko explica com, aquestes trobades permetien compartir experiències i «canalizar las emociones negativas causadas por el sexo opuesto. Aquellos casos concretos suponían ejemplos claros de cómo funciona la desigualdad entre hombres y mujeres»⁷⁵.

Així mateix, amb l'objectiu de fonamentar teòricament les vivències d'opressió, aquestes joves s'hi abocaren també a la lectura i discussió de *La dona i el socialisme* de Bebel, la qual esdevindria, de fet, la seua obra de capçalera. Després d'un temps, però, davant l'escassa seriositat amb què les prenen la resta de companys de lluita estudiantil, i tenint en compte la necessitat que hi tenien de renegar de tot allò masculí, prengueren la determinació d'autoconformar-s'hi com a grup femení, cosa que donà lloc a una conflictiva escissió dintre del Centre i, seguidament, a mitjans 2006, a la constitució d'un nou col·lectiu: Nova Ètica. Convé que fem un incís per assenyalar el fet que, d'alguna manera, tot açò ens fa evocar aquells processos de subjectivació política què, desenvolupats als EUA pel feminisme radical de *Segona Onada*, s'erigiren al voltant d'allò que aquestes feministes denominaren grups d'autoconsciència. Al nostre parer, el paral·lelisme entre ambdós processos resulta clar en aquest sentit en tant que, com podem veure, en tots dos casos ens trobarem al davant de grups de dones dintre dels quals, cadascuna de les components, explicaria a la resta

Oksana Shachko

⁷⁴ *Ibíd.* pàg. 36.

⁷⁵ *Ibíd.* pàg. 45.

les formes subjectives en què experimentava i sentia la seua pròpia opressió, per tal de fer despertar la consciència d'una opressió comuna (en tant que dones) a totes elles i, així, donar lloc a una reinterpretació política de la pròpia vida que propiciés la transformació⁷⁶. De la mateixa manera, considerem que hi cabria altre paral·lelisme, respecte al moviment feminista clàssic, en el fet de l'escissió, de la necessitat imminent de les joves ucraïneses en qüestió de segregat-s'hi del grup de militància mixt i de constituir-s'hi com a grup centrat en la lluita de les dones. Un succés reiterat, ja des dels temps de les sufragistes nord-americanes, en la història del moviment feminista.

Els inicis de Nova Ètica, però, anaven a ser trèmuls i enormement difícils: incompreses, sense el recolzament de ningú i amb nombroses desercions produïdes durant els primers mesos, aquest grup femení de poc no es dissol. Cal tenir en compte les enormes reticències de moltes de les joves que s'aproximaven a identificar-s'hi sota el qualificatiu *feminista* (un terme el significat del qual resultava força difús). Amb tot, gràcies a la tasca de recerca de teòriques de gènere, les noies que restaren dins l'organització aconseguiren sobreposar-s'hi a prejudicis i temors, engegant tot tipus d'activitats (conferències, xerrades, debats,...). Davant els progressius abandons i veient que Jmelnitsky se'ls quedava petita, se n'adonaren que, si allò que pretenien era conformar un moviment feminista què deixés empremta, resultava indispensable traslladar-s'hi a Kiev. Fou així com Anna Hutsol, resolta a assolir aquests objectius, decidí marxar cap a la capital per tal de construir un moviment feminista d'abast, amb el qual poguessin aconseguir-s'hi transformacions substancials. Tot i que Nova Ètica no resistí els nous canvis, sí que acabà convertida en l'avantsala de l'imminent moviment de les FEMEN: nexa d'unió d'Anna Hutsol, Oksana Chatchko i Sasha Shevchenko, tres de les principals fundadores.

Mentre tot açò ocorria, el procés de subjectivació política de Inna Shevchenko començaria a configurar-s'hi a partir de l'èxit aconseguit en els exàmens d'entrada a la Universitat de Kiev. Fou aquí on, gràcies al seu profund interès envers l'associacionisme i com a resultat de la seua personalitat de líder, prompte esdevingué la presidenta del parlament d'estudiants. Un episodi que, segons explica constituí per a ella «una excelente escuela política»⁷⁷. Al mateix temps, tot i els seus prejudicis sobre el

⁷⁶ Podem consultar l'article d'Ana de Miguel al respecte del les etapes i característiques del moviment feminista per comprovar açò, a MIGEL, Ana de: «Feminismos. Los feminismos a través de la Historia», en AMORÓS, Celia: *Diez palabras clave de Feminismo*, Estella, Verbo Divino, 2006.

⁷⁷ FEMEN: *En el principio...* pàg. 28.

feminisme (cosa que no canvià fins conèixer les FEMEN), la sensibilitat envers la injusta situació viscuda per les dones al seu país sempre fou un tema que la indignà. Finalment, però, el 2008 Inna Shevchenko acabà assistint per atzar a una de les reunions feministes convocades per Anna Hutsol a Kiev, reunió què representarà el seu primer contacte amb el bagatge i afanys de lluita feminista.

Com hem vist fins aquí, els processos de construcció d'una *subjectivitat política* desenvolupats per les integrants del nucli originari de les FEMEN, foren iniciats molt abans que la fundació d'aquest moviment hi tingués lloc, resultat del seguit d'accions de reflexivitat què aquestes noies començaren a efectuar amb la seua entrada a la universitat i, sobretot, amb l'aproximació als cercles estudiantils, al marxisme i al feminisme que aquesta els facilità. Fou la barreja de tot plegat, de fet, aquella que, dotant-los de les ferramentes necessàries per posar-li nom i explicació als malestars i a la incomoditat que sentien envers la realitat que les envoltava, la que conformà el bastió original de llurs processos de *politització*. Així, lluny de romandre com a *subjectes-subjectats*, aquests primers contactes amb la militància política (i a les accions de reflexivitat que hi implicaren), les quatre joves començaren a manifestar de forma explícita les seues desavinences amb un sistema corrupte i opressor que, segons anaren entenent, les menyspreava com a dones. Prèviament a la constitució del moviment FEMEN, doncs, els anys universitaris constituïran el punt d'embranchada dels respectius processos de *des-subjecció* de les joves.

4.3. FEMEN i el naixement del *sextrémisme: topless* i militància agressiva contra el patriarcat.

EN EL PRINCIPIO ERA EL CUERPO Y LA SENSACIÓN QUE LA MUJER TENÍA DE SU CUERPO, LA ALEGRÍA DE SU LIGEREZA Y LIBERTAD. ENTONCES LLEGÓ LA INJUSTÍCIA Y ERA TAN AFILADA QUE EL CUERPO LA SENTÍA. LA INJUSTÍCIA PRIVA AL CUERPO DE SU MOVILIDAD, CANCELA TODO MOVIMIENTO Y LO APRISIONA. ES NECESARIO QUE REVUELVAS TU CUERPO CONTRA LA INJUSTICIA, QUE MOVILICES CADA UNA DE SUS CÉLULAS

EN LA GUERRA CONTRA EL PARTRIARCADO Y LA
HUMILLACIÓN, Y QUE DIGAS AL MUNDO:

¡NUESTRO DIOS ES MUJER!

¡NUESTRA MISIÓN ES PROTESTAR!

¡NUESTRAS ARMAS SON NUESTROS PECHOS DESNUDOS!

ASÍ NACE FEMEN Y COMIENZA EL SEXTREMISMO⁷⁸.

Són aquestes paraules les que encapçalen el *Manifest de les Femen*, breu declaració de principis que data de Gener de 2013. Fins aplegar a la redacció d'aquest manifest, però, entre els anys 2008 i 2011 aproximadament, el moviment hagué de passar per un llarg i canviant procés de constitució i estructuració al llarg del qual, les diferents components, s'encarregarien de definir el seu programa de lluita, demarcar els objectius i demandes, proveir-s'hi d'una simbologia concreta i configurar unes estratègies d'acció específiques. Com dèiem adés, els processos de *des-subjecció* engegats per les quatre joves i constituïts al voltant de Nova Ètica foren aquells que, de manera gradual, anaren fent-los prendre consciència de la imminent necessitat de constituir un moviment feminista efectiu que aconseguís esquarterar els injustos i constrenyedors dictats de gènere existents a Ucraïna. Impel·lides per aquesta premissa, i un cop instal·lades a Kiev, fou a la primavera de 2008 quan començaren a cisellar-s'hi els difusos contorns del nou moviment FEMEN i del particular repertori discursiu i militant desplegat per aquest.

Un cop acordat el nom de FEMEN –variant del llatí de la paraula «fèmur» la qual significa a «cuixa»–, les *primeres accions d'aquest novell grup* estigueren marcades per la teatralitat i l'efectivisme (caracterització que se'n deriva de l'ús de disfresses, música, teatre, dansa,... que hi incorporarien en les protestes). En aquests moments, però, l'element més destacable de l'incipient grup era la rotunda absència d'uns objectius i demandes clars i definits. Fou l'ambient lúdic i pintoresc creat per les activistes allò que acompanyà unes protestes desenfadades (i un tant immadures) que, de manera difusa, pretenien qüestionar el funcionament d'alguns dels assumptes públics de Kiev. Demandes que, de fet, no guardarien cap tipus de relació amb el feminisme. A mesura que tenien lloc aquestes accions i com a resultat de múltiples reunions internes de debat i reflexió, però, el titil·lant moviment feminista començà a cobrar forma i sentit, tot

⁷⁸ *Ibíd.* pàg.5.

afaiçonant i concretant aquell ordenament, estructuració i definició d'objectius i estratègies militants que, al capdavant, no sols hi restaran com a definitius, sinó que també faran de les FEMEN un moviment feminista clarament idiosincràtic.

Exposat açò, a continuació dividirem l'anàlisi que efectuarem de les FEMEN en tres apartats. En primer lloc, un bloc on ens centrarem en els objectius i demandes que les militants han erigit com a prioritaris en la lluita contra el patriarcat, tot atenent a les gramàtiques discursives que han configurat, així com també a les aliances i/o batalles simbòliques que aquestes han provocat –apartat a)–. En segon lloc, atendrem a les seues particulars estratègies militants (aquelles erigides al voltant del *topless*), així com també al nou activisme que diuen haver desenvolupat: l'activisme *sui generis* què, versionant l'*accionisme*, han denominat *sextremisme* –apartat b)–. Finalment, ens centrarem en els efectes transgressors i els elements desestabilitzadors que aquests tipus d'entramats discursius i praxi de lluita militant feminista han produït a nivell social –apartat c)–.

4.3.1. Discursos antipatriarcals al si de FEMEN: «Ucraïna no és un bordell», «Ucraïna no es Alina» i «Millor despullades que amb niqab!».

Un dels moments determinants en el procés d'estructuració i definició de FEMEN serà aquell en què les militants, conjuntament, aconsegueixen detectar l'*objectiu final* que pretenen amb la seua lluita: «la victòria total sobre el patriarcat» (**Annex I**). Segons ens conten en la posada en narració de la seua història militant, la resolució de mamprendre aquest combat se'ls farà nítida de manera imprevista,

un día, mientras debatíamos [quan] alguien preguntó qué era lo que más nos repugnaba. Cada una habló de sus propias miserias. Una, por ejemplo, había sido acosada por unos turcos, que le habían levantado la falda. Otra contó que los europeos la invitaban a copas en los bares para seducirla.⁷⁹

Fou així com, de manera progressiva i inesperada, les FEMEN transitaren un camí què «de un movimiento lúdico y amable, [les feu evolucionar] hasta convertirnos en un movimiento feminista radical»⁸⁰. Veiem, doncs, com malgrat l'insistent exercici del poder a l'hora d'assentar règims discursius que erigeixin configuracions narratives

⁷⁹ *Ibíd.* pàg. 63.

⁸⁰ *Ibíd.* pàg. 62.

normatives (entre elles, de gènere), en aquests processos de subjectivació política de les FEMEN, les diferents militants aconseguiran, des dels seus posicionaments materials-simbòlics, refractar i recrear l'ordre simbòlic dominant que les ha constituït com a cossos disciplinats asseguts sobre una constrenyedora i desigual identitat femenina. Així, desplaçaran aquells *jocs de veritat* imperants dintre dels quals, de fet, romanien inscrites en tant que dones, tot donant lloc a noves fractures i resignificacions d'aquestes identitats que, partint de l'experiència encarnada, els permetran desafiar obertament els esquemes de gènere normatius.

A partir d'aquesta declaració oberta d'intencions, però, com es concretaran els propòsits del moviment? Quines gramàtiques discursives desenvoluparan les FEMEN a l'hora d'acotar i especificar els seus objectius polítics? Quines fórmules empararan i legitimaràn els seus discursos i quines aliances entaularan? I, finalment, quines batalles simbòliques erigiran? És novament la lectura del *Manifest* la que ens brinda la possibilitat de respondre a dites qüestions i, en concret, a tres dels punts que, considerem, resulten especialment rellevants en la concreció de les ***tres principals comeses de la lluita*** de les FEMEN (veure **Annex I**, els tres primers punts de l'apartat *Las Misiones*). Com veiem, mitjançant la definició d'aquests propòsits les FEMEN aconseguixen fer constar, expressament, el *què* (destrucció del patriarcat) i el *com* (l'assolament d'aquelles tres institucions que, consideren, els pilars del patriarcat) de la batalla política que han resolt engegar. És a dir, la finalitat central de la seua lluita (1r i 2n punt), però també els mecanismes per mig dels que entenen que aquesta finalitat podrà ésser assolida (3r punt).

Al nostre parer, aquestes explicacions fan palès, en primer lloc, el fet que les *pràctiques de llibertat* engegades per les FEMEN romanen indefectiblement lligades a uns processos de politització gràcies als quals, de manera gradual i per mig de tot un seguit d'accions reflexives, aquestes activistes han acabat autoidentificant-s'hi com a *feministes*. És així, doncs, com malgrat els difusos inicis, aquestes joves conclouen per remarcar, obertament, la seua lluita contra el patriarcat i, en conseqüència, la seua voluntat explícita (i política) de fer trontollar un ordre imperant que les indigna, de deshabitar una realitat social que consideren insostenible per tal de crear-n'hi un altra més justa i digna. En segon lloc, convé remarcar que, en certa mesura, aquest discurs configurat per les FEMEN evidencia també la manera en que les militants han resolt acollir-s'hi a la tradició de lluita protagonitzada pel moviment feminista clàssic. És a dir,

adherir-s'hi a tota l'estirp de dones, agrupacions, cercles o associacions feministes, tot i que, com veurem, aportant les seues particularitats i reinterpretacions singulars. En aquest sentit, entenem que els marcs discursius alternatius/resistents configurats per les FEMEN intenten filar connexions amb aquell múltiple conglomerat discursiu desenvolupat al llarg de la històrica pugna feminista. Nous discursos, doncs, que gràcies a un desig explícit de les activistes per descobrir assumptes vinculats a la desigualtat entre els sexes, interaccionaran i s'aliaran⁸¹ amb un entramat discursiu assentat i força consolidat, el qual els brindarà legitimitat i força.

Més enllà del *què*, però, ens sembla detenir-nos en l'estudi del *com*, és a dir, com diem adés, reparar en les gramàtiques discursives confeccionades per aquestes activistes per tal d'exposar quins són els mecanismes mitjançant els quals pretenen destruir les estructures normatives hegemòniques sobre les que s'asseu el patriarcat. Segons ens expliquen, aquests dispositius de poder què actuen com a bastions del patriarcat són, fonamentalment, tres: la indústria del sexe, els règims dictatorials i les religions. En conseqüència, la lluita de les FEMEN sols culminarà rere la *capitulació* d'aquests. És així, doncs, com dintre de la praxi discursiva que hi desenvolupen les activistes, podem identificar aquests tres punts nodals clau, tres discursos centrals que seran els què determinen i concentren bona part de les seues accions militants. Descriguem-los:

a) «*Ucraïna no és un bordell*»

Rere la imprecisió de la tasca inicial de les FEMEN, el malestar i rebuig contra el sistema d'aquestes activistes es canalitzarà i concentrarà, en primer lloc, *contra el turisme sexual i la prostitució*. La decisió de mamprendre aquesta lluita romandrà fortament condicionada pel context sociohistòric concret ordit a Ucraïna i, fonamentalment, pel desig de les FEMEN de subvertir i posar fi als dispositius de poder i pràctiques socials normatives que hi configuren l'ordre simbòlic dominant arrelat a d'aquest país: uns dispositius i pràctiques que, durant les darreres dècades, han impulsat una potent indústria del sexe què, en bona mesura, s'asseu sobre el desenvolupament del turisme sexual. Efectivament, tal com informa la pàgina web del Parlament Europeu,

⁸¹ Unes aliances, però, que no exclouran les fractures, les esquerdes, en tant que l'entramat discursiu feminista clàssic romandrà obert a reinterpretacions i dissensions per part de les FEMEN (al temps, de fet, que també respondrà de manera crítica, en segons quins casos, a les accions i discursos configurats per aquestes).

amb un terç de la població vivint per sota dels nivell de pobresa i vora 70.000 dones exercint com a treballadores del sexe, Ucraïna corre el risc d'esdevenir una destinació clau del turisme sexual a Europa⁸². Serà front aquesta realitat que les colpeja, que protestarà FEMEN, tot denunciant la manera en què moltes ucraïneses, apressades pels problemes econòmics, s'han vist abocades a recórrer al sexe remunerat. Segons les activistes, més enllà dels riscos que suposa per a les ucraïneses l'augment de la prostitució (com, per exemple, la possible caiguda en perilloses xarxes de tràfic), l'element més preocupat d'aquest fenomen és el nou caràcter que està adquirint Ucraïna com a país receptor de turistes (sobretot occidentals) amb propòsits sexuals⁸³. Les denúncies es dirigiran, doncs, contra el desenvolupament d'un fenomen que, malgrat implicar unes formes d'explotació de les dones intolerables, no sols està contribuint a la consolidació de vertaderes cadenes productives de comerç sexual (les quals inclouran hotels, bars i restaurants, empresaris locals i organitzacions del crim organitzat) sinó que, a més, ho està fent amb la complicitat d'un govern que roman impassible i permissiu.

A partir de totes aquestes reflexions, les FEMEN definiran el primer dels seus tres cavalls de batalla: l'eradicació total de la prostitució (**Annex I: Las Exigencias**). I amb aquesta premissa en l'horitzó, les activistes engegaran una llarga successió d'accions militants, protestes i *performances* ben diverses sota l'eslògan «Ucraïna no és un bordell». Deixant per al següent punt l'anàlisi d'aquestes pràctiques de protesta, allò que ens interessa veure aquí són alguns dels *jocs de significat* que incorporen dites pràctiques discursives enarborades per les FEMEN, així com les aliances que promouen i les batalles simbòliques que fan esclatar. L'anàlisi, ens permet extreure les següents reflexions:

⁸² Turismo sexual en Europa (s.f.). Recuperat el 11 Juny de 2014.

<http://europartv.europa.eu/es/player.aspx>

⁸³ Tal com explica Inna, «los extranjeros vienen a nuestro país porque saben que en Ucrania existe una verdadera industria del sexo. Ucrania es la nueva Tailandia. (...) Ya sea en Kiev o en Odesa, un hombre con mil dólares en la cartera es el rey. La industria del sexo funciona como la comida rápida, es una especie de McDonald's, fácil y barata. También resulta exótica para los extranjeros porque las chicas ucranianas son inocentes y guapas. Los occidentales experimentados no acuden a los prostíbulos. ¿Por qué pagar de más? El extranjero que conoce el terreno sabe que sólo tiene que ir a una discoteca e invitar a una chica a una copa; luego explica a la chica en cuestión que está de negocios en Kiev, y enseguida ésta se pondrá a soñar con el matrimonio y con una vida en Europa. Muchas piensan que no tienen otra opción en la vida. No disponen de dinero para estudiar, y sólo pueden aspirar a un trabajo en el que serán explotadas y mal pagadas. Así que empiezan a frecuentar bares de copas, en general gratuitos para las mujeres, a la búsqueda de un «príncipe azul» (veure a FEMEN: *En el principio...* pàgs. 63 - 64).

D'una banda, el fet que, la centralitat que adquirirà la reivindicació d'una prohibició real de la prostitució (a Ucraïna primer, a la resta de països en demandes posteriors), les portarà a girar els esguards, amb clara admiració, envers la legislació en matèria sexual establerta a Suècia. Així, tot i considerar que la política sueca de *criminalització* dels consumidors de serveis sexuals no és la solució definitiva, les FEMEN incorporaran aquesta demanda al seu ideari, com a mesura a curt termini. Tenint en compte la profunda escletxa que divideix i enfronta l'heterogeni moviment feminista en allò referit a la prostitució, podem dir que la postura per què optaran les FEMEN les col·locarà junt a d'aquell bloc què, manifestant-s'hi partidari de l'abolicionisme, recull una part important de les veus feministes.

Aquestes *connexions i lligams entre les FEMEN i el feminisme abolicionista* les trobem en comprovar la presència de recursos discursius força semblants en ambdós, així com també en la recurrent reiteració de conceptes que funcionen com a ancoratges clau que vehiculen els respectius discursos d'aquests grups (com és el cas dels termes *víctima, esclavitud, submissió* o *violència de gènere*). D'aquesta manera, veiem com el marc discursiu que basteixen tant les unes, com les altres, ho fan a partir de la centralitat d'una definició de les treballadores sexuals la qual les estableix com a les víctimes indefenses de la coerció i violència establertes pels sistemes patriarcals. La prostitució, des d'aquesta perspectiva, serà entesa com una més de les múltiples formes d'explotació i violència perpetrades contra les dones, tot entenent-s'hi que la igualtat entre els sexes serà inassolible mentre els homes puguin vendre, comprar i/o esclavitzar les dones mitjançant la prostitució.

D'altra banda, però, convé que pensem atenció als discursos contra els quals aquestes gramàtiques s'oposen i, en conseqüència, a les batalles pel significat que fan detonar. Al nostre parer, aquestes batalles simbòliques es concreten en dues:

En primer lloc, aquella batalla podríem caracteritzar com a *contrahegemònica*. Aquesta remetria a aquella batalla discursiva que es lliura, des de fa força dècades, entre els corrents principals del feminisme (corrents abolicionistes) i l'ordre sociosimbòlic androcèntric imperant. Com explicàvem adés, la perspectiva abolicionista fou i és encara, aquella que considera la prostitució com esclavitud sexual de les dones i, en conseqüència, com una pràctica hegemònica intrínsecament vulneradora de la dignitat d'aquestes. Tot arrencant en el feminisme anglès del XIX, aquest plantejament fou recollit per la 2ª Onada i desenvolupat per mig de les postures antipornografia i

antiprostitució mampreses pel feminisme radical estatunidenc. Ens estem referint a la configuració i arrelament d'uns contradiscursos feministes què, tot entenent que la sexualitat havia estat l'espai predilecte sobre el qual s'hi havien centrat els mecanismes d'opressió de les dones, buscaran erosionar i transformar les jerarquies culturals patriarcals que estigmatitzen i esclavitzen els cossos femenins. Així, desafiant el *statu quo* imperant, aquests discursos dissidents buscaran acabar amb aqueix sistema què, erigit sobre uns entramats de poder (dispositius, institucions, discursos, reglaments) que disposen el desig masculí en el centre, busquen constantment la satisfacció d'aquest mitjançant la cosificació i conversió de les dones en mers objectes sexuals. La prostitució, doncs, romandrà com a una de les majors evidències de la dominació masculina.

Al nostre parer, l'adscripció de les FEMEN a aquest tipus de contradiscursos feministes (i, en conseqüència, el seu posicionament abolicionista en aquesta batalla) roman estretament condicionada pel context sociohistòric de què provenen, pel rebuig envers aquella realitat propera que, abruptament, ha vist consolidar un turisme sexual

Protestes Juny 2012, Ucraïna. Acció que formarà part d'una ampla campanya què, seguint l'eslògan *Ucraïna no és un bordell*, els servirà per protestar contra l'*Eurocopa 2012* (celebrada eixe any a Ucraïna) i contra les perverses derives i vinculacions d'aquesta amb el turisme sexual.

que no toleren. D'alguna manera, llavors, podríem parlar de l'emergència del fenomen FEMEN com a *síntoma* manifest d'aquest context concret.

En segon lloc, trobem una altra darrera pugna pel significat, la qual podríem caracteritzar com *intrafeminista*, en tant que batalla discursiva sobrevinguda a l'interior del feminisme. Com exposàvem adés, la qüestió de la prostitució és

un dels punts de major enfrontament i escissió dintre dels debats feministes. Malgrat la preponderància dels discursos abolicionistes, amb el temps han emergit noves postures les quals s'hi han revestit d'un doble caràcter anti-hegemònic: en tant que, contestatàries front el sistema androcèntric, i en tant que contestatàries amb el feminisme dominant. Els contradiscursos mampresos des d'aquestes perspectives tenen com a finalitat la lluita pels drets de les treballadores sexuals i, en conseqüència, la desestigmatització

d'aquestes. Les noves veus no sols advocaran per la rotunda necessitat de permetre *parlar* a les mateixes prostitutes, d'incloure-les dintre dels debats que les concerneixen, sinó que també buscaran eliminar aquell enfocament que s'entesta en victimitzar-les i definir-les com a éssers passius que necessiten ser *alliberats*. Sols açò permetrà reconèixer la capacitat d'agència de les prostitutes, tot respectant les diverses formes elegides per cadascuna d'elles per millorar les seues condicions d'existència. Al capdavall, aquests discursos minoritaris visibilitzaran els perills que se'n deriven tant de la criminalització/victimització de la prostitució, com de la tendència a generar confusions entre prostitució i tracta, considerant ambdues com estratègies polítiques emprades pels governs occidentals per consolidar un discurs d'explotació sexual que serveixi de bastió legitimador de l'enduriment de les polítiques migratòries.

Les activistes de FEMEN, però, enlluernades per l'aura europea i desitjoses que, els països de l'est, modifiquen llurs particularitats mitjançant l'adaptació de les formes característiques de les democràcies occidentals, s'han aferrat així als discursos feministes dominants abolicionistes: aquells que, tot i que inicialment contrahegemònics, a Europa occidental romanen institucionalitzats.

b) «Ucràina no es Alina»

Rere la definició d'aquest primer bastió de lluita, i enormement influenciades pel clima de corrupció i repressió dibuixat al país rere la victòria de Yanukóvich en les eleccions generals de 2010, les FEMEN concretaran el seu segon adversari: els règims dictatorials. És a partir d'aquest moment que, tot radicalitzant la seua militància, converteixen el seus processos de subjectivació política en quelcom que connecta discursos feministes amb discursos en defensa de sistemes veritablement democràtics. Aquesta barreja, de fet, l'argumentaran per mig de la formulació d'enunciats discursius d'aquest tipus:

[s]ólo con prohibir la prostitución o la legalización del aborto no se consigue la libertad de la mujer. Si las mujeres no participan en los procesos políticos, jamás serán libres. Ésta es la razón por la que decidimos intervenir en los problemas políticos y no limitarnos a

cuestiones sociales. Debíamos aportar nuestro granito de arena a los grandes acontecimientos políticos o económicos⁸⁴.

Així doncs, malgrat les especificitats autocràtiques que resideixen en el tipus de *governamentalitat* donada en el context de la Ucraïna actual i, per tant, malgrat la configuració d'uns ordres discursius i d'unes tecnologies què, llençats des de les estructures de poder al govern concret de Yanukóvich, pretenen mobilitzar forces que aconseguixin la imposició d'una vigilància, control i repressió més agudes de la societat ucraïnesa, les FEMEN han aconseguit fer transcendir llurs *pràctiques de llibertat* a una dimensió que els permetrà, també, crear, donar forma a nous espais per a l'estratègia i per a la resistència d'aquestes fórmules ordides des dels entramats de poder hegemònics.

Gener, 2013. París. Performance de les FEMEN davant l'ambaixada d'Ucraïna en manifestació de la còlera que senten envers Yanukovich i el tipus de política corrupta que promou. Les activistes mostren el seu disgust just orinant sobre una imatge amb el rostre d'aquest.

En aquest procés d'*estilització de l'existència* que segueixen les FEMEN, de problematització i qüestionament dels codis normatius que les configuren, les militants elaboraran una nova trama discursiva que, ubicant-les en una veritable guerra oberta contra el poder ucraïnès (i, de retruc, contra la totpoderosa Rússia de Putin, sempre a l'aguait), al mateix temps també les connectarà amb aquells discursos prodemocràtics ordits, sobretot, rere la *Revolució Taronja*. En aquest sentit, doncs, les FEMEN participaran d'aquells discursos que, prenent cada cop més força dintre la societat ucraïnesa, parlaran de la necessitat d'un apropament progressiu del país a l'Europa occidental, part del continent a què és té una clara vocació de pertànyer (tant política, com geogràficament), al temps que defensaran també l'establiment d'un vertader Estat de dret que desterre i acabe amb les pràctiques coactives i les tèrboles trames de corrupció tan comuns durant els últims temps. D'aquesta manera, podem dir que el caràcter europeista i *prodemocràtic* de les FEMEN, constituirà l'altra cara de la moneda

⁸⁴ FEMEN: *En el principio...* p. 83.

de la seua rotunda negativa a sotmetre's als dictàmens de la pretensiosa Rússia postsoviètica. Per a d'elles,

el acercamiento entre Ucrania y Rusia supone una amenaza a los intereses de las ucranianas, quienes apenas comienzan a sentirse como mujeres europeas libres. Para ellas, la libertad huele a perfume francés y no a sudor de soldado ruso⁸⁵.

I, de fet, rere d'algunes primeres protestes realitzades en contra del govern de Yanukóvich (accions contra les pràctiques de corrupció electoral, accions contra l'absència de dones en el nou govern constituït per Yanukóvich el 2010), prompte es

Març, 2012. Rússia. Protesta de tres activistes just davant del col·legi electoral corresponent a Putin, en el moment en què aquest es disposava a votar. Tot intentant furta la papereta amb el vot del president, les activistes llençaran proclames com "Jo robe per a Putin".

*Ucraïna no es Alina*⁸⁶, *No vas a fotre'ns, No anem a entregar-nos als nans del Kremlin*, intentaran fer front a d'aquest intrusisme i intervencionisme perseverants per part de Rússia.

Aquesta vessant de les protestes contra la Rússia de Putin, però, no seran les úniques: les FEMEN també realitzaran accions contra allò que, el hivern del 2012 es conegué com la *guerra del gas* contra Ucraïna, així com també accions contra els fraus electorals esdevinguts en les eleccions presidencials russes de finals de 2011 (algunes activistes, de fet, es personaran el mateix dia de les eleccions al col·legi electoral de Putin, als crits de *Li furte el vot a Putin! i Putin és un lladre!*).

⁸⁵ *Ibíd.* pàg.92.

⁸⁶ El nom d'Alina fa al·lusió a la gimnasta russa Alina Kabaeva qui, segons els rumors, hauria estat l'amant de Vladimir Putin. L'eslògan, doncs, roman com una metàfora que remet als esforços de Moscou per atreure l'ex-república soviètica ucraïnesa en un projecte de nova unió econòmica d'allò que fou l'antiga URSS, amb les intromissions imperialistes i delictives que açò comporta.

Al capdavant, llavors, allò que trobem en aquesta segona dimensió discursiva desenvolupada per les FEMEN és l'investida contra tot tipus de derives autoritàries i dictatorials perpetrades pels règims de govern i, especialment, contra el intervencionisme rus (i el model de corrupció que aquest hi incorpora); al temps que aquesta esdevé condició indispensable per a l'establiment d'un anhelat model europeista: element que, en els discursos, deixa veure la idealitzada concepció que aquestes activistes hi tenen de l'Europa occidental.

c) «Millor despullades que amb niqab!».

Finalment, el tercer pilar d'aquesta lluita contra el patriarcat: el combat contra qualsevol tipus de clericalisme, ja es tracte de clericalisme cristià, ja es tracte de clericalisme islàmic. Les FEMEN entendran que totes les religions són instruments que, posats al servei del patriarcat, organitzen, promouen i consoliden formes mitjançant les quals esclavitzen les dones. D'aquesta manera, la lluita anticlerical acabarà esdevenint el combat predominant de les accions de les FEMEN, amb l'execució de múltiples protestes que, ja en l'etapa d'internacionalització del moviment (produïda, de manera progressiva, a partir del 2010) i a banda de la ciutat de Kiev, les conduiran al Vaticà, Moscou, Istanbul, París, Londres, Estocolm, Tunis, Brussel·les, Ixelles o, també, Espanya. El marc discursiu que configuraran respecte a d'aquesta qüestió, doncs, s'asseurà sobre la premissa que resulta indispensable

la separación absoluta y universal de Iglesia y Estado. Prohibición de cualquier injerencia de las instituciones religiosas en la vida civil, sexual o reproductiva de la mujer moderna⁸⁷.

Per entendre bé l'afermament d'aquestes *gramàtiques discursives anticlericals* de les FEMEN, podem distingir dues qüestions determinants per a l'existència del seu ferotge rebuig de les religions. D'una banda, els episodis inicials de subjectivació política d'aquestes activistes, tenint en compte els ciments marxistes sobre els que aquests s'asseuen, ciments que, entre altres coses, les endinsaran en un tipus de pensaments, reflexions i discursos que ameraran en l'ateisme característic d'aquesta corrent filosòfica-política.

⁸⁷ FEMEN: *En el principio...* pàg. 7.

D'altra banda, i novament, el context sociohistòric de què provenen aquestes militants i el capgirament que han viscut les qüestions religioses en els països de l'est postsoviètics. El fet que tant a Ucraïna, com a Rússia, l'Església ortodoxa fos perseguida durant el període soviètic feu que, rere la caiguda de la URSS, la situació pegués un viratge radical. Fou així com

Juliol 2012, Ucraïna. Protesta d'una activista, a l'aeroport d'Ucraïna, a l'arribada del patriarca de l'Església Ortodoxa, Kirill. Amb l'eslògan "Mort a Kirill" pintat a l'esquena, la jove protesta contra les

aquesta església començà a recuperar, progressivament, poder i centralitat en les societats de l'est, col·locant-s'hi al servei de l'Estat i, en aquest sentit, jugant un paper transcendental en la reconstrucció ideològica i nacional dels respectius països, així com també en la difusió d'un nou sistema de valors i d'una moralitat que advoquen per la lluita contra el mal, el pecat, els vicis, la violència, o l'explotació pecaminosa dels instints humans. Tot plegat, assentarà les condicions de possibilitat que permetran la configuració i arrelament de les trames discursives antireligioses de les FEMEN. Aquestes donaran lloc a un posicionament radical i implacable, el qual reposarà sobre reflexions com la següent:

Pensamos que cualquier religión ha tenido como máxima ocupación la de humillar a la mujer. El feminismo y la cuestión de la libertad de la mujer acaban, a priori, allí donde empieza la religión. A causa de la religión, los hombres han conseguido imponer su dominación y han convertido a las mujeres en criadas o siervas. Consideramos que el ateísmo es la única religión digna de existencia. «La religión es el opio del pueblo» La frase de Marx no ha perdido su vigencia.⁸⁸

Així mateix, els *jocs de significat* que posaran en marxa mitjançant aquests discursos, s'erigiran contra unes trames discursives hegemòniques que, en el cas de la religió ortodoxa, romanen fortament arrelades en la societat. En aquesta batalla concreta pel significat, les joves buscaran visibilitzar i posar fi al tipus d'ensenyaments reaccionaris i moralistes que els ortodoxos porten a terme a Ucraïna i Rússia, així com denunciar l'estreta connivència existent entre les jerarquies eclesiàstiques i els corruptes

⁸⁸ FEMEN: *En el principio...* pàg. 161.

règims autoritaris –veure, en aquest sentit, les connexions existents entre les FEMEN i les *Pussy Riot*–⁸⁹.

18 Agost 2012, Ucraïna. L'activista Inna Shevchenko enderroca una creu ortodoxa erigida com a monument als catòlics de l'est víctimes de la persecució soviètica, en un gest de protesta contra la condemna proferida envers tres de les components de *Pussy Riot*. Rere aquesta acció, es veurà obligada a exiliar-s'hi, indefinidament, del seu país.

Això no obstant, però, a d'aquesta pugna pel significat cal afegir-li dues batalles discursives més. En primer lloc, aquella que les activistes mantindran en rotunda oposició contra tots aquells «països islamistes teocràtics que practican la *sharia* u otras formas de sadismo hacia las mujeres».⁹⁰ Tot considerant aquest tipus de pràctiques com a pròpies de l'Edat Mitjana, aquestes denúncies de les FEMEN seran

realitzades a partir d'arguments amb una retòrica de l'estil de la següent:

Los islamistas saben explotar los sentimientos de sus fieles para que quemem embajadas americanas y para que asesinen a las mujeres. En un parte del mundo musulmán, las mujeres son golpeadas, humilladas y privadas de sus derechos fundamentales, así como condenadas a la muerte por estrangulación o lapidación. Cuando leemos las noticias de Arabia Saudí o de Irán, cuando vemos las fotos de mujeres torturadas, sentimos que nos hierve la sangre. ¿Cómo podemos tolerar que las mujeres sean tratadas como esclavas, que las violen o que las obliguen a casarse con diez años? Si consideramos que los derechos humanos son universales, ¿por qué las sociedades occidentales permanecen indiferentes ante el calvario de esas mujeres?⁹¹.

⁸⁹ Les *Pussy Riot* són un col·lectiu rus de *punk* feminista que mitjançant escenificacions i actuacions de provocació política, ha denunciat qüestions relacionades amb la situació de les dones a Rússia, així com també contra el tèrbol règim de Putin. La celebritat internacional assolida per les *Pussy* aplegà rere l'improvisat concert que, tres des les components, realitzaren en la Catedral de Crist Salvador de Moscou, el Febrer de 2012, i el consecutiu arrest sota acusacions de vandalisme. Malgrat el judici on les activistes foren condemnades a dos anys de presó, la societat internacional reaccionà intensament, denunciant el dur cop contra la llibertat d'expressió que aquesta mesura suposava.

⁹⁰ FEMEN: *En el principio...* pàg. 7.

⁹¹ *Ibíd.* pàg. 145.

Mostrant-s'hi disposades a combatre les excessives actituds de tolerància que, segons afirmen, s'hi donen a Europa, entenen que els països occidentals mai no deurien haver acceptat que ninguna persona portés un *niqab* o un *burka*. Així, alguns dels eslògans més destacats que hissaran en aquestes protestes seran els de *Millor despullades que amb niqab, Dones musulmanes, despulleu-vos!, Islamista = sàdic, Sóc una dona, no un objecte*. La

importància d'aquesta lluita discursiva específica contra el islamisme rau en el fet que, a mesura que avanci el temps, aquesta es convertirà en una de les problemàtiques centrals del moviment, tot generant una gran quantitat d'accions de protesta que seran realitzades a força nombre de països. Aquestes, però, cobraran especial força a Tunis (amb el cas

4 Abril, 2013. Berlin. Protesta corresponent al cicle d'accions internacionals engegat amb la *yihad feminista en topless*, tot exigint l'alliberament d'Amina Tyler per part dels integristes islàmics.

particular d'Amina, el qual portarà a les FEMEN a fer una crida general a la protesta davant d'ambaixades tunisianes tot clamant per la realització d'una veritable *yihad europea feminista*)⁹²; així com també a França (resultat de l'assentada comunitat musulmana existent al país). La transcendència de les accions se'n derivarà, a més a més, de les enormes polèmiques que la vehemència i la càrrega altament provadora de les protestes ocasionaran. Unes polèmiques complexes, de fet, que sobrepassaran amb escreix la guerra oberta emergida entre les FEMEN (amb el recolzament d'una part de les feministes occidentals) i els moviments islamistes de tall radical. Malgrat tot, les controvèrsies d'aquesta guerra discursiva, virtual i, com a resultat de les perilloses protestes, també freqüent, s'estendran també al conjunt de l'opinió pública al món

⁹² La lluita en defensa d'Amina Talyer ha estat un dels esdeveniments més destacats de la història de protesta antireligiosa de les FEMEN, així com també força significatiu en la internacionalització del moviment. En març del 2013, Amina, jove tunisiana, decidí publicar en la seua pàgina del Facebook una foto on s'exhibia fumant, despullada de cintura cap amunt i amb un eslògan pintat sobre el seu pit i ventre mitjançant el qual proclamava "El meu cos és meu i no representa l'honor de ningú". Aquesta acció reivindicativa contra les autoritats de Tunis i contra la situació de la dona al món àrab, però, feu que Amina es veiés obligada a desaparèixer, tanmateix, l'esdeveniment esdevindria viral a partir de la intervenció de les FEMEN i de les manifestacions internacionals que engegaren davant les ambaixades tunisianes de diferents països europeus, però també davant del mateix Palau de Justícia de Tunis (en una acció qüestionària la primera realitzada en un país àrab).

occidental, dintre de la qual han emergit múltiples reaccions entre amplis sectors força crítics amb el tipus d'accions lliurades per les FEMEN⁹³.

Finalment, trobem una darrera batalla pel significat dirimida entre les FEMEN i els representants de les altes esferes del catolicisme, tot atacant la política antifeminista que governa en la Santa Seu. En aquest sentit, les activistes es manifestaran en contra de les prohibicions dels mètodes anticonceptius i de l'avortament, però també en contra de qualsevol tipus de discurs catòlic què, enarborant una moralitat clarament misògina, atempti i contribueixi a minvar els drets fonamentals de les dones. Aquestes protestes, mampreses a partir del 2010 amb el inici de la internacionalització del moviment i l'aparició de noves seus de FEMEN a diferents països europeus (França, Bèlgica, Espanya,...), portarà a les activistes a manifestar-s'hi en múltiples llocs: des de la plaça de San Pere en el Vaticà, fins al Congrés de diputats espanyol.

En aquest sentit, dues de les lluites discursives i militants concretes què considerem més destacables, han estat aquelles lliurades a França i a Espanya. En el primer cas, ens referim a les accions de protesta realitzades pel grup FEMEN-France en solidaritat amb el combat de les minories sexuals. Les activistes no sols participaran en algunes de les manifestacions en favor del matrimoni homosexual (amb eslògans com *In gay we trust*; *Espíritu Santo, ocúpate de tu culo* o *Fuck l'Església*), sinó que també organitzaran protestes característiques del seu propi moviment, les quals les portaran a realitzar perilloses accions, tot irrompent en manifestacions a càrrec de sectors ultrareaccionaris, catòlics integristes i de l'extrema dreta francesa. Tot plegat, les farà adherir-s'hi al bel·ligerant entramat discursiu configurat durant els darrers anys a França com a resultat dels enfrontats posicionaments que la qüestió del matrimoni homosexual ha provocat rere l'arribada al poder de François Hollande el 2012⁹⁴.

D'altra banda, pel que fa al cas de l'Estat espanyol, ens referim a les protestes realitzades per tres de les activistes pertanyents a la secció FEMEN-Espanya, la carta de presentació de les quals es feu palesa l'octubre passat, mitjançant la seua sobtada

⁹³ Deixant de banda la qüestió del *topless*, en allò referent a la religió (i en concret a el islam), l'atac contra les activistes es fonamentarà sobre unes crítiques que les titllaran de islamòfobes i racistes: aquestes qüestions, però, les desenvoluparem millor al darrer apartat de la investigació.

⁹⁴ La batalla discursiva que s'ha estès al conjunt de l'opinió pública, resultat del potent conglomerat de moviments associatius, polítics i religiosos, rere el ingrés d'un projecte de llei a l'Assemblea Nacional per legislar i legalitzar el matrimoni entre persones del mateix sexe, s'aliaren en França per tal de rebutjar aquest projecte. Una pugna, doncs, que ha transcendit a la societat, lliurada entre la contundent oposició dels sectors conservadors i catòlics (què, a través de múltiples col·lectius, convocaran massives manifestacions) i el recolzament de la major part de la societat francesa.

Juliol, 2013. França. Imatge d'Inna rere el seu exili forçat a França i la conseqüent inauguració de la seu oficial de FEMEN en aquest país.

irrupció en un ple del Congrés de Diputats, per tal de manifestar-s'hi contra la reforma de l'avortament que estava preparant el ministre de Justícia, Ruíz-Gallardón. Sota el crit de *l'avortament és sagrat!*, aquestes tres activistes traduïren, mitjançant aquesta protesta simbòlica inesperada, el discurs contra les ingerències de l'Església Catòlica en qüestions de l'Estat, així com contra el

tipus de política portada a terme per la reaccionària i ultraconservadora dreta asseguda, avui en dia, en el poder. D'aquesta manera, les FEMEN s'adheriran, clarament, als entramats discursius ordits per múltiples veus de la societat espanyola: aquells que, negant-s'hi a acceptar la pèrdua d'aquest dret fonamental que remet a la lliure decisió de totes les dones de disposar lliurement dels seus cossos, es llençaran als carrers massivament per protestar contra el gabinet del Partit Popular.

4.3.2. Els nostres cossos, les nostres armes: sextremisme, artivisme i mitjans de comunicació.

Abordar la centralitat que pren el cos dintre del moviment de les FEMEN (tant a nivell discursiu, com a nivell de praxi militant) resulta fonamental no sols perquè ha estat *l'estratègia del topless*, aquella forma d'acció i d'estètica militant que ha esdevingut el signe característic d'aquest moviment a nivell internacional, sinó també perquè, més enllà de les demandes de les activistes, ha estat la nuesa de llurs cossos gravats amb eslògans, aquella qüestió que ha acabat esdevenint l'eix central dels debats mediàtics i sociopolítics.

En primer lloc, convé tenir present que la importància de la nuesa del cos com a ferramenta per batre's contra el patriarcat queda determinada ja en la mateixa definició brindada al *Manifest* sobre allò què són les *activistes FEMEN* i sobre l'estètica que en faran servir aquestes: dones «en topless, con los cuerpos cubiertos de proclamas y los cabellos tocados con coronas de flores» (**Annex I**). Tanmateix, aquesta definició no els vingué de manera sobtada. Tal com les activistes expliquen en la crònica, durant els

primers dos anys del moviment (i de la mateixa manera que els havia passat amb la delimitació dels objectius), el mètode de lluita romangué difús i força vague. Així doncs, fou el caràcter creatiu i espontani de les primeres accions allò que, a mesura que aquestes esdevenien, els anà permetent be introduir nous elements, be rebutjar-ne d'altres; donant lloc a tot un procés mitjançant el qual anirien definint la simbologia i el tipus de grafies i de pràctiques estètiques que be els resultaven més escaients, be els agradaven més. Fou així com de manera inesperada, i a iniciativa individual d'Oksana Chatchko en una acció realitzada a Ucraïna el 2009, començà a prendre forma la idea del *topless* i de la *corona de flors* sobre els cabells⁹⁵.

Malgrat els forts enfrontaments inicials provocats, dintre del mateix moviment⁹⁶, respecte a l'ús del *topless* en les protestes, finalment –i sobretot, rere la indiscutible constatació que sols mitjançant aquesta tàctica era possible cridar

Portal de les FEMEN. Una de les imatges d'entrada presentada en la pàgina web de les FEMEN.

l'atenció dels mitjans de comunicació de masses– es resolgué adoptar el *topless* com a mètode de lluita de les FEMEN, tot i la renúncia i sortida del moviment d'un important contingent d'activistes que aquesta decisió anava a suposar. Fou així, doncs, com acabà optant-s'hi per una nova i enormement controvertida simbologia tàctica: d'una banda, la d'un *cos-pancarta femení* el qual, mitjançant el cos ajudat de la nuesa i dels signes traçats sobre ell, aconseguirà transmetre un missatge polític clar i rotund contra el

⁹⁵ Com explica la mateixa Oksana Chatchko, «tras dos años de activismo serio, nos volvimos más valientes, más seguras de nosotras y nuestra organización tomó forma (...) pero necesitábamos un cambio cualitativo que recordara que las que protestan son mujeres, es decir: cuerpos femeninos. Mientras combatíamos el turismo sexual en Ucrania (...) habíamos hecho un uso provocador de nuestro cuerpo. Aquello nos condujo poco a poco a la idea de que teníamos que realizar nuestras acciones desnudas. [En el transcurso de l'acció concreta], me quité la camiseta y comencé a gritar a la gente para que se manifestara por sus derechos civiles (...) Aquello me costó muy poco y comprendí que era todo un descubrimiento. La simplificación máxima de la imagen de una chica de FEMEN: el topless con una inscripción inscrita sobre el cuerpo y una corona de flores sobre la cabeza (...) Sólo se necesitaba una mujer, una corona y un cuerpo desnudo para disponer de un arma con la que protestar» (en FEMEN: *En el principio...* pàgs. 75 - 76).

⁹⁶ Com expliquen a la crònica, fins i tot Sasha Shevchenko i Inna Shevchenko es mostraren, inicialment, contràries a despullar-s'hi durant les accions i, de fet, durant un període de temps, la decisió de fer topless o no fer-lo residí en la voluntat de cadascuna de les activistes.

patriarcat; d'altra banda, la d'una *corona de flors* què, col·locada sobre els cabells i tot reassignificant la càrrega simbòlica tradicional⁹⁷, esdevindria el símbol de la feminitat i d'orgullosa indocilitat, símbol d'heroïcitat i la independència d'aquestes dones. Mentre, al llarg d'aquest procés, aniria definint-s'hi també el logotip del moviment, la imatge visual que aconseguiria identificar-les, de seguida, com a joves FEMEN: la *lletra ciríl·lica φ (efa)*, primera lletra del seu nom la forma de la qual imitarà, a més, els pits femenins.

Més enllà de la descripció d'aquests elements que constituïran els pilars de la militància, simbologia i pràctiques estètiques d les FEMEN, però, considerem indispensable reparar en l'entramat discursiu mitjançant el qual les activistes autoritzaran i dotaran de sentit i legitimitat la utilització del *topless*, tot adonant-nos de la característica concepció dels *cossos* que van a desenvolupar: cossos despullats com a estratègia bàsica de desafiament del poder, *cossos despullats com a arma política* per enderrocar el patriarcat. Així doncs, les FEMEN defensaran una *nuesa agressiva* en les seues estratègies militants, en tant que entendran que els pits despullats són la principal ferramenta de lluita política de què disposen les dones. D'aquesta manera, enarboraran la nuesa no sols com a mitjà fonamental per a la difusió del *missatge feminista*, sinó també com a mecanisme clau per a incomodar i envestir les instàncies de poder. L'acció de despullar-s'hi romandrà, doncs, com a una peça imprescindible en l'alliberament de les dones respecte del sistema patriarcal que les oprimeix i les esclavitza. En darrer terme, la proposta de les FEMEN passarà per convertir el cos femení en un *símbol sagrat* d'aquest alliberament, un símbol que, de fet, constituirà la nova imatge de la revolució de les dones.

Totes aquestes idees, recollides mitjançant aquell que esdevindrà el principal emblema del moviment, «els nostres cossos són les nostres *armes polítiques*», seran desenvolupades i legitimades per mig d'un seguit d'explicacions històriques i polítiques a què les FEMEN recorreran: explicacions que ens parlen dels nocius resultats que suposà per a les dones el sorgiment de la propietat privada i els lligams ordits entre aquesta i el sistema patriarcal, tenint en compte l'ús, submissió i control què en farien els homes dels cossos femenins (veure **Annex I: La Ideologia**).

⁹⁷ La corona de flors es tracta d'un símbol del folklore ucraïnà el qual representa la condició de les joves abans de casar-se: la virginitat.

D'aquestes reflexions i fonaments discursius emprats per les FEMEN amb l'objectiu de dotar de sentit, càrrega simbòlica i legitimitat la seua praxi militant poden, al nostre parer, sostreure's dues consideracions importants:

a) Centralitat de la dimensió corporal en les FEMEN.

En primer lloc, trobem més que necessari efectuar una contextualització i unes reflexions específiques al voltant d'aquesta utilització de la pràctica del *topless*, tot vinculant-la al moment històric del Nou Ordre Mundial actual, així com als nous tipus de politització i de d'activisme que, en concret, dintre del feminisme de *Tercera Onada*, s'hi han desenvolupat. Segons entenem, malgrat que no podem caracteritzar les FEMEN en base als nous tipus de subjectivació política que emergiren, vora mitjans dels 90', a partir de la configuració de renovadors moviments de resistència global, sí podem afirmar que les FEMEN prendran alguns dels innovadors elements introduïts per dits moviments. Entre ells, el principal serà la *recuperació de la dimensió corporal* i l'assumpció d'aquesta per a la lluita política: cos entès, doncs, com a instància des d'on qüestionar els entramats de poder, així com el tipus de subjectivitats normatives i de prescripcions sociohistòriques que aquests promouen.

Aquesta centralitat del cos en la lluita militant, però, vindrà també afavorida per altres dues dimensions. D'una banda, aquella conformada a partir de la renovada força que han pres, en el panorama de les protestes polítiques actuals, les vinculacions entre l'art i la política –recordem, però, que els diàlegs i interconnexions ordits entre aquests dos àmbits, daten d'algunes dècades enrere: desenvolupades i popularitzades al llarg dels 60', amb els fenòmens de la contracultura i les protestes de maig del 68'–. En aquest sentit, de fet, les FEMEN autodefiniran la seua organització com un **grup d'accionisme**⁹⁸ **feminista**, ubicant-s'hi, així, com a deutores d'aquesta mena d'*art-extremisme* què, desenvolupat dècades enrere, barrejà política i art. Segons afirmen, «FEMEN es más bien una mezcla subversiva de política, sexo, escándalo, agresión y un arte que podríamos denominar feminismo pop»⁹⁹. D'aquesta manera, mitjançant les seues accions, les FEMEN buscaran l'ocupació creativa dels paisatges urbans, tot

⁹⁸ Convé recordar que l'*accionisme* es tractà d'un moviment artístic aparegut al llarg de la dècada dels 50' què, conegut i difós sota el nom de *happening*, pretenia portar l'art al terreny de l'acció. Integrat dintre d'aquell conjunt conegut com *performance art*, el *happening* pretenia la participació espontània del públic en les seues accions les quals, a més, acostumaven a ser manifestacions extremes, originals i força subversives (en tant que compromeses amb l'erosió de les constrenyedores convencions morals del moment).

⁹⁹ FEMEN: *En el principio...* pàg. 102.

interpel·lant uns espais que convertiran en escenari (places, carrers, espais semipúblics,...) alhora que fent circular símbols i significats amb els quals buscaran l'esclafit, la ruptura de l'ordre sociopolític patriarcal que refuten i desacaten¹⁰⁰.

Però, a més a més, aquest renovador activisme polític - artístic desenvolupat per les FEMEN prendrà una forma concreta a partir del *sextremisme*. És a dir, nova fórmula creada per les activistes per tal de descriure aquella tàctica mitjançant la qual posaran en marxa la rebel·lió de la sexualitat femenina en contra del patriarcat (veure **Annex I. La tàctica: el sextremismo**). En aquest sentit, la fórmula del *sextremisme* remetrà a una dimensió agressiva què, asseguda sobre la ressignificació dels cossos femenins en termes d' «arma política» contra el patriarcat, promourà una estratègia tàctica la qual, sense aplegar a l'exercici de la violència explícita, es mostrarà enormement combativa. Segons les FEMEN, doncs, sols una estratègia amb aquest format de despullament agressiu dels pits de les dones activistes serà capaç d'arremetre contundentment contra el sistema que les oprimeix. Convé tenir present, de fet, que aquest posicionament es farà evident al llarg de les seues accions militants (accions per a les quals les activistes es sotmetran a llargues sessions d'entrenament físic amb l'objectiu de preparar els seus cossos per resistir durant les manifestacions): amb posicions rígides i tenses, sense cap tipus d'expressió somrient, amb rostres seriosos i llençant crits colèrics per proclamar els eslògans.

D'altra banda, trobem com a segona dimensió d'aquesta centralitat dels cossos vinculada amb els nous tipus de politització *artivistes*, el significatiu i indispensable paper que han tingut en la remodelació dels antics formats d'agitació artística l'adveniment de **Internet i l'expansió de les xarxes socials al ciberespai**. Com dèiem als primers apartats, la incidència d'aquests espais en la vida social sobrepassarà les reestructuracions de tipus econòmic/polític, tot possibilitat la configuració d'un nou escenari per a l'entrelligament de resistències, solidaritats i indignacions què, a nivell mundial, actuarà a través de la xarxa. Òbviament, d'aquests nous mecanismes i formes de contestació política, o ciberactivisme en xarxa, també participaran els col·lectius, grups, associacions i moviments feministes de la Tercera Onada, tot quedant arreplegats

¹⁰⁰ Cal tenir en compte que el fet que, malgrat que aquestes expressions artístiques de denúncia política –allò que també ha estat conegut com a *artivisme*– hereten la vehemència de l'antic art de propaganda i agitació dels 60', al capdavant, han conduït a configurar nous formats i discursos de dissidència què arrenen en les característiques concretes del Nou Ordre Mundial. En aquest sentit, com a nucli d'irradiació inicial d'aquest tipus d'activisme polític artístic trobem als EUA, amb col·lectius i personalitats individuals tan destacats com Reclaim the Streets, ACT UP, Guerrilla Girls, WAC o Suzanne Lacy.

sota allò que, dintre de la teoria crítica feminista, coneixem com *ciberfeminisme* o *tecnofeminisme*¹⁰¹. És així, doncs, que les FEMEN entroncaran amb aquest renovador ciberfeminisme, sobretot, com a conseqüència del caràcter crucial que adquirirà, en les seues protestes, l'ús de YouTube, Facebook i Twitter: elements indispensables a l'hora de difondre, publicar i fer circular, a nivell internacional, els vídeos, imatges i fotografies de les accions i performances que hi realitzen, així com també les declaracions, comunicacions i campanyes mediàtiques que hi porten a cap.

Convé ressaltar el fet que és precisa i fonamentalment aquesta característica de FEMEN, l'element que ens permet inserir-lo dintre de la Tercera Onada, tenint en compte que un dels principals trets definidors del tipus de politització feminista engegat durant aquesta darrera etapa del moviment feminista, el constitueix la centralitat i força adquirida pels *massa media* i per les noves tecnologies en la configuració de les noves militàncies i lluites feministes. El potent entramat subjectiu i simbòlic incorporat pel feminisme de Tercera Onada, doncs, serà resultat de les eclèctiques possibilitats obertes pels entrecreuaments entre acció política, món cibernètic i pràctiques artístiques: possibilitats que permetran que la militància feminista, revestida d'innovadors aspectes plàstics i de suggeridores estètiques, obri altre tipus de processos crítics contra les representacions dominants. Les noves barreges, doncs, brindaran noves oportunitats als nous feminismes i, entre ells, a les FEMEN, a l'hora de repensar i qüestionar els entramats de poder i, així, a l'hora de desafiar el sistema androcèntric vigent a l'ordre mundial actual.

b) Experiència i significat subjectiu de la pràctica del topless per a les FEMEN.

Com a segona consideració, ens resulta important aprofundir una mica més en la manera en què les militants de FEMEN han experimentat, des de la seua pròpia subjectivitat, aquesta estratègia militant del *topless agressiu*. És a dir, reflexionar i problematitzar, de manera més profunda, el significat què ha tingut aquesta tàctica per a d'elles, la manera en què han viscut i experimentat les situacions de protesta al carrer, les seues opinions sobre el impacte sociopolític de les seues protestes. I és que, més

¹⁰¹ S'ha vist en la figura de Donna Haraway i, sobretot, en les reflexions realitzades per aquesta autora al seu text *Manifest per a ciborgs: ciència tecnologia i feminisme socialista a finals del segle XX*, el moment clau per al desenvolupament de plantejaments nous que permetin teixir aliances estratègiques amb les noves tecnologies dintre del feminisme. Ordinar, doncs, noves sinèrgies entre tecnologia i feminisme les quals possibiliten una expansió del darrer tant al món cibernètic com al món físic.

enllà dels debats suscitats bé a nivell teòric, bé a nivell mèdiatic / públic considerem que, en termes de *processos de subjectivació política*, el fet que les FEMEN autodefineixin els seus propis cossos despullats com a quelcom polític, les porta a configurar una mena de *narracions corporals* en base a les quals, la dimensió corporal, serà (re)significada com a una dimensió doblement política:

- *Política*, en tant que corporalitat assumida com a «militant»: elles són activistes entregades a la lluita feminista contra el patriarcat, dones decidides que lluitaran al carrer. Cossos femenins, per tant, que esdevindran i s'assumiran com a cossos militants polítics: *cossos guerrers* forjats en la pròpia trobada violenta amb els cossos del poder (forces policials); i *cossos armats* en tant que grup activista de lluita.

- *Política*, en tant que corporalitat femenina «despullada»: els seus pits seran la clau de la seua subversió, tenint en compte que, front els històrics dispositius de colonització dels cossos de les dones, front la històrica obsessió per controlar, dominar i legislar aquests, les FEMEN entendran el fet de despullar-s'hi públicament com el símbol suprem de rebel·lia antipatriarcal.

Aquests significats i ressignificacions del cos i la militància feminista hauran estat possibilitats per uns processos de subjectivació política feminista què, moguts per aquell *desig* de què parlaven Butler i Deleuze, hauran transcorregut al llarg de les progressives accions d'*autoconstitució* protagonitzades per les FEMEN. Accions produïdes com a conseqüència d'una voluntat expressa d'aquestes joves, d'un desig explícit el qual, mitjançant un seguit de reconfiguracions i transformacions intersubjectives, les haurà preparat per protagonitzar una vida política militant activa. En darrer terme, els significats que aquestes dones barallaran seran entesos, per elles mateixa, en clau d'estratègia de resistència, de pràctica transgressora: en definitiva, en clau d'alliberament (de *pràctica de llibertat*, seguint els termes foucaultians). Les seues accions al carrer, derivades de processos de problematització de la pròpia identitat de gènere, realitzades en múltiples països i difoses, amplament, gràcies a Internet i els mitjans de comunicació de masses, generaran tot un seguit de tensions i conflictes què els permetran, a nivell de subjectes, obrir nous espais per a l'experimentació i la transformació. D'aquesta manera, malgrat que subjectes-subjectades conformades discursiva i socialment, i inserides dintre de xarxes de poder, mitjançant el seu moviment de protesta activista, aquestes militants hauran buscat, primer a Ucraïna, i després a la resta de països, la desestabilització dels codis normatius vigents en diverses parts del món. Una

desestabilització resultat de la capacitat imaginativa de les activistes (de la potència, dels desitjos i energia implosius i dels processos desbordants, *rizomàtics*, que se'n deriven d'aquesta), la qual els permetrà un exercici d'apropiació i ressignificació dels seus propis cossos què, a més, han experimentat, des de la pròpia subjectivitat, com quelcom alliberador.

4.3.3. Transgressions i desestabilitzacions de l'ordre heterosexista actual.

Al capdavall, considerem que els particulars *sentits subjectius* polítics configurats per les FEMEN al llarg dels seus processos de subjectivació no sols han contribuït a la transformació de les seues vides quotidianes sinó que, d'alguna manera, han pogut contribuir a l'alteració i/o desgavellament de certs pressupostos normatius arrelats a l'imaginari col·lectiu hegemònic. Avançant-nos als apartats posteriors, el balanç final que en farem d'aquestes petites erosions exercides sobre algunes de les codificacions de gènere compartides i naturalitzades en la societat, no serà pas un balanç que porte a caracteritzar els efectes de la praxi semiòtica-discursiva de les FEMEN com quelcom subversiu. Això no obstant, sí que ens sembla important recalcar **els efectes transgressors que hi poden aplegar a tenir cabuda** com a resultat d'aquesta praxi, tenint en compte que partim de la premissa que, els horitzons de sentit fixats per un discurs concret, impliquen sempre l'obertura d'un ampli i ben divers *camp d'efectes*. Dintre l'heterogeni teixit social, doncs, un únic discurs serà susceptible de posar en circulació múltiples i disperses lectures. I és que, el sentit produït per un *text* concret mai no disposarà d'un caràcter lineal, unívoc i singular, ans al contrari: les significacions que se li atribuiran, resultaran sempre variades, contextualitzades, imprevisibles i, en la majoria de casos, enfrontades¹⁰².

Així les coses, entenem que l'element transgressor introduït per les accions de les FEMEN guarda relació amb les possibles escletxes que certs continguts de la praxi militant-política que adopten pot aplegar a obrir en el *model de feminitat* tradicionalment assignat a les dones: aquell model canònic d'identitat femenina què, rere

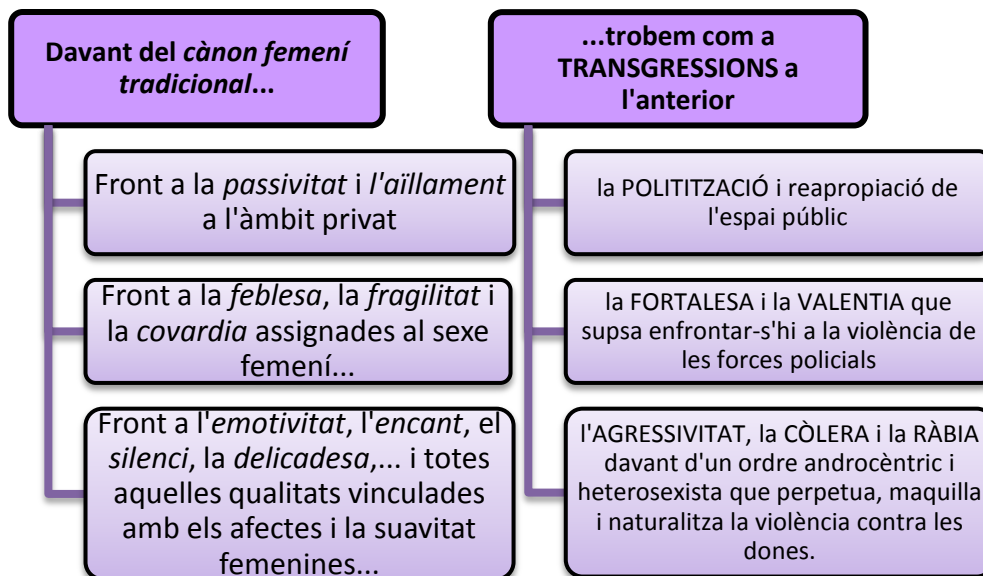
¹⁰² Ens adscriuim, aquí, a les reflexions mampreses per Eliseo Verón (recolzades, alhora, en Foucault i Wittgenstein). Aquest, entén la necessitat de distingir dues dimensions diferents dintre de l'estudi dels discursos socials, la de *producció* i la de *reconeixement* (termes que substituiran als clàssics d'*emissió* i *recepció*) posarà l'accent en el caràcter regulat i alhora atzarós de la dinàmica comunicativa. Així, a la condició regular (i regulada) de qualsevol gramàtica discursiva, caldrà afegir-li, com dèiem adés, imprevisibles i heterogenis fruit de les múltiples *gramàtiques de reconeixement*. És a dir de les heterogènies interpretacions que poden emergir de l'ampli camp d'efectes possibilitat per un discurs.

el procés de reconfiguració dels papers de gènere ordit al llarg del segle XVIII¹⁰³, encapsulà les dones en el lloc de la passivitat, l'emotivitat, la feblesa, la irracionalitat i la privacitat. Aquest seguit de significats normatius, recordem, haurien estat instal·lats sobre la diferència anatòmica entre els sexes, tot conduint a la configuració i jerarquització de les identitats masculina - femenina com a parts dicotòmiques, desiguals i (malgrat tot) complementàries. Una operació mitjançant la qual quedaren fèrriment delimitats els espais, funcions, atributs i natura pròpiament *masculins* (els quals, a banda de dotar-los de coneixement, objectivitat i autonomia, els relegarien al món de la política i els negocis) i aquells pròpiament *femenins* (els quals, entre altres coses, les restringirien al món de la llar, el matrimoni i la maternitat obligatoris, i la salvaguarda de la moral i els sentiments).

Les possibles fissures obertes per la militància de les FEMEN, però, romanen vinculades amb el caràcter i la presència polititzada que incorporen les activistes gràcies a les seues accions al carrer: dones que transgredeixen i subverteixen certs supòsits del cànon femení hegemònic (més vigent d'allò que hom tendeix a pensar actualment) mitjançant un trencament de la identitat passiva i dòcil que els havia estat imposada, aquella que s'esperava d'elles. Al capdavant, alguns dels significats que, durant la Modernitat, edificaren l'imaginari sociosexual dominant¹⁰⁴ i, en conseqüència, imposaren una feminitat enormement minvada, resultaran transgredits i reorganitzats pel tipus de lluita de les FEMEN. Així, les esclotxes amb què foradaran l'arrelada feminitat canònica, arremetran contra una part important de l'univers simbòlic generitzat que, tot i que amb reconfiguracions i modificacions importants durant les darreres dècades, encara perdura a l'època contemporània. Al nostre parer, els efectes transgressors resultat d'aquestes fissures poden sintetitzar-s'hi per mig del quadre següent:

¹⁰³ Atendre a les reveladores explicacions brindades per Thomas Laqueur al voltant dels processos de construcció dels sexes al llarg de la història, tenint en compte que aquests demostren com les interpretacions i significats que avui en dia atribuïm als cossos (aquelles fonamentades en el model dualista), provenen d'un seguit de transformacions epistemològiques i sociopolítiques que, ordides al llarg del segle XVIII, acabaren donant lloc a una conceptualització d'aquests que trencava, per complet, amb les interpretacions de sexe únic que havien imperat des de ben antic.

¹⁰⁴ Bastiment d'un renovat imaginari sociosexual que, més enllà de la reconfiguració sociopolítica ordida al llarg del segle XVIII sobre la base del *contracte sexual*, se'n derivà de la imposició d'un *contracte sexual* que, subsumit i completament invisibilitzat sota el primer, fou la contrapart del nou projecte polític i epistemològic de la Modernitat. Un projecte que, en oposició al subjecte il·lustrat racional i autònom, definí una feminitat fonamentada en la domesticitat, la interioritat i la sentimentalitat. Veure COLAIZZI, Giulia: «La construcción del imaginario socio-sexual», en COLAIZZI, Giulia: *Género y representación. Postestructuralismo y crisis de la modernidad*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2006, pàg. 106.

Més enllà dels límits amb què, dissortadament, les dones encara topen avui en dia, a l'hora d'ocupar els carrers, l'espai públic¹⁰⁵, al nostre parer resulta significatiu analitzar la manera en què aquestes activistes es reapoderen de dits espais, tot autopresentant-s'hi

Desembre, 2011. Minsk. Acció a Bielorrússia contra el règim de Lukashenko.

com a dones fortes, disconformes amb el sistema i disposades a lluitar pel canvi: dones actives (que no passives) i valentes (que no febles), què s'enfronten a un perill físic *real* cada cop que porten a terme alguna de les seues accions o de les seues *performances*. En aquest sentit, no podem deixar de recordar accions tan arriscades com la de realitzada a Bielorrússia, on tres de les activistes mamprenghen una protesta davant l'edifici de la KGB (una de les joves, a més, disfressada i fent paròdia del president, mentre totes tres enarboraven diverses pancartes i cridaven juntes *Llibertat per als presos polítics!* i *Llibertat per al poble!*), amb l'objectiu de mostrar l'oberta oposició contra el violent règim dirigit per Alexander

¹⁰⁵ Veiem, sinó, tots els discursos i els conflictes que circulen encara al voltant dels perills què assetgen les dones que es desplacen en solitari pels carrers a poqueta nit; les ansietats, pors i inseguretats que aquests generen davant la persistent possibilitat d'ésser violades, agredides o atacades; la tan naturalitzada violència simbòlica que roman subsumida davall l'*assetjament de carrer* manifestat per mig de les *floretes* o galanteries.

Lukashenko (qui, de fet, ha estat considerat per diversos especialistes com el darrer dictador d'Europa).

O també totes aquelles protestes mampreses a França contra els sectors conservadors i els grups d'extrema dreta, com per exemple aquella acció mampresa el Maig de 2012 a París, just el dia de la celebració de la festivitat de Joana d'Arc, amb la intenció de fer front a la manifestació organitzada pel grup d'extrema dreta *Troisième Voie*. En aquest cas, quatre de les

Maig, 2012. França. Protesta de les FEMEN contra la manifestació de l'organització d'extrema dreta francesa *Troisième Voie*.

FEMEN apareguren en un balcó de l'edifici del Ministeri de Cultura (a la porta del qual tenia lloc la manifestació neonazi), tot desplegant una immensa pancarta roja amb el rètol *Sextermination for nazism*.¹⁰⁶ Però també altres accions més recents, com ara aquella esdevinguda amb motiu de la presentació de la candidatura del Front Nacional les Eleccions Europees de 2014 en la qual les activistes marxaran en desfilada fins la seu del Front Nacional, tot exigint a la líder Marine Le Penn que surti a rebre-les.

Ambdues accions, amb els enormes riscos que suposaren tant en un com en altre cas (i, sobretot, en el primer)¹⁰⁷ evidencien unes actituds decidides i agosarades les quals invaliden els clàssics atributs de *passivitat* i *feblesa* amb què es definia la *feminitat*. Allò més destacable, però, és que l'erosió del cànon se'n deriva de l'assumpció i *posada en discurs* d'unes conviccions polítiques clares: altre dels àmbits històricament vedat a les dones (al igual que les qualitats com la valentia, la potència o l'autonomia), en tant que llurs interessos, ocupacions i funcions s'hi havien restringit, com vèiem adés, a tot allò vinculat amb les dimensions de la privacitat (el món de la llar) i de les emocions (la sentimentalitat). En conclusió, per tant, podem afirmar que una part del *camp d'efectes*

¹⁰⁶ Al mateix temps, les activistes llençaran bengales (el fum de les quals simbolitzarà la necessitat d'una neteja que lliuri a Europa de l'ascens de l'extrema dreta i del racisme, homofòbia i feixisme que promou) i besades a l'aire dirigides als manifestants d'extrema dreta, accions que causaran una enorme irritació entre els assistents.

¹⁰⁷ Podem parlar, de fet, de veritables represàlies contra les activistes de FEMEN en el cas de la protesta contra Lukashenko, detingudes per la KGB bielorrussa, romangueren desaparegudes durant més de 24 hores, període durant el qual foren durament interrogades, maltractades (despullades, ruixades amb gasoil i colpejades) i amenaçades de mort enmig d'un dels boscos de la frontera entre Bielorússia i Ucraïna.

discursius obert amb els circuits lingüístics activats per FEMEN ha contribuït a certa transgressió de l'imaginari simbòlic sociosexual dominant mitjançant la introducció d'algunes representacions de la feminitat que desestabilitzen i contradiuen els preceptes normatius hegemònics. I aquests efectes subversius es tornen clarament palesos si atenem al *reconeixement* i la legitimitat que diversos sectors de la societat han brindat als discursos i forma de lluita de les noves activistes: començant per la curiositat i l'afiliació al grup d'algunes dones d'arreu del globus¹⁰⁸, fins al suport i els elogis efectuats des de determinats àmbits feministes i de l'opinió pública general. Sectors que, dissentint més o menys respecte la forma militant del topless, conceben les accions de les joves com quelcom absolutament necessari, sobretot davant les potents regressions en matèria d'igualtat entre els sexes a què assistim avui en dia.

4.4. Rehabilitació de dispositius de poder? Més enllà dels discursos de resistència.

Com hem avançat, però, els efectes dels entramats discursius i de militància de les FEMEN són, a l'igual dels materials significants de tots els intercanvis comunicatius, sempre contextualitzats i, generalment, dispars i/o enfrontats. Així, més enllà de les significacions transgressores de certes desestabilitzacions simbòliques analitzades anteriorment, en aquest apartat ens endinsarem en l'**estudi dels efectes normativitzadors** que, considerem, sobreabunden als discursos del grup. El nostre propòsit és mostrar com han estat precisament les mateixes configuracions discursives que han possibilitat la introducció d'elements subversius, aquelles que han contribuït a perpetuar derives normatives dominants mitjançant la (re)articulació i la (re)codificació de nous dispositius de poder. Uns dispositius que, de fet, romanen fortament imbuïts de les prescripcions de gènere que arrangen, controlen i encapsulen les societats del Nou Ordre Mundial.

Aquestes reflexions deriven d'una ferma creença no sols en la necessitat d'ampliar l'estudi dels espais subjectius, els entramats de poder i les possibilitats de transgressió existents a l'actualitat, sinó sobretot, en la urgència d'aprofundir en la circularitat del poder i en les imbricacions irregulars i ambivalents de totes tres dimensions (poder -

¹⁰⁸ Recordem que l'abast assolit a nivell internacional de les FEMEN ha estat enorme, amb l'obertura de seus a França, Alemanya, Brasil, Estats Units, Espanya, Polònia, Itàlia, Israel o Canadà. Entenem que aquest fet se'n deriva de la visibilització (polèmica visibilització) i de l'abast mediàtic que les FEMEN han assolit, els quals, en certs casos, han connectat de manera positiva amb dones d'altres països les quals, de fet, han resolt afegir-s'hi a aquesta particular lluita *feminista* de les FEMEN.

resistència - constitució d'un mateix). I és que, com avançàvem al principi, ni el poder pot entendre's com quelcom homogeni, monolític i estàtic, ni tampoc pot fer-ho la resistència: fins i tot les pràctiques de llibertat romanen sempre susceptibles d'obrir dinàmiques difuses mitjançant les quals poden arribar a (re)activar-s'hi deixos, dinàmiques i representacions normatives. Convé subratllar, a més a més, que les nostres intencions aquí ni pretenen negar la capacitat d'agència de les FEMEN, ni tampoc llençar una pila d'arguments per endimoniar-les o per fer d'elles escarni. Ans al contrari, busquem una reflexió que ajudi a problematitzar els seus discursos i praxis, a complexitzar aquest fenomen i els seus efectes, en definitiva, a entendre aquestes activistes com a *síntoma* de l'actual context, com a resultat d'un temps i d'una època concrets.

Al llarg dels tres apartats següents, doncs, aprofundirem en la manera com les FEMEN han contribuït, d'una banda, a la rehabilitació de dos dispositius de subjectivació hegemònica i/o dominant (un de *naturalització* i altre de *sexualització* dels cossos femenins); d'altra banda, al nodriment d'un mecanisme de subalteritat què, profundament arrelat en les societats occidentals i neocolonials actuals, manté una rígida jerarquització per motiu d'ètnia /raça amb la qual es contribueix a la vigència de les desigualtats i injustícies socials actuals.

4.4.1. Naturalització i biologització dels cossos femenins: primer dispositiu hegemònic i de subjectivació.

Ja hem exposat que l'entramat discursiu de les FEMEN sobre la utilització del cos com a *ferramenta política* serà l'eix vertebrador de què es valdran les activistes per desplegar tot un seguit de significacions que els permetin erigir una nova forma de lectura del cos femení despullat. D'entrada, aquest fet no resulta estrany, tenint en compte que el desenvolupament i configuració d'una *comprensió política* del cos –i especialment del cos femení– ha estat, històricament, un dels aspectes centrals de les reflexions, les teoritzacions i les lluites feministes. Aquest assumpte, de fet, prengué rellevància ja durant la Segona Onada Feminista, en un moment en què, fent-s'hi explícit l'exercici i l'aplicació d'una política altament moralitzadora sobre els cossos de les dones, els nous Estudis Feministes començaren a entendre les materialitats corporals com entitats inscrites històrica i políticament, superfícies on habitaven les relacions de poder i, amb elles, les diferències i les desigualtats entres els sexes. Malgrat aquesta

connexió entre el feminisme clàssic i les FEMEN, però, crida l'atenció la insistència del grup no sols per desmarcar-s'hi del feminisme de generacions passades (al què defineixen com un referent *antic* i desfasat)¹⁰⁹ sinó, sobretot, per atribuir-s'hi, amb certa vanitat, la invenció d'aquest tipus de lluita que, polititzant, ressignificant i apropiant-s'hi del propi cos, fou inventada i fortament defensada ja per les activistes de Segona Onada a què critiquen. Això no obstant, al nostre parer, aquest *divorci* ha d'ésser entès com una mena de lluita generacional, més que no pas en termes de menyspreu de les joves envers el feminisme clàssic; un enfrontament intergeneracional al qual, a més a més, cal afegir-li una manca de profunditat teòrica en les reflexions de les FEMEN.

Deixant de banda aquest assumpte, allò que volem exposar aquí és el fet que seran justament els afanys per convertir el cos femení en una *ferramenta* al servei de la *revolució feminista*, allò que, en el cas de les FEMEN, les portarà al **rehabilitació d'una concepció essencialista dels cossos de les dones**. Així doncs, les nostres anàlisis ens porten a pensar que, tot i que en els seus discursos s'emfasitzi la idea de la necessitat de reapropiar-s'hi i ressignificar els propis cossos, les mateixes configuracions discursives què confeccionaran introduiran unes nocions *biologicistes* de la corporalitat els efectes de les quals, entenem, contribuiran a naturalitzar i enfortir la *diferència* entre els sexes. Segons afirmen en la seua pàgina web,

we recognise the European values of freedom, equality and comprehensive development of a person irrespective of the gender. *We build up a national image of femininity, maternity and beauty based on the Euro-Atlantic women's movements experience*¹¹⁰. [la cursiva és nostra]

Segons entenem, la insistència a construir una *nova feminitat* que es converteixi en el símbol *sagrat* de l'alliberament de la dona, farà participar les FEMEN dels mateixos entramats discursius què, arrelant en els pressupostos cartesians i en el rerefons històric del contacte social / contracte sexual què assenyalàvem adés, ordiren un imaginari sociosexual encarregat d'instal·lar i fer operatives les jerarquies de gènere, tot apel·lant

¹⁰⁹ Un feminisme que, segons entenem, hauria quedat obsolet i desorientat davant les circumstàncies i desigualtats que presenta el món actual: «*Le féminisme classique est une vieille femme malade qui ne marche plus. Il est coincé dans le monde des conférences et des livres*», ha aplegat a afirmar l'activista Inna Shevchenko en una de les seues entrevistes, tot reprenent un dels clixés més clàssics emprats als discursos antifeministes. ECHOLLET, Mona: «Femen partout, féminisme nulle part», *Le Monde Diplomatique* (en línia) 12 Març 2013 (consultat 03/05/2014). Disponible en: <http://www.monde-diplomatique.fr/carnet/2013-03-12-Femen>

¹¹⁰ Pàgina web (en línia): <http://femen.info/about/>

a l'autoritat de la biologia, de la *diferència anatòmica*, per assentar i legitimar la desigualtat entre dones i homes. Els materials significants introduïts per les FEMEN retornen novament a aquelles concepcions essencialistes que, assimilant les nocions de Dona i "Naturalesa" i contraposant aquest binomi al d'Home i "Cultura, establiren una correlació automàtica entre *feminitat - corporalitat* què, a grans trets, s'encarregà de reduir les múltiples i heterogènies experiències de les dones a quelcom irremissiblement marcat pel sexe biològic¹¹¹.

És així com, tot i les fissures a la representació dominant de la feminitat possibilitades pels discursos de les FEMEN, el caràcter essencialista i biologicista d'aquests acabaran prenent una funció normativitzadora, en tant que treballaran en la **recodificació d'aquell dispositiu de subjectivació hegemònic** que, marcat pel gènere, persevera encara en la tasca de fixar una relació automàtica entre *natura - sexe - veritat*. La mera referència de les FEMEN a una imatge homogènia de la *maternitat*¹¹² i de la *bellesa* femenina (embotallades, a més, per l'aura nacional ucraïnesa i per una premissa eurocentrista què analitzarem més tard) tornarà novament a encarcerar les dones dintre dels límits d'*allò corporal*, tot contribuint al reforçament dels binomis Dona - Corporalitat - Natura / Home - Racionalitat - Cultura. Un encarcerament que, a més a més, s'encarregarà de nodrir els models hegemònics de representació de la *feminitat* i, en conseqüència, a l'emfasització del caràcter *natural* del sistema sexe-gènere i de les institucions i sistemes de valors que el fonamenten.

En darrer terme, aquest dispositiu de subjectivació dominant reactivat amb els discursos biologicistes de les FEMEN les farà participar junt a totes les tecnologies de l'imaginari col·lectiu (i, especialment, junt a les potents tecnologies constituïdes pels mitjans de comunicació audiovisual actuals) què, imbricades amb el poder i el poder – saber, s'erigeixen com a constructores de mentalitats¹¹³ i com a significatives productores de diferències/desigualtats. No debades, aquestes nocions de maternitat i de bellesa (i també, tot i que ocultes, de *racialitat*) enarborades per les FEMEN, són les

¹¹¹ TUBERT, Silvia: *Del sexo al género. Los equívocos de un concepto*, València, Universitat de València, 2003.

¹¹² La pròpia Oksana Chatchko, per exemple, exposant la seua història familiar, afirmarà que en la qüestió de preocupar-s'hi i de tenir cura de la família i els fills, les dones sempre seran «más fuertes y resistentes que los hombres: les puede su instinto maternal y el sentido del deber». Concepcions essencialistes d'aquest tipus, de fet, impregnen (tot i que a voltes romanguin un tant ocults) bona part de l'entramat discursiu d'aquestes activistes.

¹¹³ COLAIZZI, Giulia: *La pasión del significante: teoría de género y cultura visual*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2007.

mateixes nocions hegemòniques diàriament esperonades pels mitjans de comunicació de masses, la publicitat, la televisió i les indústries cinematogràfiques. Unes tecnologies clau (dintre la cultura predominantment visual en què vivim) en la transmissió i difusió d'imatges fortament estereotipades de la feminitat, en base a les quals, els afanys i experiències vitals de les dones no anirien més enllà de somnis de núpcies, prínceps blaus, rellotges biològics, *instints* maternals, adoració per les compres, consum compulsiu i obsessió per l'aspecte físic.

Exposat açò, ens sembla interessant destacar dos aspectes emergides amb la rehabilitació d'aquestes codificacions normatives i biologicistes de la *feminitat*:

En primer lloc, el fet que la deriva essencialista dels discursos de les FEMEN no serà pas elaborada en clau d'*inferioritat* de les dones, ans al contrari: es farà apel·lant a una **sacralitat del cos femení** què, de fet, elevarà La Dona –sempre en singular i, per tant, concebuda com un model ideal restrictiu què exclourà totes aquelles dones que no s'hi aproximem a la rígida definició– a un estatus privilegiat per a la lluita feminista. En la nostra opinió, aquest tipus de reflexions de les FEMEN traspuen un paregut considerable amb alguns dels plantejaments hissats pels clàssics *corrents de la diferència* sorgits durant la Segona Onada. Uns plantejaments que, recordem, entre altres coses fonamentaren la causa central de la desigualtat entre dones i homes en la caracterització patriarcal que el sistema dominant havia fet de la dona. El solatge essencialista i biologicista de la *diferència* portà a aquetes feministes a defensar la idea que l'opressió de les dones havia estat resultat de la supressió de l'*essència femenina* i, en conseqüència, a afirmar que allò necessari era accentuar les diferències entre els sexes. De la mateixa manera, el determinisme biològic impulsat per aquests corrents també buscà l'enaltiment de les característiques, els rols i les actituds pròpiament *femenins*, així com l'aclamació d'una superior moralitat de les dones front als homes què és la que s'entreveu, en certa mesura, en la sacralització de la feminitat realitzada per les FEMEN (recordem, si més no, una de les asseveracions presents al seu Manifest: «El desnudo femenino, liberado del sistema patriarcal, destruye ese sistema, es el manifiesto de nuestra lucha y *símbolo sagrado de la liberación de la mujer*» (**Annex I**, cursiva nostra).

En segon lloc, i entroncant amb l'anterior aspecte, cal esmentar les imbricacions existents entre la concepció essencialista del *cos – feminitat* de les FEMEN i les **postures antiprostitució** què assumeixen dintre els polèmics debats feministes sobre el

treball sexual¹¹⁴. Allò que ens interessa destacar és, d'una banda, la manera en què les configuracions discursives a què s'adhereixen les FEMEN (amplament legitimades dintre el feminisme), tot parlant de *víctimes prostitutes, dones oprimides i esclavitzades*,... han assentat una concepció essencialista, monolítica i universal del *subjecte femení*. I és

Gener, 2013. Hamburg. Protesta especialment contundent de les FEMEN al Barri Roig d'Hamburg i en la qual clamaran per l'a criminalització de la prostitució.

que, és aquest tipus de reflexions, com ja hem avançat, aquelles que han contribuït a restringir les múltiples diferències existents entre les dones, tot ofegant la multiplicitat de veus, visions i projectes vitals que pot arribar a assumir cada subjectivitat femenina (i entre elles, les veus de les treballadores sexuals). Així mateix, i en conseqüència, aquesta restricció i universalització del *subjecte femení* implicarà no sols un constrenyiment del *subjecte feminista*¹¹⁵, sinó també una monopolització discursiva, de lluites i d'agenda política en mans d'aquells sectors dintre del feminisme què buscaran fer valer la seua posició (abolicionista i/o occidentalista) per sobre les veus oposades i minoritàries d'altres feministes. D'aquesta manera, sota l'esmentada monopolització romandrà subsumit un to messiànic, altament moralista i, en nombroses ocasions, occidentalista què, com en el cas de les FEMEN, acabarà infantilitzant i menysvalorant totes les visions que, des d'altres feminismes, dissenteixen de les pròpies.

En aquesta línia, l'especificitat concreta adherida al *nou feminisme en topless* se'n deriva del fet que, lluny d'establir ponts per fomentar el debat crític en qüestions com ara la prostitució, la postura que resol adoptar col·loca en el centre una agressivitat i una violència extrema contra totes les postures oposades. La nostra crítica, però, no va tant en la direcció de qüestionar la radicalitat agressiva que transmeten les activistes, com de

¹¹⁴ Recordem que, conforme apuntàvem en aparats anteriors, les FEMEN s'adheriran a la tendència majoritària dintre dels corrents feministes, tot adoptant els discursos de vessant abolicionista o antiprostitució, és a dir, aquells que, fortament imbuïts pel pensament de la diferència estatunidenc (manifestat a través del feminisme cultural), definiren la prostitució i la pornografia com a símbols suprems de la violència patriarcal, és a dir, d'un domini sexual de l'home sobre la dona el qual es fonamentava en la cosificació i objectualització d'aquesta.

¹¹⁵ Constrenyiment amb que les renovadores aportacions del feminisme de Tercera Onada, amb les influències del postcolonialisme i del postestructuralisme, semblaven haver trencat.

puntualitzar l'encaminament d'aquesta, ja que lluny d'ésser dirigida (tal com preconitzen) contra el *sistema de dominació patriarcal*, contra la *ideologia masculina* que domina l'ordre actual, col·loca en el mig de la diana les mateixes prostitutes. Açò ho demostren accions com aquella realitzada per algunes activistes al Barri Roig d'Hamburg, una protesta on les FEMEN aplegaren a confrontar-s'hi directament amb les treballadores sexuals¹¹⁶. Al capdavant, l'odi i l'inconformisme violent manifestat per les FEMEN acaba participant del seguit de construccions mentals hegemòniques que, al mateix temps, guien també el tipus de polítiques i d'actituds predominants envers les treballadores sexuals en les societats occidentals: aquelles que, ensordint les veus d'aquestes i, per tant, vetant la possibilitat de considerar-les *ciutadanes reals*, les releguen al paper passiu de víctimes i/o còmplices del delictes. Unes consideracions que, seguint Dolores Juliano, són les que permetran que

s'hi exerceixi, en major mesura que sobre altres col·lectius d'immigrants, la violència institucional: assetjament policíac, tracte arbitrari, detencions, deportacions, sense que la societat civil reaccioni (...) i fins i tot permet[rà] que algunes persones d'ingènua bona fe creguin que aquestes operacions policíacques beneficien les treballadores sexuals, ja que les alliberen de l'esclavitud¹¹⁷.

Finalment, per tancar l'apartat, podem dir que amb aquest paradoxal posat salvador/agressiu envers les prostitutes, les FEMEN contribueixen a recodificar un històric i arrelat procés d'estigmatització de les treballadores sexuals. Procés que no sols constitueix un dels pilars fonamentals de les societats heteronormatives sinó que, a més, s'encarrega de configurar la naturalització de la idea que existeixen dos tipus (*essencialitzats*) de dones: les *dones bones* i les *dones dolentes*. Nodrir aquesta estigmatització suposa, segons entenem, contribuir a l'operativitat d'un dispositiu de control que, victimitzant/criminalitzant les prostitutes condueix a prescriure i restringir el tipus de feminitat desitjable i legítima de la societat actual, fent arrelar un tipus de subjectivació femenina que tindrà molt poc, per no dir gens, de transgressora, i sí, molt d'hegemònica i normativa.

¹¹⁶ En línia: <https://www.youtube.com/watch?v=Rrdlz5k9M-o>.

¹¹⁷ JULIANO, Dolores: *Les altres dones. La construcció de l'exclusió social. Els discursos que ens uneixen i ens separen*, Barcelona, Quaderns de l'Institut, 7, 2005, pàg. 74.

4.4.2. *Sexualització dels cossos femenins: segon dispositiu hegemònic de subjectivació.*

La segona qüestió sobre els efectes de la militància i les gramàtiques discursives de les FEMEN (també connectada amb la centralitat del *cos despullat*) ens porta a parlar de la rellevància d'un segon dispositiu hegemònic de subjectivació: el **dispositiu de sexualització dels cossos femenins**. A grans trets, podem dir que seran tant la constatació del reiterat i restringit model de bellesa i d'atractiu femení que semblarà predominar en les seues accions, com també la instrumentalització que faran dels seus cossos per tal de cridar i atreure l'atenció de la premsa i la resta de mitjans de comunicació de masses, allò que farà lícit i convenient plantejar els següents interrogants: la centralitat del cos despullat en les accions de les FEMEN ¿possibilita una *polítització de la sexualitat* real i efectiva? (és a dir, permet una nova *revolució sexual*, tal com proclamen les activistes, la qual contribueixi a desestabilitzar l'ordre normatiu?). O per contra, allò que convindria és parlar d'una *sexualització de la política* què, en certa mesura, no sols torna a col·locar el cos femení en el punt de mira (donada l'alterada acollida dels mitjans de comunicació) sinó que a més ho fa alimentant els mecanismes de control propis de la nova *societat de consumidors* configurada dintre del Nou Ordre Mundial?

Al nostre parer, com dèiem anteriorment, el cas de les FEMEN donarà mostra d'una **rotunda sexualització de la política** la qual, dintre d'aquell Nou Ordre Mundial actual on la imatge i *allò visual* s'han constituït elements essencials¹¹⁸, guardarà relació amb les formes dominants d'estructuració d'allò «visible» i amb els paràmetres i funcions hegemòniques de la mirada. Ben conscients que la identificació d'aquestes configuracions li la devem a aquell potent treball crític sobre la imatge que conjugà teoria feminista i teoria fílmica, podem afirmar que els discursos i les representacions *sexualitzades* que les FEMEN posen en circulació formen part de les operacions i recursos tècnics-semiòtics-discursius dominants. És a dir, aquells que, seguint Giulia Colaizzi quan ens parla de les teoritzacions de Laura Mulvey, foren introduïts pel cinema narratiu *clàssic* i esperonats per la indústria cinematogràfica hollywoodenca. Com afirma, aquests recursos i les formes discursives dominants que instal·laren, es basaren

¹¹⁸ COLAIZZI, Giulia: *La pasión del significante...* pàg. 10.

en la manipulación del placer visual, en la codificación de «lo erótico en el lenguaje del orden patriarcal» mediante la sustancialización e identificación de lo femenino como *to-be-looked-at-ness*: objeto erótico por excelencia, cuerpo aislado, embellecido, exhibido, a la espera del desenlace final¹¹⁹.

El tipus d'experiència política engegada per les FEMEN, doncs, ens mostra que, malgrat els processos de des-subjecció mampresos per les activistes, ha conduït a la rehabilitació de *jocs de veritat* normatius, cosa que, mitjançant la difusió d'uns codis i d'unes representacions *sexualitzades* de feminitat, contribuirà a l'enfortiment de l'imaginari simbòlic sociosexual dominant. Així, els entramats de poder que operen en la societat i que *subjecten* les activistes es fan novament visibles a despit de les trajectòries de politització que les segueixen, fent-s'hi clarament palès que, lluny de pertorbar la coherència i la linealitat essencialista de les representacions de la feminitat hegemònica, acaben emfasitzant el caràcter eròtic, *objectual* i *sexualitzat* d'unes figures i cossos femenins que, a sobre, han estat constituïts com pur espectacle dintre la cultura dominant¹²⁰.

Exposat açò, ens sembla interessant abordar dues qüestions determinants en l'estratègia i l'operativitat d'aquest dispositiu de *sexualització* configurat i habilitat per les FEMEN:

En primer lloc, el fet que la constatació de la presència d'aquest se'n deriva de la comprovació del **reiterat i idealitzat model de bellesa femenina** que en resulta tant de les accions de les FEMEN, com del tipus de política interna impulsada pel grup (en allò referent a l'admissió/no admissió de determinat tipus de cossos). Deixant de banda les fortes polèmiques generades entre l'opinió pública respecte d'aquest tema, i sense voler qüestionar les rotundes negatives proferides per les FEMEN en les acusacions que se'ls han fet de seleccionar *cossos bells, joves i prims*, el ben cert és que dintre la ingent quantitat d'imatges i audiovisuals difoses tant als mitjans de comunicació com a la Web, és fa clarament palesa la prevalença d'un model de bellesa canònic. Aquest, com ja hem avançat, respon fidelment a aquell model enarborat per l'ordre neoliberal androcèntric hegemònic, és a dir, un model fonamentat en l'esveltesa, la primesa, la blancor de pell i

¹¹⁹ COLAIZZI, Giulia: «Placer visual, política sexual y continuidad narrativa», *Arbor* CLXXIV, 2003, pàg. 340.

¹²⁰ COLAIZZI, Giulia: *La pasión del significante...* pàg. 11.

l'extrema joventut. Declaracions de l'activista Inna Shevchenko com la que segueix, ho demostren clarament:

esta sociedad machista ha convertido el feminismo en un estereotipo: mujeres poco menos que barbudas, deseosas de acabar con los hombres y que hacen el amor entre ellas. Y había que cambiar esa percepción. Una mujer atractiva, en minifalda, con tacones altos y bien maquillada no tiene por qué ser tonta. Se puede ser sexy, femenina y, al mismo tiempo, inteligente, activa, y sabedora de lo que pasa alrededor. Necesitábamos una nueva forma de llamar la atención.¹²¹

Així, tot i que el nostre objectiu no és tornar, novament, a col·locar en l'eix del debat i sota mirades escrutadores, els cossos de les dones (en aquest cas, de les activistes de FEMEN)¹²², sí que considerem significatiu el fet que aquestes activistes afirmen optar per una militància que fa sobresortir els cossos femenins *sexys, atlètics i atractius* impulsats per l'ordre heteropatriarcal. Les seues pròpies memòries, de fet, conclouen amb aquest revelador paràgraf:

Uno de los reproches que se nos hace es que practicamos un sexismo invertido. No es completamente falso. Nuestras chicas deben ser deportistas para poder hacer frente a pruebas difíciles, y bellas para que puedan utilizar sus cuerpos. En resumen: FEMEN encarna la imagen de una chica nueva: bella, activa y libre¹²³.

A més a més, entenem que aquest tipus de discurs i els *jocs de veritat* dominants que reproduïx, llençaran una imatge reformulada de la *superdona* configurada a l'ordre actual. Una representació que, al temps que fa viable la progressiva incorporació de les dones al mercat laboral, a l'espai públic, les manté com úniques responsables de l'espai privat i de les relacions afectives, així com de complir fidelment els esquemes de bellesa normativa. De tal manera, segons aquest *mite de la superdona*, les dones no sols deuran mostrar aptituds i actituds fidels al sistema empresarial neoliberal actual (ser competitives, individualistes, autònomes, intel·ligents, contundents i agressives), sinó

¹²¹ <http://www.elcomercio.es/20130408/gente/feminista-lesbiana-201304081104.html>

¹²² Recordem que, entre moltes de les crítiques que els han estat llançades, una important ha estat aquella que els llença en cara el fet que entre les activistes abunden únicament els cossos prototípics fomentats per les societats androcèntriques i neocapitalistes actuals.

¹²³ FEMEN: *En el principio...* pàg. 183.

que, a més, deuran seguir estrictament el seu rol com a esposes i mares (i filles, germanes, amigues,...), alhora que es mantenen dintre d'uns cossos joves, atlètics i esvelts, és a dir, uns cossos apetibles per al sexe masculí (i què, de fet, beneficien, al sistema neoliberal).

En segon lloc, observem com a manifestació clara del dispositiu de *sexualització* la clara **instrumentalització dels mitjans de comunicació** que fan les FEMEN, enormement conscients de la immediata i explosiva reacció d'aquests després de cadascun dels seus espectacles-militants en *topless*. Així, malgrat els processos de politització engegats per les activistes, mitjançant la sexualització del discurs, les activistes cercaran atreure l'atenció de la premsa i dels programes de telenotícies, àvids d'històries i de fets sensacionalistes que suscitin el interès immediat del públic. Amb açò, la importància de la diferència sexual en l'estructuració i funcionament de les societats del Nou Ordre Mundial serà evident, fent-s'hi palesa la presència d'una *tecnologia de gènere*¹²⁴ encarregada no sols de produir i naturalitzar la dicotomia sexual (i les identitats *masculina* i *femenina* corresponents), sinó també de disciplinar, controlar i regular jeràrquicament les relacions entre ambdós sexes. De la mateixa manera, queda també palès l'ús que altres tecnologies socials (com ara la premsa, els mitjans de comunicació) en faran de la tecnologia de gènere: mecanismes i estratègies discursives que s'aliaran per forjar i reproduir un tipus d'imaginari social què, fent prevaldre un *plaer visual* androcèntric, tendirà a la *sexualització* i *espectacularització* dels cossos de les dones¹²⁵.

El fet de buscar treure profit de la morbositat que els cossos despulats de les activistes provoquen en els sensacionalistes mitjans de comunicació de masses, porta a veure com les FEMEN han apostat per la utilització de les mateixes tecnologies i dispositius de poder que s'encarreguen de configurar i mantenir l' *statu quo* neoliberal i androcèntric. Aquestes pràctiques militants, doncs, mostren el manteniment d'uns models de subjectivitat hegemònics que faran prevaldre l'ultraindividualisme (veient el caràcter personalista i protagonista d'un nombre concret de militants), la banalització política i l'*objectualització* dels cossos femenins. D'aquesta manera, tot i constituir-s'hi com a grup militant polític i rebot contra el sistema, les FEMEN es mostren com clar expositor dels efectes del *biopoder* que ordena, controla, regula i prescriu els processos

¹²⁴ DE LAURETIS, Teresa: «La tecnología... pàgs. 35.

¹²⁵ MULVEY, Laura: *Placer visual y cine narrativo*, València, Universitat de València, 1988.

vitals dels subjectes dintre les societats de consumidors actuals. A grans trets, analitzar aquest fenomen ens mostra com de complex resulta sortir-se'n d'uns entramats de poder què, mitjançant dispositius de control com la *seducció* i la mobilització del plaer, han ordenat les societats consumistes pròpies del Nou Ordre Mundial¹²⁶. Les FEMEN, doncs, disposaran de manera acrítica dels mitjans de comunicació de masses per tal de convertir-s'hi en símbols mediàtics *sexualitzats*, única manera, entendran, de fer arribar el seu missatge a la societat:

Si íbamos con faldas negras y camisas blancas, nadie nos prestaba atención. Sin embargo, en cuanto una se ponía en topless, aquello causaba escándalo y aparecía inmediatamente en los telediarios. Eso sucedía sobre todo en nuestras protestas de carácter político. Comprendí entonces que aquello era lo que funcionaba. *Es triste que una tenga que desvestirse para que la escuchen, pero si no hay otro medio, lo mejor es disfrutarlo y utilizarlo para nuestros propósitos*¹²⁷.

La voluntat de les FEMEN per resultar apetibles no sols als restringits canons de bellesa androcèntrics sinó, sobretot, de convertir-s'hi en *icones*, símbols sexuals *feministes* dels mitjans de comunicació actuals (què, de fet, busquen difondre aquests paràmetres), connecta amb les explicacions de Sloterdijk quan afirmava que,

en lo esencial, las masas actuales han dejado de ser masas capaces de reunirse en tumultos, han entrado en un régimen en el que su propiedad de masa ya no se expresa de manera adecuada en la asamblea física sino en la participación en programas relacionados con medios de comunicación masivos (...) En ella uno es masa en

¹²⁶ Com han assenyalat diversos teòrics i teòriques, les potents transformacions esdevingudes durant les darreres dècades han donat lloc a unes societats de consumidors què, anàlogament, han instal·lat una forma d'exercir el poder que va més enllà d'aquella tecnologia del Panòptic erigida sobre el mecanisme de la *vigilància* de què parlà Foucault. Aquesta nova forma de poder s'erigeix sobre un nou dispositiu que, conegut com Sinòptic, ha pres com ha objectiu el control efectiu de les societats mitjançant la seducció (més que no pas la vigilància). Aquesta portarà els subjectes a adquirir determinades formes de comportament en consonància amb la societat de mercat i de consum: formes que, a banda de construir un àmbit privat entès com quelcom purament individual i desconnectat de les qüestions col·lectives, configuraran una concepció de les experiències de desig com a experiències de plaer intens i d'èxit social que cal satisfer de manera immediata. L'esmentat dispositiu, força potent gràcies a les poderoses tecnologies conformades pels mitjans de comunicació de masses i Internet, construirà una visió de la realitat social ben específica la qual, fent prevaldre com a únic model desitjable un tipus d'existència assegurada sobre la satisfacció immediata d'un plaer alimentat per les lògiques del consum, servirà als interessos del sistema de control imperant i, en conseqüència, a la pervivència d'un tipus de societat inextricably lligada al consumisme (BAUMAN, Zigmund: *En busca de la política*, Buenos Aires: Fondo de cultura económica, 2001).

¹²⁷ Afirmacions de Inna Shevchenko a FEMEN: *En el principio...* pàg. 79 (la cursiva és nostra).

tanto individuo. (...) El resultado de todo ello es que las sociedades actuales o, si se prefiere, posmodernas han dejado de orientarse a sí mismas de manera inmediata por experiencias corporales: *sólo se perciben a sí mismas a través de símbolos mediáticos de masas, discursos, modas, programas y personalidades famosas*. Es en este punto donde el individualismo de masas propio de nuestra época tiene su fundamento sistémico¹²⁸.

Al mateix temps, els *coscos sexualitzats* de les FEMEN, embolcallats per eixa aura de lluita agressiva i *sexy*, i revestits de símbols, signes i eslògans propis faran que, les activistes es converteixin en la seua pròpia marca: la *marca FEMEN*, la qual tractaran d'estendre a altres països sota el paraigua brindat pels mitjans de comunicació i en forma de franquícia jerarquitzada sota el centre directriu (com si d'una marca comercial es tractés). En aquest sentit, resulten enormement reveladores les paraules de Santiago Petit quan afirma que

[...] nada escapa del capital que lo marca todo con su huella y, antes que nada, a cada uno de nosotros. En la época global, “Yo soy” significa “yo soy mi propia marca (comercial)”. Me identifico con ella, me apropio de ella, y gracias a ella, me diferencio de los otros. Mi objetivo será su crecimiento y expansión»¹²⁹.

Així, tot i que sempre existeixen possibilitats d'agència què obrin espais de resistència i subversió des dels què qüestionar i contradir aquella realitat que oprimeix, en el cas de les militants FEMEN, considerem que aquesta subversió de la subjectivitat neoliberal no acaba de tenir lloc: tot i els processos de politització realitzats, les seues accions no permeten esgarrar aquest *jo capitalista* (i, segons entenem, androcèntric) hegemònic què habita els racons més recondits de l'existència humana a l'actualitat. Més enllà del discutible caràcter desestabilitzador de les imatges i representacions que difonen amb les seues actuacions (les quals s'insereixen, per complet, dintre dels fluxos d'imatges i codificacions *sexualitzadores* i *objectualitzadores* què prevalen al potent panorama visual actual), les ferramentes i opcions de les FEMEN fan el joc a l'aferrissat

¹²⁸ GIL RODRÍGUEZ, Eva Patrícia: *Ultraindividualismo y Simulacro en el Nuevo Orden Mundial. Reflexiones sobre la sujeción i la subjetividad*, Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona, 2004.

¹²⁹ LÓPEZ-PETIT, Santiago: *La movilización global...* pàg. 75.

capitalisme consumista per mig de la comercialització de la seua *marca* gràcies a l'efectisme i la cridanera provocació.

Mass media, sexualització i espectacularització (tres elements clau dintre de les societats neoliberals actuals) esdevindran eixos de la militància d'aquestes joves. Les lògiques capitalistes i consumistes, la nova *cultura del espectacle* esperonada pels mitjans de comunicació (amb el tractament *sensacionalista* dels esdeveniments, l'*espectacularització* de la realitat, la recerca de continguts que entretinguin) i el manteniment de lògiques/mirades androcèntriques que satisfan el plaer visual masculí, resideixen en els ciments de les accions militants de les FEMEN. Lluny de contribuir a l'emergència d'un pensament crític, a qüestionar els marcs normatius que fan intel·ligible la vida social, aquesta praxi de les FEMEN (què funciona mitjançant la lògica de *espectacularització* de la realitat - *sexualització* de la política) no sols farà que als debats mediàtics i socials s'acabi parlant més sobre el tipus d'estratègia del *topless*, que no pas sobre les seues demandes, sinó que acabarà contribuint a una clara banalització comercialitzada del discurs feminista.

4.4.3. La supressió de l'altre: neocolonialisme i jerarquitxació per motiu d'ètnia/raça.

Finalment, considerem enormement important introduir una tercera dimensió en l'anàlisi dels efectes normativitzadors i/o enfortidors d'aquell imaginari simbòlic dominant encarregat de mantenir vigents jerarquies, dominacions i, en conseqüència, opressions i desigualtats socials. Així, escapant una mica de la centralitat dels cossos despullats de les FEMEN, abordarem aquelles *derives neocolonials i islamòfobes* que han anat desprenent-s'hi de bona part dels seus discursos i representacions, i amb les quals, entenem, han contribuït a l'enfortiment de mecanismes de subalteritat de raça enormement vigents en les societats occidentals actuals.

Com hem vist en apartats previs, junt a la lluita contra el turisme sexual i el combat contra els règims polítics autoritaris, les FEMEN han definit com a tercer bastió d'atac tot tipus d'institucions religioses, tant les islàmiques com les catòliques, en tant que les consideren unes de les principals protagonistes del sosteniment del patriarcat. No obstant això, en realitzar una anàlisi exhaustiva del nombre i calibre de les protestes realitzades per les FEMEN fins l'actualitat, comprovem que aquesta lluita contra *totes*

les religions és, en realitat, aparent: d'una banda, perquè es fa palesa una especialment acarnissada vehemència de les activistes a l'hora de combatre la religió islàmica. D'altra banda, perquè resulta clara l'activació i el desplegament que enceten de tot un seguit de representacions mitjançant les quals consolidaran les operacions de marcatge *racial* derivades del potent aparell semiòtic-material (seguint el concepte de Haraway) habilitat a l'occident neocolonial. Per entendre bé aquestes operacions, però, convé explicar dos fenòmens històrics fonamentals els quals es troben entrelligats:

En primer lloc, allò que des de les ciències socials s'ha abordat com a *processos de construcció del Jo i l'Alteritat*. És a dir, l'anàlisi de totes aquelles dinàmiques que, esdevingudes a les societats occidentals a partir del segle XVIII, permeteren que els restringits grups dominants –constituïts per subjectes fidels al restringit estàndard d'«home blanc, occidental i de classe benestant»– anaren confeccionant tot un seguit de teories, discursos i rígids paràmetres en base als quals, al temps que es constituïen com a únics subjectes vàlids, autònoms i racionals, fixaren l'*Alteritat* com a quelcom diferent, mancat i radicalment inferior. Seguint Edward Sampson, cal entendre aquest conjunt d'operacions discursives com una amalgama de processos de construcció hegemònica del Jo / Altre sustentada sobre l'establiment de relacions de *negació* a partir dels vincles de *dependència*¹³⁰. Açò implica que la construcció del Jo (subjectivat sempre definida com autònoma, independent i, inequívocament, privilegiada) portà forçosament aparellada una violenta apropiació i submissió de l'Altre, qui, subjectivat com inadequat i incomplet, acabà sent sistemàticament negat en la forma d'un *altre servicial*. Fou aquest fet el que, darrerament, assentà i mantingué vigents unes clares relacions de dominació mitjançant les quals l'Altre, configurat per servir els grups dominants, seria alhora incessantment silenciats pels darrers (en clara possessió del privilegi d'enunciació i control discursiu).

Per Sampson, però, la dependència entre ambdós resulta clara donat que sols la violenta construcció servil i silenciada de l'Altre, permetria aquesta superposició preponderant del Jo què, forçosament, necessitaria el reflex en el mirall de l'alteritat per subsistir. Aquesta dependència mútua, però, serà ocultada per les veus dominants mitjançant la construcció d'una falsa neutralitat recolzada sobre la imatge il·lustrada i universal de l'home blanc i acabat de què parlàvem adés: experiència subjectiva

¹³⁰ SAMPSON, Edward: *Celebrating the other. A dialogical account of human nature*. Londres, Harvester Wheatsheaf, 1993.

normativa que seria definida com a independent i única desitjable, al temps que es negava la pluralitat de models experiencials i identitaris alternatius. En aquest sentit, l'Alteritat contindria tots aquells grups socials que, desviant-s'hi de l'estàndard suposadament neutral, universal i no-marcad racialment (ni tampoc, sexual o econòmicament)¹³¹, anaven a caracteritzar-s'hi com *diferents* –diferents i incomplets, *inadequats*¹³²– mitjançant aquella operació dominadora de la *raó moderna* que Sampson anomenà «il·lustrada supressió de l'altre»¹³³. A més a més, resulta enormement destacable el fet que aquest estatus d'Alteritat quedaria imprès, inscrit en els cossos de tots aquells subjectes que (majoritàriament) no s'acoblaven al cànon normatiu: superfícies corporals on la *diferència* quedaria petrificada i, al capdavall, naturalitzada. Ens trobem, doncs, davant d'una mena de *cossos-presó* els quals no sols atraparan els membres dels grups subalterns, sinó que a sobre habilitaran l'arrelament d'unes definicions que, llençades per la cultura dominant, els construïran com a cossos lletjos, bruts, impurs, malalts, infestats, contaminants,... és a dir, com a materialitats abjectes¹³⁴ i, en conseqüència, susceptibles d'ésser evitades, apartades, rebutjades i naturalment, odiades.

Són aquestes concepcions, aquest tipus de discursos i representacions, les que possibilitaran la vigència d'un aparell semiòtic-material encarregat de produir unes *ficcions reguladores de raça* les quals, en darrer terme, seran les responsables del fort arrelament del *racisme cultural* a les societats occidentals actuals. Com sabem, tot i que bona part d'aquestes es troben assegurades sobre democràcies liberals que, teòricament, es troben compromeses amb una llibertat i una igualtat formal de drets i oportunitats idèntiques per tothom, al seu interior han bastit un imaginari simbòlic clarament racista i xenòfob. Aquest imaginari, emmascarat rere la fal·làcia d'allò *políticament correcte*,

¹³¹ Els exemples del gènere o la classe són clau per a la comprensió d'aquesta relació entre el Self i l'Altre en termes de dependència i negació exposada per Sampson, tanmateix en aquest apartat nosaltres ens centrarem en les possibilitats que obre per entendre les construccions d'alteritat en termes d'ètnia / raça.

¹³² HOOKS, Bell, BRAH, Avtar, SANDOVAL, Chela [et. al.]: *Otras inapropiables...* pàg 79.

¹³³ GIL RODRÍGUEZ, Eva Patrícia: *Ultraindividualismo y Simulacro en el Nuevo Orden Mundial. Reflexiones sobre la sujeción i la subjetividad*, Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona, 2004.

¹³⁴ Marion Young parlarà de l'«abjecció» partint del concepte brindat per Julia Kristeva. Per la darrera, l'abjecció no seria altra cosa que aquell sentiment d'aversion, de repugnància, de temor, que els subjectes experimenten quan fan front a determinades situacions, imatges, matèries... que els fan sentir-s'hi amenaçats i fràgils, a la vora de la fragmentació de la pròpia subjectivitat. Segons exposa Young, malgrat que aquesta teoria no és capaç de brindar una explicació històrica de com determinats grups apleguen a ser definits com a cossos lletjos, menyspreables,... (aquesta connexió simbòlica sempre quedarà configurada històricament i, per tant, donant-s'hi transformacions al llarg del temps i diferències en funció de cada societat), sí és vàlida per descriure la manera en què aquestes connexions entre abjecció / determinats grups, conformen les identitats i ansietats dels subjectes (MARION YOUNG, Iris: *La justicia i la política...* pàgs. 240 – 248).

roman latent, actuant en la majoria de casos de manera vetllada, sota estereotips naturalitzats i implícits que, en darrer terme, fomentaran i legitimaràn la manifestació d'actituds, idees i comportaments marcats per prejudicis, sentiments de superioritat i conviccions de la inferioritat d'aquells *racialment* marcats com Alteritat. A més a més, aquest racisme ocult de les societats occidentals actuals coexistirà amb les noves nocions de tolerància que, amagades sota una estratègia multiculturalista que, lluny de produir un vertader qüestionament de les jerarquies i exclusions hegemòniques dintre de societats concretes, tendiran a substancialitzar i naturalitzar les identitats, tot desembocant en una exaltació i celebració acrítica de les diferències la qual, en darrer terme, continuarà invisibilitzant i mantenint vigents els privilegis de la majoria no-marcada¹³⁵.

Entrelligada a d'aquesta qüestió, en segon lloc trobem el *fenomen creixent de la islamofòbia a Europa*. Conforme algunes/uns especialistes han posat de manifest, cal entendre el pànic envers *allò musulmà* dintre de la proliferació de tot un seguit de «temors socials» difosos a Occident des d'acabades de la Guerra Freda. Aquests temors socials, però, no són altra cosa que construccions discursives mitjançant les quals s'ha buscat l'aixecament de «valors occidentals» (concebuts com moralment *superiors*) amb l'objectiu de qüestionar la presència musulmana dintre de les àrees metropolitanes occidentals. Junt amb aquests especialistes, doncs, entendrem dites construccions com a clara expressió d'una creixent *islamofòbia* a l'àmbit occidental. Amb el neologisme *islamofòbia*, aparegut al llarg dels 90' al món de la investigació (però ràpidament difós al món de la política i l'opinió pública), es pretenia englobar totes aquelles percepcions negatives i pejoratives sobre l'Islam, així com també les actituds de discriminació i intolerància envers els musulmans per motius d'odi racial, en progressiu augment a Europa. Malgrat no existir una definició consensuada, a grans trets la *islamofòbia* es caracteritza per l'establiment d'interpretacions monolítiques i estàtiques de l'Islam, les quals el conceben com una doctrina refractària al canvi, alhora que radicalment distinta i allunyada de qualsevol altra religió i cultura (és a dir, sense cap tipus d'element comú que la connecti amb altres). Des d'aquesta perspectiva, l'Islam serà identificat com un sistema de creences inferior a la cultura d'Occident, anàleg, de fet, a la barbàrie, la irracionalitat, el primitivisme i el sexisme; al mateix temps que se'l concep com

¹³⁵ ROMERO, Carmen: «Los desplazamientos de la raza: de una invención política y las materialidades de sus efectos», *Política y sociedad*, Vol. 40, Núm. 1, 2003, pàg. 121.

quelcom violent, agressiu i enormement perillós, vinculat amb el terrorisme i immers amb el xoc de civilitzacions¹³⁶.

La islamofòbia actual, per tant, tot arreplegant els discursos de superioritat cultural europea configurats al llarg dels segles XIX - XX al voltant de les nocions de civilització (Occident) / barbàrie (Orient - Islam), ha aconseguit rearticular aquestes trames discursives i dotar-les de nous significats dintre del panorama del Nou Ordre Mundial. Així, seran recuperades argumentacions de l'antic colonialisme occidental, com ara l'idea d'una *obligació moral* dels països europeus a l'hora de civilitzar uns pobles islàmics què, descrits com salvatges i retardataris, es perceben incapaços de sortir per si mateixa de l'obscurantisme per tal de seguir l'estel de progrés i modernització d'Occident. Aquesta perspectiva fortament etnocèntrica no sols portarà implícita una concepció essencialista i ahistòrica de la cultura dels *altres*, de la cultura islàmica (entesa com una entitat immutable, monolítica, retrògrada i tancada al canvi) sinó que, a més a més, permetrà dotar aquesta d'un *caràcter excepcional* que farà que, des d'Occident, romanguí sempre vinculada amb el irracional i violent fanatisme antioccidental.

Així mateix, la consolidació i els perniciosos efectes d'aquestes estratègies discursives s'ha vist força enfortits després dels atemptats de l'11S als Estats Units (així com dels atemptats de Londres i Madrid) i amb la conseqüent aparició del discurs de *la guerra contra el terror*. Un fenomen que anava a permetre barrejar novament tots aquests estereotips, essencialismes, reduccionismes i sentiments de superioritat occidental per tal d'introduir i acoblar nous elements què remetrien a la sospita, el pànic i l'apressant necessitat de seguretat de les poblacions *civilitzades* davant del fenomen terrorista islàmic.

Exposat açò, allò que ens interessa destacar és com mitjançant les pretensions d'*universalització de llurs discursos i formes militants*, les FEMEN pretenen també universalitzar i estendre a totes les cultures i societats un únic tipus, occidentalitzat, de feminisme i de lluita militant feminista. Un fet que, sens dubte, ha acabat conferint un caràcter fortament neocolonial al grup, la càrrega islamòfoba i racista del qual, a més a més, li ha valgut contundents crítiques per part de moviments i agrupacions feministes postcoloniales. Segons entenem, l'adhesió de les FEMEN a aquesta lògica neocolonial, el

¹³⁶ Pàgina Web de l'Observatori Europeu del Racisme i la Xenofòbia (EUMUC). [Consultat 20-6-2014]: http://europa.eu/legislation_summaries/other/c10411_es.htm

fet que els seus discursos i accions romanguin fortament impregnats no sols de tot aquell imaginari simbòlic *racialitzat*, sinó també d'aquesta creixent islamofòbia enormement operativa a les societats occidentals actuals, guarda una estreta relació amb els esforços de les activistes ucraïneses d'aquest grup per fer apropar el seu país d'origen a les formes d'organització, política i social, existents a l'Europa Occidental.

Així, malgrat haver realitzat algunes accions contra l'ordre neoliberal vigent als règims occidentals¹³⁷, la profunda admiració que es desprèn de molts dels discursos de les FEMEN pels sistemes occidentals acaba posant de manifest una fascinació acrítica envers aquests, en tant que els fan dipositaris de certa perfecció que, al capdavall, obvia moltes de les manifestacions discriminatòries i dels ordenaments jeràrquics que es mantenen al seu si, com ara, el sosteniment de lògiques islamòfobes i etnocèntriques. Sens dubte, aquest posicionament i aquestes formes d'operar de les FEMEN deriven de les seues pròpies trajectòries subjectives, de les condicions de possibilitat ordides dintre del seu concret context sociohistòric (context ucraïnà fortament marcat per un conflicte que divideix la societat ucraïnesa en dues postures, prorússia i pro-occident). Tanmateix, aquesta ferma voluntat per fer que Ucraïna s'apropi als sistemes de l'Europa occidental portarà les FEMEN a participar de les mateixes estereotipatges racistes, manifestacions de superioritat i demonitzacions d'altres cultures (fonamentalment, l'islàmica) que, dissortadament, romanen fortes a Occident.

Analitzem, doncs, algunes d'aquestes manifestacions d'arrel neocolonial de què parlem, per exemple l'aparició, en una de les protestes realitzades en 2011 per la secció ucraïnesa davant l'ambaixada d'Aràbia Saudita, d'una pancarta on lluïa l'eslògan *«Cars for womens, camels for men»*. L'objectiu de les

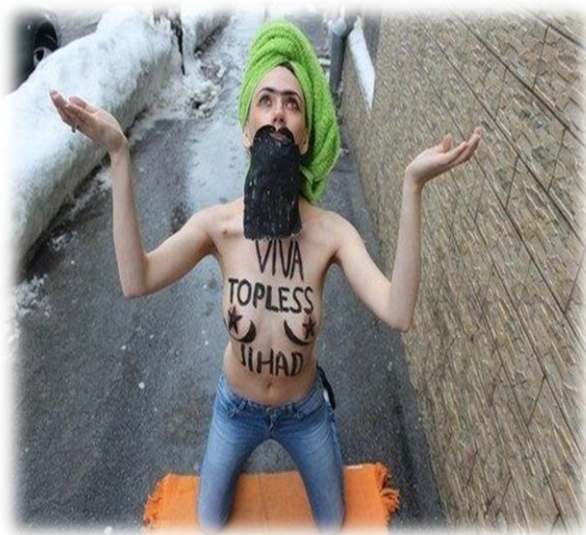
Juny, 2011. Kiev. Activistes contra el règim d'Aràbia Saudita

activistes, aparegudes fent topless però portant *niqabs*, era el de denunciar la prohibició de conduir que aquest país infligeix a les dones saudites, ordenament que, clarament,

¹³⁷ L'acció davant del Palau de Congressos de Davos contra els líders empresarials i polítics presents en una de les sessions del For Econòmic Mundial, o ara l'acció de recolzament al moviment *Occupy Wall Street*, en seran clars exemples.

revela el sosteniment d'una forta jerarquia de gènere. El problema, doncs, no rau tant en el motiu de la denúncia (la qual ens resulta, òbviament, pertinent) com en la manera en què aquesta és realitzada, és a dir, en els implícits i en les estratègies retòriques que l'eslògan utilitzat per les FEMEN permet introduir a escena. Sens dubte, la imatge d'un home musulmà muntat sobre un cavall no és problemàtica en si mateixa, de la mateixa manera que tampoc no ho seria la representació d'un francès, d'un anglès, d'un italià,... a sobre d'un cavall. I, en efecte, existeixen determinades zones d'alguns països àrabs on els homes es desplacen amb camells, fet que no deuria ser causa d'ignomínia. Tanmateix, aquesta imatge del *camell* ha estat sovint emprada dintre de contextos discursius de fort caràcter colonials i islamòfob, derivant-s'hi per tant, una clara connotació etnocèntrica la qual, implícitament, ens remet a nocions de *subdesenvolupament*. La categoria simbòlica *camell*, doncs, esdevé una claríssima al·legoria d'una cultura islàmica que, entesa de manera monolítica i essencialista, arrela en l'imaginari simbòlic occidental com una cultura endarrerida, primitiva i semisalvatge.

D'altra banda, trobem un altre seguit d'imatges difoses a partir de l'aparició de *la Yihad feminista en topless* a l'abril de 2013 de què ja hem parlat anteriorment, amb la crida de les FEMEN per una protesta davant les ambaixades tunisianes de diversos països d'Europa (Berlín, Milan, Brussel·les, Kiev,...) en defensa d'Amina Tayler. Més

Abril, 2013. Imatge corresponent a la *Yihad feminista en topless* engegada per les FEMEN.

enllà d'aquella acció puntual ocorreguda a França, on algunes activistes encaputxades cremaren una bandera salafista davant la Gran Mesquita de París (lloc simbòlic de la religió musulmana) per mostrar la seua solidaritat amb Amina i més enllà també dels sentiments encontrats que aquestes imatges provocaren entre bona part de l'opinió pública, volem destacar una altra imatge on una de les activistes en topless roman agenollada

en una posició amb la qual busca imitar la postura que adopten els musulmans per fer les seues pregàries. Deixant de banda la irritació que pot aplegar a despertar aquesta imitació *sexualitzada* de la posició de pregària musulmana, el que volem destacar és la

tovallola col·locada sobre el cap de la jove amb què intenta imitar, fent escarni, els turbants que molts dels homes musulmans decideixen portar. De fet, dintre de societats occidentals amb forta presència d'immigració islàmica (com per exemple Anglaterra o els EUA), ha estat precisament l'apel·latiu *towelhead* (cap de tovallola) una de les expressions xenòfobes per excel·lència, la qual vindria a manifestar el mateix odi, rebuig i intolerància envers les persones de cultura musulmana que aquell expressat mitjançant expressions com *nigger* o *spic*.

D'altra banda, en una de les recopilacions de fotografies de la tradició artística que les FEMEN divulgaren per la Xarxa, trobem noves (i evidents) expressions d'etnocentrisme per mig de l'alteració d'algunes d'aquestes imatges. Entre aquestes

modificacions (que les activistes faran, suposadament, en clau subversiva), cal destacar la de la

imatge de l'Olympia d'Edouard Manet (1863), obra pictòrica, recordem, inscrita en la llarga tradició de la pintura acadèmica de l'odalisca i l'esclava. Aquesta serà ressignificada per les FEMEN en uns termes que, sense

Reinterpretació Olympia de Manet

cap mena d'implícit, permetran simbolitzar aquesta deriva de supremàcia racial/cultural que difonen les FEMEN: front a la jove despullada, de pell blanca, deixos burgesos i amb el provocador eslògan *Fuck your morals* sobre el pit, una dona amb la pell de color que, amb posat esclavista i servil, sembla ser la receptora, en tant que membre d'una cultura i d'una moral *retardatàries* i *salvatges*, del missatge llençat per la dona blanca.

Al capdavant, doncs, mitjançant la difusió d'aquestes imatges i eslògans, les FEMEN no sols han palesat un fort caràcter neocolonial i islamòfob, sinó que també han contribuït a nodrir aquelles estratègies discursives de tipus *culturalista* les quals, instal·lades a les societats europees, busquen incrementar la sensació de superioritat de tot allò occidental per sobre d'allò islàmic. Cal ressaltar que aquest procés de culturització implica també una negació de l'entitat política dels actors socials pertanyents a la comunitat *inferioritzada*, de manera que qualsevol succés particular serà jutjat a partir d'una concepció essencialista i estereotipada d'aquesta cultura

musulmana concreta. I és, efectivament, una negació de l'entitat de les dones musulmanes i, més encara, de les feministes musulmanes, allò que se n'extreu de l'actitud *universalitzadora* del feminisme de les FEMEN. Aquest posicionament, com hem abordat ja al marc teòric, no és un fenomen nou dintre del feminisme, sinó que es trobà enormement present tant en les dues anteriors onades, de manera que moltes de les feministes europees d'aquests processos participaren també de les accions *civilitzatories-colonialistes* dels respectius països. La potència teòrica i activista portada a terme per les feministes postcoloniales de Tercera Onada, però, ha fet que les accions de les FEMEN no hagin quedat sense una contundent resposta a través de la qual es posen de manifest aspectes clarament oblidats per les activistes d'aquest grup, com ara la interseccionalitat identitària dels subjectes o també el significat universal i simplificador que, des de feminismes occidentalistes, se li dona a l'opressió / emancipació de les dones¹³⁸, sempre sense prestar cap tipus d'atenció a les consideracions de les dones musulmanes.

En aquest sentit, no està de més parar atenció a algunes de les contundents crítiques que els han plogut a les FEMEN per part de diversos col·lectius de dones musulmanes, així com també de dones no-musulmanes però sí sensibilitzades i atentes davant l'imaginari etnocèntric en què vivim. Al nostre parer, la millor mostra d'aquesta ferma postura front al colonialisme discursiu de les FEMEN es fa present mitjançant el Manifest que, elaborat per feministes islàmiques (i adjuntat en aquest treball a l'**Annex 2**), fou difós en la campanya [#MuslimahPride](#). Tot i que una anàlisi en profunditat d'aquestes reaccions excedeix els propòsits de la nostra investigació, aquestes ens resulten enormement il·lustratives a l'hora de veure la vigència que, encara avui, manté la pugna discursiva dintre del feminisme; combat que, com veiem, contraposa aquelles visions feministes occidentalistes que universalitzen i simplifiquen les experiències identitàries de les dones, amb visions resistents que, malgrat que minoritàries, no deixen de denunciar aquestes actituds, tot reapropiant-s'hi de la seua autonomia, experiències i veus, alhora que fan valer els seus objectius i les seues formes de lluita concretes.

Al capdavall, doncs, veiem que malgrat les elaborades i suggestives consideracions aportades per les feministes postcoloniales les darreres dècades, les FEMEN no aconseguen, ni de bon tros, fer-se'n ressò d'elles. Ans al contrari, mitjançant la seua

¹³⁸ Com és ben sabut, el vel islàmic roman com a clar signe d'opressió des dels feminismes etnocèntrics, lectura que, de fet, també en faran les activistes FEMEN, les quals l'utilitzaran en nombroses *performances*.

praxi militant, contribuiran a la històrica (i gens subversiva) colonització discursiva que, des de temps llunyans, s'ha encarregat de construir una visió victimitzada de les dones no-occidentals: representades com a dones pobres, sotmeses, circumscrites a l'àmbit domèstic, lligades a la tradició i privades, per complet, de capacitat d'agència. Des del nostre punt de vista (recordem, sempre parcial i situat), les FEMEN hauran contribuït també a consolidar aquesta rígida codificació que no sols enforteix una imatge autocomplaent de les feministes occidentals *enunciantes* (qui s'auto-constitueixen com a contrapart *alliberada* de les *altres*) sinó que, a més a més, aferma un imaginari simbòlic islamòfob que, durant la darrera dècada ha manifestat una perillosa reactivació.

CONCLUSIONS EN TRÀNSIT.

La paradoja de la subjetivización (assujétissement) es precisamente que el sujeto que resistiría tales normas es en sí habilitado, o incluso creado por esas mismas normas. Aunque esta limitación constitutiva no anula la posibilidad de agencia social, si localiza la agencia social como una práctica reiterativa o rearticuladora inherente al poder, y no como una relación externa de oposición al poder.

Butler, Judith: Cuerpos que importan.

Com hem vist al llarg de tot aquest recorregut, en la nostra investigació ens hem interessat per l'aprofundiment en l'estudi dels entramats de poder i, més concretament, en les dificultats i/o possibilitats existents a l'actualitat per desenvolupar crítiques radicals que, des de plantejaments feministes, desafien i sabotegen els dispositius de poder i de control de l'ordre hegemònic imperant, aquell que anomenàrem Nou Ordre Mundial. Els nostres propòsits, però, han prèns forma i concreció a partir de l'estudi específic dels marcs discursius i de les praxis militants del grup feminista FEMEN, col·lectiu recentment enlairat, estès arreu del món i exhibit (no sense fortes polèmiques) pels mitjans de comunicació de masses. A grans trets, doncs, hem tractat de parar atenció als processos de *subjectivació* política feminista realitzats per les activistes de FEMEN, tot mirant d'identificar i problematitzar els seus discursos i la seua militància al carrer per tal de, en darrer terme, reflexionar sobre les complexes interaccions que aquest grup manté amb el poder.

Seguint aquesta línia, podem confirmar que la nostra investigació ens ha portat a cabussar-nos de ple en l'estudi dels mecanismes dels entramats de poder, així com en les formes de subjectivació que aquests entramats (im)possibiliten i/o (re)configuren constantment, tot centrant-nos en el context, les característiques i les transformacions específiques donades en les societats occidentals actuals. Aquest complex camp d'estudi –enormement fèrtil, com hem recalcat, dintre del món de la teoria crítica feminista–, i el posicionament epistemològic *situat, parcial i políticament compromès* pel què hem optat, ens han fet recórrer a diverses autores i autors. Ha estat el cas, per exemple, de Michel Foucault, amb el gros compendi de reflexions sobre les relacions de poder i la subjectivitat; Judith Butler i Gilles Deleuze, i les matisacions que aconsegueixen introduir mitjançant conceptes com subjecció, performativitat i desig; Donna Haraway, amb els seus coneixements situats; o les múltiples aportacions de distintes teòriques feministes al voltant dels sistemes de gènere i les relacions canviants de poder que

habiten i conformen aquests. Teòriques i teòrics, doncs, que ens han servit com a aferralls, com a peces clau a l'hora d'enlluernar-nos en els punts més crítics del nostre procés d'investigació.

Per ser més exactes, però, l'eix vertebrador del nostre treball s'ha centrat sobretot en les ambivalències i polisèmiques relacions emergides amb el diàleg entre el poder i les pràctiques de llibertat; és a dir en l'efimeritat i mobilitat que, de igual manera que els processos de normativització i/o control hegemònic, també caracteritzen les accions de resistència i les postures dissidents contra el sistema. I és que, tal com avançàvem ja en la construcció de la pregunta, les resistències deuen ésser considerades com a quelcom heterogeni, ambigu i variable, forces minoritàries que, malgrat actuar des dels marges, també poder ser susceptibles d'acabar bastint jocs de veritat normatius i constrenyedors. Així, ha estat mitjançant l'anàlisi dels discursos i pràctiques militants de les FEMEN, que en aquest treball hem volgut parar una especial atenció a la manera en què, en ocasions, determinats processos que brollen com a processos alliberadors –és a dir, amb intencions o voluntat d'oposició al poder vigent– poden portar de manera accidental i inesperada a l'afermament i solidificació de pràctiques, narracions i imaginaris normatius –normatius i injustos, en tant que productors de desigualtats–.

Prenent totes aquestes tesis i conceptualitzacions com a punt de partida, la tasca d'anàlisi i d'estudi que hem seguit en aquesta investigació ha estat dividida en dos apartats. D'una banda, un primer bloc on presentàvem els incipients processos de subjectivació política de les quatre principals líders de les FEMEN, caracteritzats aquests com a *trajectòries de des-subjecció* individuals en les quals els cossos militants de les joves romanien en el centre de l'acció. De la mateixa manera, presentàvem també alguns dels efectes resistents que aquestes trajectòries podrien haver representat. D'altra banda, un segon bloc on ens dedicàvem a l'anàlisi dels efectes normativitzadors que les pràctiques discursives i militants de les FEMEN haurien contribuït a rehabilitar. Tot i que aquest darrer bloc ha estat el que ha englobat, tant a nivell teòric com a nivell analític, les conclusions més significatives i valuoses del nostre treball, abans de centrar-nos en aquests considerem important resumir breument els tres supòsits fonamentals que hem extret de l'anàlisi discursiu i de les reflexions realitzades al primer apartat:

En primer lloc, i com a resultat de les minucioses observacions que incloïem sobre el conjunt de règims semiòtics-discursius i les pugnes i/o aliances emergides en les

batalles discursives de les FEMEN, considerem com a *primer supòsit* clau la importància que el context sociohistòric concret adquireix en la configuració dels règims discursius militants de les FEMEN. Com vérem al llarg de l'anàlisi, parar atenció al repertori de lluita de les FEMEN ens portava a investigar els tres bastions que, segon les activistes, havien constituït els ciments del patriarcat (la indústria sexual, els règims dictatorials i les religions) i, en conseqüència, a adonar-nos-en que la centralitat d'aquests tres eixos discursius romanía fortament condicionada pel context sociohistòric específic d'Ucraïna. Lluny d'observar-lo com a mer lloc de procedència de les joves, per tant, caldria atendre també a la resta de dimensions d'aquest país, a la seua ubicació i caracterització sociohistòrica (consolidació del turisme sexual els darrers anys, corrupció i autoritarisme polítics, intromissions soviètiques i religioses en la vida social ucraïnesa,...). Totes aquestes qüestions, de fet, foren les encarregades de donar forma al posterior malestar i rebuig de les joves militants envers les estructures de poder que les envoltaven i, en conseqüència, allò que establí les condicions de possibilitat d'uns contradiscursos fortament antiprostitució, prodemocràtics i anticlericals.

En segon lloc, rere aquestes caracteritzacions, prosseguíem amb unes reflexions més profundes al voltant de la centralitat adquirida pel cos dintre dels discursos de les FEMEN. La noció del cos esdevingut *arma política*, i exemplificat mitjançant l'estratègia del topless, les feia adscriure's ió a aquella mena d'art-extremisme incorporat per alguns moviments i agrupacions polítiques de finals dels seixanta. Així, la particular (però no original) fórmula d'activisme concretada mitjançant el *sextremisme* i, també, el paper crucial adquirit per Internet i les xarxes socials en la realització i difusió de les seues protestes i ideari, ens porten a un *segon supòsit* fonamental, el qual mena a ubicar el moviment de les FEMEN en la intersecció entre el feminisme de Segona Onada i el de Tercera. És a dir, caracteritzar-lo com una curiosa miscel·lània on hi queden representats tant els mètodes de l'artivisme polític feminista *seixanter*, com el renovador ciberfeminisme activat durant els norantes com a resultat del pes creixent adquirit per Internet i el món cibernètic¹³⁹. Ambdues, com explicàrem al llarg del treball, ferramentes fonamentals de què s'han servit els feminismes a l'hora de repensar i

¹³⁹ Malgrat la presència d'aquets múltiples i diversos substrats feministes, al nostre parer resulta interessant destacar el fet que la part més significativa de la càrrega discursiva de les FEMEN conservarà, sobretot, forts lligams amb els qüestionaments i les demandes formulades pel moviment feminista de Segona Onada, aquell sorgit a darreries dels 60', al caliu del moviment contracultural i les protestes de Maig del 68'.

desafiar els entramats androcèntrics de poder i, en aquest sentit, també fonamentals per les FEMEN.

Finalment, rere l'anàlisi discursiu i semiòtic de les FEMEN i la reflexió sobre la centralitat dels cossos de les activistes, el fil conductor de la nostra investigació ens acabà conduint a altre interrogant: quins eren els *significat subjectius* que aquesta pràctica del *topless* agressiu havien adquirit dintre dels processos de subjectivació política feminista de les FEMEN? Aquesta qüestió ens portà a parlar del seguit de resignificacions amb què aquestes activistes, mogudes per un clar desig de subversió i d'oposició al sistema patriarcal, haurien dotat no sols els seus cossos despullats, sinó també les accions militants on anteposaven aquests, enteses com a actes de sabotatge, és a dir, com a transgressions de significats llegides en clau d'alliberament femení. Unes resignificacions que, a nivell individual i subjectiu, sí que els haurien servit com a exercici d'empoderament personal i de reivindicació feminista. Al capdavant, aquesta línia ens feu realitzar una lectura més ampla dels efectes dels seus discursos i praxis militants, tot considerant que aquesta autoconcepció de les FEMEN d'un activisme antipatriarcal en *topless* que servís per *alliberar* la resta de dones sí que hi podria tenir certa cabuda a nivell social. I és en aquest punt que ens permetem introduir el **tercer i darrer supòsit** clau del primer bloc: aquell que ens aventura a afirmar que, més enllà del sentiment d'alliberament personal manifestat per cadascuna de les activistes FEMEN, les praxis i els circuits lingüístics activats per les militants podrien haver tingut efectes de major abast, efectes que haurien pretès subvertir l'imaginari sociosexual imperant en la societat, tot desestabilitzant determinats preceptes hegemònics. A d'aquesta darrera premissa hi aplegàvem per mig de l'anàlisi d'algunes de les fissures que la militància de les FEMEN havia aconseguit infligir al model canònic d'identitat femenina (parlàrem, per exemple, de la reapropiació de certs espais públics, de la violència i la ferocitat mostrada en les seues *performances*,...). Així, donat el reconeixement i les simpaties d'alguns sectors socials envers les FEMEN, enteníem que, en certa mesura, les repercussions d'aquestes fissures podrien haver contribuït a certa erosió de les concepcions socials hegemòniques o, si més no, a convèncer i conscienciar a algunes porcions de la societat de la necessitat de combatre, encara avui, les desigualtats entre els sexes.

Però, com avançàvem adés, les conclusions més valuoses i rellevants del nostre estudi en profunditat de les FEMEN són les que podem extreure'n a partir de la lectura

del segon bloc: aquell on presentarem, abordarem i reflexionarem sobre les recodificacions de poder que, malgrat les possibles lectures en clau subversiva, determinats dispositius discursius i simbòlics de les FEMEN haurien contribuït a emfasitzar. Així, entre les nostres *principals troballes* destaquem el fet que, malgrat els ferotges clams de les activistes contra el sistema patriarcal, les narracions i les praxis militants que activen menen a rehabilitar i enrobustir uns dispositius de control força arrelats ja en les societats del Nou Ordre Mundial. Uns dispositius que, com hem vist, no només van en detriment de la lluita feminista, sinó que també impel·leixen a la consolidació de les desigualtats per motius ètnics/culturals i, tot plegat, a l'enfortiment de l'injust i malaurat ordenament neoliberal.

Recordant una mica aquests, parlarem en primer lloc de la recodificació d'una concepció *essencialista* dels cossos de les dones la qual, fonamentant-s'hi en discursos de caire biologicista i en l'organització (dominant i) dicotòmica dels sexes, acabava relegant novament les dones a la corporalitat, a la *naturalesa*. Un dispositiu de subjectivació de gènere del qual ens resultaren destacables dues operacions: l'enaltiment i la sacralització de la *feminitat* (ancorada al cos maternal i a una concepció dominant de bellesa femenina), i el seu rotund i moralista posicionament antiprostitució (lligat a l'esmentada concepció monolítica del subjecte femení però que, de fet, acabaria establint una tipologia jerarquitzada de dones: les *bones*, no-prostitutes, i les *dolentes*, prostitutes). Definirem, en segon lloc, l'activació d'un dispositiu de *sexualització* dels cossos femenins en mans de les FEMEN el qual, reproduint i difonent uns codis i representacions dominants, portaria al reforçament del caràcter eròtic, objectual i *espectacular* de les dones en l'imaginari sociosexual hegemònic, contribuint així a una clara *sexualització de la política*. Al nostre parer, en aquest cas, hi resultaven enormement rellevants dues qüestions: la prevalença d'un model de bellesa canònic dintre l'agrupació de les FEMEN (la qual nosaltres enllaçarem amb el força estès a l'actualitat *mite de la superdona*); i també l'instrumentalització que les activistes en faran dels seus cossos sexualitzats, ben conscients de la morbosa atracció que aquests suscitaran a uns mitjans de comunicació sensacionalistes i fidels a l'ordre androcèntric vigent. Finalment, acabarem tractant les derives islamòfobes i neocolonials que prenen alguns dels discursos i representacions de les FEMEN, els quals, segons enteníem tendien a consolidar les ficcions reguladores de raça habilitades des d'Occident i

responsables del racisme cultural i del creixent rebuig/temor social envers l'islam que hi impera a l'actualitat en els països que conformen aquest àmbit.

Tot plegat, considerem important ressaltar el fet que, a nivell teòric, aquest estudi concret de les derives normativitzadores preses per les pràctiques militants de les FEMEN, ens serveix per evidenciar les **intricades interconnexions donades entre el poder i la subversió**. Així doncs, lluny de negar al capacitat d'agència i de resistència dels subjectes, el fenomen FEMEN ens mostra la forta vigència d'alguns dels mecanismes de poder actuals, aquells encaminats a la constitució i subjecció de cossos funcionals i apetibles per a un sistema neocapitalista i androcèntric específic: mecanismes i dispositius de poder del pes i l'actualització dels quals és impossible desprendre's completament. Tot evitant caure en buits debats que tractin de dirimir si els subjectes són be éssers passius i automatitzats, que reproduïxen mecànicament els valors i les normes socials dominants, be éssers completament empoderats i despresos d'aquests valors i normes, d'allò que es tracta és d'observar les trames de poder des d'una òptica que *complexitza* els processos de construcció de la subjectivitat (també de la *subjectivitat política*). És a dir, des d'una òptica que tracte de copsar les eternes ambivalències d'aquest tipus de processos, les profundes i constants tensions entre subjecció i agència –tal com assenyalàvem amb la cita inicial de Butler a *Cuerpos que importan*–. Després de la profunda anàlisi discursiva i simbòlica de les FEMEN realitzada aquí, en el cas d'aquestes activistes, dels seus processos de politització, de constitució d'una *subjectivitat política feminista*, ens resulta òbvia la idea que l'alliberament que pretenen encapçalar mitjançant les seues accions, no condueix, ni de bon tros, als efectes esperats. Al capdavant, conforme apunta Patricia Amigot,

resulta ingenuo considerar la existencia de liberaciones aproblemáticas, puesto que éstas se verán expuestas a la articulación de nuevas relaciones de poder, que no consideraremos si creemos que la liberación está ya realizada o si es subordinada a un horizonte utópico que ignora el presente¹⁴⁰.

I és aquest, efectivament, el que al nostre parer exemplifiquen les FEMEN: una agrupació política militant que, a cop d'efectisme sexualitzat, de banalització televisada i d'islamofòbia latent, opera i funciona amb l'absència d'un exercici de reflexió i problematització efectiu, d'una actitud inclinada a l'autocrítica, a fer del propi grup

¹⁴⁰ AMIGOT, Patricia: *Relaciones de poder...* pàg. 349.

polític, de les seves praxis i de llurs efectes, un objecte d'anàlisi i autoreflexió. Més enllà de les crítiques que als han plogut per «exhibicionistes», serà la seua concepció essencialista del cos femení aquella que, segons entenem, resultarà més qüestionable. I açò perquè mitjançant el seu tipus de lluita –vertical i en forma de franquícia–, intentaran imposar un model de feminitat, de subjecte del feminisme (entès a la seua manera) i de combat feminista homogenis i únics, tot mostrant escassa voluntat per traçar lligams, coordinar-s'hi o dialogar amb allò que, des de fa gaire temps, s'autoconcep com un moviment plural, horitzontal i heterogeni. Així, amb l'essencialisme de les FEMEN, no hi queda cabuda per una resignificació radical de les construccions hegemòniques de gènere que forneixen els sistemes socials actuals. La *politització* incipient que permeten (*politització* en tant que emfasització i reclam positiu de l'experiència femenina), de fet, toparà de cop i volta amb un límit evident: la manca d'aprofundiment en les imbricacions i ambigüitats de les xarxes de poder que conformen les nostres identitats i, entre elles, les nostres identitats polítiques i/o resistents. I és que, reprement novament les paraules d'Amigot,

incumplir una prohibición [tal com fan les FEMEN quan exposen, desafiadorament, els seus *cossos-pancarta* al carrer] no deja a veces espacio para la transformación: puede insistir, por el contrario, en el mismo marco normativo.¹⁴¹

Abandonar, sabotejar, oposar-s'hi a alguna cosa, com veiem, com hem vist amb les FEMEN, no significa necessàriament reflexionar, problematitzar o imaginar una dimensió alternativa on siguem capaces de recol·locar-nos, qüestionar i renegociar amb aqueixes ubiqües xarxes de poder, els nostres propis processos de (des)subjecció. Què ens permetrà, llavors, nodrir les esperances de transformació de l'avenir? Què ens brindarà la possibilitat d'alimentar els anhels per construir una societat utòpica, una societat més justa? Segons entendrem aquí, l'exercici d'una crítica i d'una problematització constants: problematització de les (pròpies) pràctiques –també d'aquelles originàriament resistents–; problematització dels processos de (des)subjecció així com dels efectes insospitats que se'n deriven; problematització dels desitjos singulars, rizomàtics, de les possibilitats que obren i de les noves reconfiguracions de poder que generen.

¹⁴¹ AMIGOT, Patricia: *Relaciones de poder...* pàg. 352.

BIBLIOGRAFIA.

AMIGOT, Patricia: *Relaciones de poder, espacio subjetivo y prácticas de libertad: análisis genealógico de un proceso de transformación de género*. Dirigida por Margot Pujal i Llombart. Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Psicologia Social, 2005.

AMIGOT, Patricia i PUJAL, Margot: «Una lectura de género como dispositivo de poder», *Sociológica*, 24, 70, 2009.

BAUMAN, Zigmund: *En busca de la política*, Buenos Aires: Fondo de cultura económica, 2001.

BONDER, Gloria: «Género y subjetividad: avatares de una relación no evidente», en BONDER, Gloria: *Género y epistemología: mujeres y disciplinas*, PIEG, Universidad de Chile, 1998.

BORDO, Susan: «El feminismo, la cultura occidental y el cuerpo», *Revista de Estudios de Género. La ventana*, vol. II, 14, 2001.

BOURDIEU, Pierre: *La dominación masculina*, Barcelona, Anagrama, 2000.

BUTLER, Judith: *Mecanismos psíquicos del poder*, Madrid, Cátedra, 2001.

-----: *Cuerpos que importan: sobre los límites materiales y discursivos del “sexo”*, Buenos Aires, Paidós, 2002.

-----: *Deshacer el género*, Barcelona, Paidós, 2006.

-----: *El género en disputa. El feminismo y la subversión de la identidad*, Madrid, Paidós Studio 168, 2010.

CABRERA, Miguel Ángel: «Lenguaje, experiencia e identidad. La contribución de Joan Scott a la renovación teórica de los estudios históricos», en BORDERIAS, Cristina: *Joan Scott y las políticas de la historia*, Barcelona, Icaria, 2006.

CARBONELL, Neus i TORRAS, Meri: *Feminismos literarios*, Arco-Libros, 1999.

CASTAÑEDA SALGADO, Martha Patricia: *Metodología de la investigación feminista*, CEIHC, Guatemala, CEIHC Universidad Nacional Autónoma de México, 2008.

CASTELLS, Manuel: *La Era de la Información. Vol. I: La Sociedad Red*, México, Siglo XXI Editores, 2002.

COLAIZZI, Giulia: *Feminismo y teoría fílmica*, Episteme, 1995.

-----: «Placer visual, política sexual y continuidad narrativa», *Arbor* CLXXIV, 2003.

-----: *Género y representación: postestructuralismo y crisis de la modernidad*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2006.

-----: *La pasión del significante: teoría de género y cultura visual*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2007.

DE LAURETIS, Teresa: *El sujeto de la fantasía*, València, Universitat de València, 1995.

-----: «La tecnología del género». *En Diferencias. Etapas de un camino a través del feminismo*, Madrid, Horas y horas, 2000 (1987).

DELEUZE, Gilles y GUATTARI, Félix: *Mil mesetas. Capitalismo y esquizofrenia*, Valencia, Pre-textos, 2004 (any de publicació de l'original, 1988).

EMA LÓPEZ, José Enrique: «¿Qué es para ti politizarse hoy?» Espai en blanc [en línea]. Abril, 2011 [data de consulta 12 Juny 2014] en: <http://politizarsehoy.blogspot.com.es/2011/04/jose-enrique-ema-lopez.html>

FOUCAULT, Michel: *El orden del discurso*, Buenos Aires: Tusquets Editores, 1992 (any de publicació de l'original, 1970).

-----: *Vigilar y castigar. El nacimiento de la prisión*, Siglo XXI Editores, 2012 (any de publicació de l'original, 1975).

-----: *Historia de la sexualidad, I: La voluntad de saber*, Madrid, Siglo XXI, 2005 (any de publicació de l'original, 1976).

-----: *Microfísica del poder*, Madrid, La Piqueta, 1979.

-----: *Nacimiento de la biopolítica: curso del Collège de France (1978 – 1979)*, Madrid, Akal, 2009.

-----: *La hermenéutica del sujeto*, La Piqueta, 1994 (publicació de l'original, 1980 – 1981).

-----: *Tecnologías del yo y otros textos afines*, Barcelona, Paidós Ibérica, 1990 (publicació de l'original, 1981).

-----: «El sujeto y el poder», *Revista Mexicana de Sociología*, Vol. 50, No. 3, 1988.

GALCERÁN, Montserrat. *Deseo (y) libertad. Una investigación sobre los presupuestos de la acción colectiva*, Traficantes de Sueños, 2009.

GIL, Silvia L.: *Nuevos feminismos. Sentidos comunes en la dispersión. Una historia de trayectorias y rupturas en el Estado Español*, Madrid, Traficantes de Sueños, 2011.

GIL RODRÍGUEZ, Eva Patricia: *Ultraindividualismo y Simulacro en el Nuevo Orden Mundial. Reflexiones sobre la sujeción i la subjetividad*, Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona, 2004.

HARAWAY, Dona: HARAWAY, Dona: *Ciencia, cyborgs y mujeres. La reinención de la naturaleza*, Madrid, Cátedra, 1991.

-----: «“Género” para una dicción marxista: la política sexual de una palabra», en HARAWAY, Dona: *Ciencia, cyborgs y mujeres*, Cátedra, Madrid, 1995.

-----: «Testigo_Modesto@Segundo_Milenio», *Lectora: revista de dones i textualitat*, 10, 2004.

HARDT, Michael i NEGRI, Toni: *Imperio*, Harvard University Press, Massachusetts, 2000.

HOOKS, Bell, BRAH, Avtar, SANDOVAL, Chela [et. al.]: *Otras inapropiables. Feminismos desde las fronteras*, Madrid, Traficantes de Sueños, 2004.

JULIANO, Dolores: «El cuerpo fluido. Una visión desde la antropología», *Quaderns de Psicologia*, Vol. 12, 2, 2010.

LANDER, Edgardo (comp.): *La colonialidad del saber: eurocentrismo y ciencias sociales. Perspectivas latinoamericanas*, Buenos Aires, CLACSO, Consejo Latinoamericano de Ciencias Sociales, 2000.

LAQUEUR, Thomas: *La construcción del sexo. Cuerpo y género desde los griegos hasta Freud*, València, Universitat de València, 1994.

LARRAURI, Maite: *El deseo según Deleuze*, València, Editorial Tándem, 2001.

LÓPEZ ALVÁREZ, Pablo: «Biopolítica y neoliberalismo: acción política y gestión de la vida en el último Foucault», en ARRIBAS VERDUGO, Sonia, CANO CUENCA, German y UGARTE TELLERÍA, Javier: *Hacer vivir, dejar morir: biopolítica y capitalismo*, CSIC: Los Libros de la Catarata, 2010.

LÓPEZ-PETIT, Santiago: *La movilización global. Breve tratado para atacar la realidad*, Nociones Comunes, Tinta Limón Ediciones, Buenos Aires, 2009.

-----: « ¿Y si dejamos de ser ciudadanos? Manifiesto por la desocupación del orden», *Espai en Blanc*, 2011.

MAQUEIRA, Virginia (ed.): *Mujeres, globalización y derechos humanos*, Madrid, Cátedra, 2006.

MARTÍNEZ BENLLOCH, I., AMIGOT LEACHE, P., BAYOT MESTRE, A., BONILLA CAMPOS, A., CASTILLO MARTÍN, M., GÓMEZ SÁNCHEZ, L., JÓDAR RICO, F., TUBERT COTLIER, S., MIRA PÉREZ, J.: *Imaginario cultural, construcción de identidades de género y violencia: formación para la igualdad en la adolescencia*, Madrid, Instituto de la Mujer, 2008.

MIGEL, Ana de: «Feminismos. Los feminismos a través de la Historia», en AMORÓS, Celia: *Diez palabras clave de Feminismo*, Estella, Verbo Divino, 2006.

MONTENEGRO MARTÍNEZ, Marisela i PUJOL TARRÈS, Joan: «Conocimiento Situado: Un Forcejeo entre el Relativismo Construcccionista y la Necesidad de Fundamentar la Acción», *Revista Interamericana de Psicología*, Vol. 37, N. 2, 2003

NASH, Mary: «Construcció social de la dona estrangera» en ROQUE, Maria-Àngels (dir.): *Dona i migració a la Mediterrània occidental*, Barcelona, La Mirada (ICD), 1999.

PUJAL LLOMBART, Margot i AMIGOT LEACHE, Patricia: «El binarismo de género como dispositivo de poder social, corporal y subjetivo», *Quaderns de Psicologia*, Vol. 12, n. 2, 2010.

ROMERO, Carmen: «Los desplazamientos de la raza: de una invención política y las materialidades de sus efectos», *Política y sociedad*, Vol. 40, Núm. 1, 2003.

RUBIN, Gale: «El Tráfico de mujeres: notas sobre la “economía política” del sexe», *Nueva Antropología*, Vol. VIII, No. 30, México, 1968.

SAMPSON, Edward: *Celebrating the other. A dialogical account of human nature*. Londres, Harvester Wheatsheaf, 1993.

SASSEN, Saskia: *Contrageografías de la globalización. Género y ciudadanía en los circuitos transfronterizos*, Madrid, Traficantes de Sueños, 2003.

SCOTT, Joan: «El género: una categoría útil para el análisis histórico», en AMELANG, J.S i NASH, M: *Historia y género: las mujeres en la Europa moderna y contemporánea*, Edicions Alfons el Magnànim – Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, 1986.

SOLÀ, Miriam y URKO, Elena (comp.): *Transfeminismos. Epistemes, fricciones y flujos*, Tafalla, Txalaparta, 2013.

STOLCKE, Verena: «La mujer es puro cuento: la cultura del género», *Quaderns de l'Institut Català d'Antropologia*, 19-69, 95, 2003.

SUÁREZ NAVAZ, Liliana y HERNÁNDEZ CASTILLO, Rosalva: *Descolonizando el feminismo. Teorías y prácticas desde los márgenes*, Cátedra, 2008.

TORRAS, Mari: «El delito del cuerpo. De la evidencia del cuerpo al cuerpo en evidencia» en TORRAS, Mari (ed.): *Cuerpo e identidad*, Barcelona, Edicions UAB, 2007.

TUBERT, Silvia: *Del sexo al género. Los equívocos de un concepto*, València, Universitat de València, 2003.

VIRNO, Paolo: *Gramática de la multitud. Para un análisis de las formas de vida contemporáneas*, Madrid, Traficantes de sueños, 2003.

WEEKS, Jeffrey: *El malestar de la sexualidad: significados, mitos y sexualidades modernas*, Madrid, Talasa, 1993.

WOLF, Naomi: *El mito de la belleza*, Barcelona, Emecé, 1991.

Material audiovisual extret dels següents mitjans de comunicació:

ABC (Madrid)

El País (Madrid)

El Mundo (Madrid)

El Diario (diari digital)

Público (diari digital).

El Huffintong Post (edició espanyola)

Le Parisien (París)

Le Monde (París)

Libération (París)

ANNEX 1. Manifest de FEMEN.

MANIFIESTO DE FEMEN

EN EL PRINCIPIO ERA EL CUERPO Y LA SENSACIÓN QUE LA MUJER TENÍA DE SU CUERPO, LA ALEGRÍA DE SU LIGEREZA Y LIBERTAD. ENTONCES LLEGÓ LA INJUSTICIA Y ERA TAN AFILADA QUE EL CUERPO LA SENTÍA. LA INJUSTICIA PRIVA AL CUERPO DE SU MOVILIDAD, CANCELA TODO MOVIMIENTO Y LO APRISIONA. ES NECESARIO QUE REVUELVAS TU CUERPO CONTRA LA INJUSTICIA, QUE MOVILICES CADA UNA DE SUS CÉLULAS EN LA GUERRA CONTRA EL PATRIARCADO Y LA HUMILLACIÓN, Y QUE DIGAS AL MUNDO:

¡NUESTRO DIOS ES MUJER!
¡NUESTRA MISIÓN ES PROTESTAR!
¡NUESTRAS ARMAS SON NUESTROS PECHOS DESNUDOS!
ASÍ NACE FEMEN Y COMIENZA EL SEXTREMISMO.

FEMEN

Femen es un movimiento Internacional de valientes activistas en topless, con los cuerpos cubiertos de proclamas y los cabellos tocados con coronas de flores.

Las activistas de Femen son mujeres preparadas, tanto física como psicológicamente, para realizar tareas de humanización complejas y provocadoras. Las activistas de Femen están dispuestas a sufrir represiones. Su motivación es únicamente ideológica. Femen es el comando del feminismo, su batallón de ataque, la encarnación moderna de unas Amazonas intrépidas y libres.

LA IDEOLOGÍA

Vivimos en un mundo de economía, cultura e ideología masculinas. En este mundo, la mujer es una esclava que carece del derecho a la propiedad y, sobre todo, a la propiedad de su propio cuerpo. El patriarcado somete todas las funciones del cuerpo femenino a un control estricto y a su reglamentación.

El cuerpo se le ha arrebatado a la mujer y ha sido objeto de una explotación patriarcal monstruosa. El control absoluto del cuerpo de la mujer es el principal instrumento con que se la oprime. Sin embargo, que las mujeres tomen las riendas de su sexualidad es la clave de su liberación. Que la mujer proclame que es dueña de su propio cuerpo supone el primer paso y el más importante para que consiga la libertad. El desnudo femenino, liberado del sistema patriarcal, destruye ese sistema, es el manifiesto de nuestra lucha y el símbolo sagrado de la liberación de la mujer.

Los ataques de Femen con el cuerpo desnudo son expresiones del conflicto histórico entre «la mujer» y «el sistema», y también su ilustración más evidente y adecuada. El cuerpo desnudo de una activista muestra un odio no disimulado hacia el orden patriarcal y es, asimismo, la nueva estética de la revolución femenina.

EL OBJETIVO

La victoria total sobre el patriarcado.

LAS MISIONES

- A través de la audacia y del ejemplo personal, incitar a un movimiento global femenino en contra del patriarcado como forma de esclavitud.

- Provocar al patriarcado en un conflicto abierto. Forzarlo a mostrar su esencia agresiva y antihumana para desacreditarlo definitivamente ante los ojos de la historia.
- Minar ideológicamente a las instituciones fundamentales del patriarcado: las dictaduras, la industria del sexo y la Iglesia, sometiendo a esas instituciones a un boicot subversivo hasta su capitulación completa.
- Hacer propaganda de una nueva sexualidad femenina revolucionaria en oposición al erotismo y la pornografía patriarcales.
- Inocular a las mujeres modernas la cultura de una resistencia activa contra el mal y la necesidad de luchar por la justicia.
- Crear la comunidad más influyente y apta del mundo para el combate.

LAS EXIGENCIAS

- Derrocamiento de todos los regímenes dictatoriales que crean condiciones de vida intolerables para las mujeres y, sobre todo, los de los estados islamistas teocráticos que practican la sharia u otras formas de sadismo hacia las mujeres.
- Erradicación total de la prostitución, la forma más brutal de explotación de la mujer, a través de la criminalización de sus clientes, de los inversores y de las organizaciones que trafican con esclavas.
- La separación absoluta y universal de Iglesia y Estado. Prohibición de cualquier injerencia de las instituciones religiosas en la vida civil, sexual o reproductiva de la mujer moderna.

LA TÁCTICA: EL SEXTREMISMO

El sextremismo es la forma principal del nuevo activismo feminista que ha desarrollado Femen. El sextremismo es la rebelión de la

sexualidad femenina contra el patriarcado a través de actos políticos extremos de acción directa. El estilo sexista de las acciones es un modo de destruir la idea patriarcal de que las mujeres estamos predestinadas sexualmente, y así favorecer una gran misión revolucionaria. El carácter extremo del sextremismo sirve para poner de manifiesto la superioridad de las activistas de Femen sobre los cancheros del patriarcado. El formato poco ortodoxo de las acciones sextremistas expresa el derecho histórico de la mujer a protestar en todo lugar y en todo momento, sin someter sus actos a las estructuras patriarcales del mantenimiento del orden.

El sextremismo es una forma no violenta pero muy agresiva de activismo. Es un arma poderosa y desmorallzante que agita los fundamentos de una cultura patriarcal podrida.

LOS SÍMBOLOS

La corona de flores es un símbolo de feminidad y de orgullosa independencia. Es la corona del heroísmo.

El cuerpo-pancarta es una verdad expresada a través del cuerpo con la ayuda del desnudo y de los signos que se trazan sobre él.

El logo de Femen es la letra ciríllica Ф (efe) cuya forma imita la de unos pechos femeninos, el principal símbolo del movimiento femenino Femen.

La divisa de Femen es: ¡Mi cuerpo es mi arma!

ESTRUCTURA Y ACTIVIDAD

El movimiento internacional Femen opera legalmente en países democráticos y se reserva el derecho a actuar en territorios controlados por regímenes dictatoriales. Femen está registrada como organización internacional que reúne a grupos de Femen nacionales en todo el mundo. Hoy en día, el movimiento Femen dispone

de representación en Ucrania, Francia, Alemania, Brasil y Egipto, y desea expandirse a nuevos territorios y reclutar a nuevas activistas. La formación de sextremistas se lleva a cabo en centros de entrenamiento creados en Francia y en Ucrania. El movimiento está dirigido por un Consejo de Coordinación del que forman parte las fundadoras y las activistas más experimentadas.

FINANCIACIÓN

Para asegurar las actividades de la organización, Femen acepta donativos de quienes comparten sus ideas y métodos de lucha. Femen también vende ropa y accesorios con sus símbolos, así como objetos artísticos de confección propia. El movimiento no depende de ningún inversor y se niega, por principio, a recibir cualquier ayuda proveniente de partidos políticos, organizaciones religiosas u otros grupos de presión.

Todos los recursos financieros son utilizados para lograr los objetivos del movimiento. Los productos de Femen se venden únicamente en su página web.

INFORMACIÓN

Femen profesa un principio de apertura hacia los medios de comunicación. Quiere asegurar así la mayor cobertura mediática de su actividad revolucionaria.

Paralelamente, el movimiento lleva a cabo una campaña de información y de propaganda agresiva en Internet. Utiliza la Red como medio alternativo para transmitir su ideología. Femen se encuentra en todas las redes sociales y comunidades.

Femen sólo es responsable de los actos sextremistas cuya información figure en la web o en las fuentes oficiales del movimiento.

Las fuentes oficiales de información sobre las actividades del movimiento Femen son la página web y la página de Facebook.

FEMEN
Kiev, enero de 2013

ANNEX 2.

Hey FEMEN,

Entendemos que debe ser duro para muchas de ustedes, feministas blancas coloniales, creer que las mujeres musulmanas así como las de color tienen su propia autonomía y pueden luchar y hablar por sí mismas.

Estamos orgullosas de ser musulmanas y cansadas de su basura racista y colonial, disfrazada de “Liberación Femenina”

Porque:

1.-Estamos hartas de escuchar de parte de mujeres privilegiadas, la reproducción de los estereotipos sobre las mujeres musulmanas, las mujeres de color y las mujeres del hemisferio sur como sumisas, pasivas e indefensas, sin otro remedio que necesitar el “progreso” del primer mundo occidental.

2.-Sabemos que este tipo de actitudes coloniales hacen más daño que bien, así que sus intentos de engañarnos no tienen sentido.

3.-Estamos cansadas de que cualquier persona se apropie de nuestro modo de vida y costumbres, para el fin que se le plazca, atropellándonos, sin preguntarnos ni buscar colaboración de nuestra parte.

4.-No tenemos que ajustarnos a sus modos de protesta para emanciparnos. Nuestra religión ya es liberadora por sí misma, muchas gracias.

5.-Codearse con grupos de extrema derecha y racistas islamófobos es anti-feminista y además extremadamente peligroso.

6.-A ustedes no les importa en realidad la violencia y el daño que se inflinge a las mujeres. Sólo les importa cuando es perpetrada por hombres morenos, con barbas largas que rezan cinco veces al día.

7.-No todas somos blancas, delgadas, sin discapacidades. No todas estamos dispuestas a mostrar los senos para ganar atención de la prensa. Revisen sus propios privilegios antes de salir a las calles de nuevo.

8.-Vivimos en un mundo de mierda, oprimidas por la heteronormatividad, la supremacía blanca, el imperio, el sistema de clases y el capitalismo. No obstante, ustedes, las de FEMEN, están más preocupadas de alimentar el clima rampante de Islamofobia en el que vivimos hoy en día. Sus prioridades están apestosamente fuera de lugar.

Así que, la próxima vez que ustedes decidan tomar en sus manos la cruzada por la liberación global de mujeres, recuerden que antes de FEMEN ha habido, hay y habrá muchas mujeres en todo el mundo soñando y luchando para lograr su propia emancipación.

¡NOSOTRAS NO LAS NECESITAMOS!

¡Poder Para las Musulmanas!